

Ksenija Vinski - Gasparini

Iskapanje prethistorijskog naselja u Belom Manastiru

Muzej Slavonije u Osijeku, vodeći evidenciju o okolnim arheološkim terenima u Slavoniji i Baranji, doznao je, da se na arealu Kotarske ciglane u Belom Manastiru (Baranja, kotar Osijek), prigodom kopanja zemlje za izradu opeka, nailazi na arheološke predmete. Obilazeći taj teren u više navrata, sakupili su službenici spomenutog muzeja ostatke nađenog materijala i ustanovili, da se tu, po svim indicijama, radi o prethistorijskom naselju. Kako je ciglana i dalje, vadeći zemlju, uništavala taj arheološki lokalitet, odlučio je Muzej Slavonije u Osijeku barem preliminarno istražiti taj teren, tim više, što nije bilo izgleda, da će se zaštita, sprovedena preko Konzervatorskog zavoda, moći efikasno i primijeniti. Ciglana u Belom Manastiru, naime, predstavlja veće postrojenje takove vrste u Baranji, pa nije postojala mogućnost, da ona obustavi svoj rad na tom dijelu arheološkog terena. Muzej Slavonije u Osijeku obratio se Arheološkom muzeju u Zagrebu za suradnju i pomoć. Teren je još jednom zajednički bio reambuliran, nakon čega je donesen zaključak o istraživanju. Muzej Slavonije u Osijeku organizirao je ovo arheološko iskapanje, koje je provela ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu zajedno s predstavnicima Muzeja Slavonije. Iskapanje su financirali: Muzej Slavonije u Osijeku s 50.000 din., Arheološki muzej u Zagrebu s 50.000 din. i tadašnji N. O. kotara Beli Manastir sa 150.000 din. Ovom prilikom moramo izraziti svoju zahvalnost drugovima iz N. O. kotara Beli Manastir i upravi Kotarske ciglane, koji su pokazali puno razumijevanja za ovo arheološko istraživanje, a napose narodnom poslaniku drugu Stjepanu Andriću.

Iskapanje je trajalo od 14. VI. do 8. VII. 1954. god., a ekipu su sačinjavali: vodstvo iskapanja Ksenija Vinski, kustos Arheološkom muzeja u Zagrebu uz sudjelovanje dr. Zdenka Vinskog, naučnog suradnika Arheološkog muzeja u Zagrebu i Slavenke Ercegović, kustosa Arheološkog muzeja u Zagrebu; vodstvo tehničke dokumentacije ing. Mihail Šćurov, geodeta Arheološkog muzeja u Zagrebu; ostali članovi ekipe: Jakov Pavelić, fotograf i preparator Arheološkog muzeju u Zagrebu, Emil Spajić i prof. Ivan Mažuran, kustosi Muzeja Slavonije u Osijeku, Boris

Ilakovac i Mirko Bulat, tada studenti arheologije. Teren je povremeno posjećivala dr. Danica Pinterović, direktor Muzeja Slavonije u Osijeku i ostali službenici tog muzeja, kao i predstavnici muzeja u Vinkovcima, Đakovu, Zemunu i dr.

Arheološki lokalitet u Belom Manastiru prostire se zapadno od postrojenja Kotarske ciglane s desne i lijeve strane ceste, koja vodi u Baranjsko Petrovo Selo (vidi situacioni plan, prilog A). To je plateau oivičen s istoka postrojenjima ciglane, sa sjevera i sjeverozapada, gdje se blago spušta i postaje barovit, željezničkom prugom za Baranjsko Petrovo Selo, s juga i jugozapada proteže se preko ceste za Baranjsko Petrovo Selo, gdje je djelomično oivičen šumicom, a djelomično se gubi u ravnici ostalog terena, odnosno njegova granica ovdje nije uočljiva. Teren je vrlo prostran, kompleks oivičen pogonom ciglane, željezničkom prugom i cestom, t. j. sjeveroistočni dio lokaliteta, obuhvata cca 10 hektara. Na samom sjeveroistočnom dijelu lokaliteta nalazi se otkop ciglane, koji je do 1954. godine uništio cca. 6.270 m² terena, a ostali prostor je pod poljoprivrednom kulturom.

Iskapanje je imalo zaštitni karakter, t. j. svrha mu je bila, da se istraži najugroženiji dio terena do samog zapadnog otkopa ciglane, koja će na tom mjestu idućih godina produžiti svoj iskop. Raspoloživa novčana sredstva nisu dozvolila radove na većem kompleksu. Istraženo je cca. 235 m². S obzirom na relativno skroman raspoloživi kredit, primijenjen je sistem t. zv. šahovskih polja veličine 5 m (sjever—jug) $\times$ 3 m (istok—zapad), kako bi se što brže došlo do elemenata naselja, a da se nepotrebno ne prekapa veći kompleks eventualno sterilnog terena. Iskopi šahovskih polja su, prema potrebi arheoloških naseobinskih objekata proširivani i spajani, a vodilo se uvijek načuna o kontrolnim profilima i horizontalnim tlocrtima. S iskapanjem se započelo uz sam zapadni rub otkopa ciglane u dužini od 25 m s nekoliko probnih blokova veličine 5 $\times$ 3 m u međusobnom odnosu šahovskih polja. Najsjeverniji blok (blok III) pokazao se sterilan, a ostali (blokovi I, II, IV i V) su tokom radova proširivani, već prema potrebi naseobinskih nalaza (vidi prilog B). S radovima se nastavilo dalje zapadno od prvih iskopa, na mjestu, na kojem nije bilo poljoprivrednih usjeva. Ovaj iskop, veličine cca. 11,5 m $\times$ 12,5 m s nekoliko proširenja (niša), bio je podijeljen na tri jednaka bloka (blokovi VI, VII, VIII), s dva pregradna zida u pravcu sjever—jug, radi uzimanja kontrolnih profila unutar samoga iskopa (vidi prilog D). Nadmorska visina terena iznašala je na istraženom prostoru od 93,51 m do 93,67 m.

Svi vertikalni presjeci, koji su bili uglavnom tako postavljeni, da su rezali naseobinske objekte, pružaju prilično jednoličnu sliku. Njihovi profili se mogu podijeliti na pet arheoloških slojeva s obzirom na nalaze i strukturu zemlje (vidi prilog C i E. i tumač profila prilog G). Ispod humusa (sloj V) debljine 0,10—0,25 m slijedio je sloj subhumusa (sloj IV) svijetlo-smeđe boje debljine 0,25—0,50 m, a za ovim tanak sloj humozne ilovače (sloj III) debljine 0,10—0,20 m. Ovaj je nastao neposredno nakon vremena kojem pripadaju arheološki naseobinski objekti i keramika iskopana na ovom terenu, a subhumusni i humusni sloj su naneseni još nešto kasnije. Slojevi s oznakom II predstavljaju zapravo kulturni sloj, koji se sastoji od izmiješane šarolike praporaste ilovače s primjesama organske truleži i maza (vidi tumač profila prilog G), t. j. u sebi sadrži dva hori-

zonta, odnosno naseobinske elemente i materijal dviju različitih kulturnih grupa, i to badenske i inktrustirane keramike južne Transdanubije (u literaturi poznate pod imenom »südtransdanubische inkrustierte Keramik«). Ova dva arheološka horizonta nemoguće je lučiti stratigrafski, t. j. na osnovu slojeva, kako to zorno pokazuju profili, jer su naseobinski nalazi — jame — iz obiju horizonata identične strukture i ukopane na istom nivou u isti geološki sloj — ilovaču. Ova dva horizonta moguće je obuhvatiti samo na osnovu povezanosti arheoloških nalaza, t. j. materijala, iako ni to u ovom slučaju nije uvijek provedivo, što će kasnije biti izneseno. Debljina slojeva II iznaša 0,10—0,40 m na mjestima gdje nisu ukopane jame, a dubina ovih proširuje te slojeve od 0,80 do 1,80 m. Dno najdublje jame (prilog D, jama 10) siže u dubinu do 2,46 m, računajući od površine terena. Sloj I je ilovača diluvijalnog obilježja i potpuno sterilan, što se lijepo moglo uočiti na profilu otkopa ciglane visokom 6 m. Prigodom vađenja zemlje za otkop ciglane na dubini od 6 m nađeni su osteološki ostaci mamuta iz diluvijalnog vremena. Blokovi I, IV i V kopani su do dubine 1,80 m, blok II do dubine 2,40 m, a blokovi VI, VII i VIII do dubine cca. 2 m.

Iako se, po svim indicijama, arheološki lokalitet u Belom Manastiru proteže na cca. 10 hektara terena, ipak se nije, na relativno malom istraženom prostoru, naišlo na sigurne nastambe, t. j. nadzemne kuće građene od balvana, prepleta i maza, koje su svakako morale postojati, o čemu svjedoče dosta guste otkrivene jame i velika količina nađenog maza naročito u gornjem dijelu slojeva II (vidi prilog E). O funkciji ovih jama biti će govora kasnije. U blokovima I—VIII (osim bloka III, koji je bio pretežno sterilan), iskopano je ukupno 13 jama raznih dimenzija i oblika, s obilnim nalazima keramike, nešto koštanih artefakata i manjim brojem brončanih predmeta, iz dviju vremenski i tipološki različitih arheoloških kulturnih grupa. Zanimljiva je činjenica, da ni jedna glinena posuda, osim nekoliko manjih lončića, nije nađena čitava, već je sav keramički materijal bio u ulomcima, koji su se katkad mogli sastaviti u posudu ili rekonstruirati. U više navrata su nađene hrbine jedne te iste posude u jami na raznim dubinama (tako na pr. ulomci posuda sl. 13, 21). Gornji otvor svih jama nalazio se na dubini od 0,60 do 0,80 m, t. j. u najgornjem dijelu slojeva II, koji je pretežno obilježen mazom ili žuto-smeđom zemljom. Dubina im varira od 0,80 do 1,80 m, računajući od njihovog gornjeg nivoa. Horizontalni tlocrti jama uzimani su u blokovima I, IV i V na apsolutnoj dubini cca. 92,20 m (t. j. na relativnoj dubini 1,40 m), u bloku II, koji je nešto dublje kopan, na apsolutnoj dubini 91,60 m (t. j. na relativnoj dubini 2 m), a u blokovima VI, VII i VIII na apsolutnoj dubini 92,25 m (t. j. na relativnoj dubini 1,30 m, vidi priloge B i D).

Jama 1 s aneksima 1a, 1b i 1c otkrivena je u bloku I (vidi prilog B, sl. 1, 2, 3). Orijentirana je približno u pravcu sjever—jug s malim odklonom prema zapadu. Nakon ispražnjavanja dobiven je tlocrt, čija cjelokupna prosječna dužina iznosi 5,90 m, a širina 4,70 m, zajedno s prilaznim hodnikom (vidi prilog B, presjeke A—B i C—D). Gornji nivo ovog objekta nalazio se na dubini 0,70 m. On se sastoji od većeg ovalnog prostora dimenzija 3,50×2,60 m, dubine 2,07 m, strmo povišenog polukružnog prostora dubine 1,70 m, manjeg ovalnog prostora odjeljenog niskim utrtim pregradnim hrptom dimenzije 2,10 m × 1,50 m

dubine 1,90 m, i najsjevernijeg strmo ukopanog prostora u obliku odrezanog kruga dimenzija 1,50 m $\times$ 0,40 m dubine 2,12 m. Na osnovu zapažanja boje zemlje i njezinih nijansa prije ispražnjavanja, moglo se uočiti, da je veći ovalni prostor sačinjavao posebnu cjelinu zajedno s prilaznim hodnikom, a da su manji prostori, i to onaj u obliku »banka« i oba sjeverno od hodnika, kao aneksi priključeni centralnoj jami (sl. 1). Prilazni hodnik, koji pripada većem ovalnom prostoru, širok je 0,67 m, a strmo i stepenasto se spušta prema jami i bio je nešto dublji od nje. Njegova se dužina nije mogla ustanoviti, jer ga je otkop ciglane odrezao. Zidovi jame su nešto skošeni prema unutra, osobito u većem ovalnom prostoru, nemaju tragova pečene zemlje, a dno joj je neravno, bez ikakvih tragova nabijene ili utrte podnice. U najvećem ovalnom prostoru u južnom dijelu uz sam rub na dnu nađeno je nekoliko fragmenata maza, na jednoj strani s otiscima plosnate uže daske, a na drugoj je površina izgladena. Ovi ulomci imaju obilježje taraca, ali nisu nađeni in situ već razbacani, pa prema tome ne moraju pripadati jami. Ognjišta ili njegovih tragova nije bilo, a isto tako ni pepela. Uz svo pažljivo kopanje nije se naišlo na eventualne rupe za balvane ili stupce, ili bilo kakove druge indicije krovne konstrukcije. Čitava jama je bila ispunjena vidljivo tamnijom zemljom, mjestimično s upadljivim ostacima truleži organskih materija i dosta čestim ulomcima maza. Kroz čitav blok I, kojeg uglavnom zaprema jama, u sloju III, t. j. iznad površine jama i izvan njih, ustanovljeno je dosta sporadičnih ulomaka keramike iz obiju spomenutih horizonata (sl. 72 i 73). U samom kompleksu jama, i to u najvećem ovalnom prostoru, od 0,85 m (t. j. 0,15 m od gornjega nivoa), pa do 2 m dubine nađen je velik broj ulomaka keramičkih posuda, od kojih su se neke mogle slijepiti i rekonstruirati. Svi ovi ulomci pripadaju tipu t. zv. inkrustirane keramike južne Transdanubije i srodnim oblicima vremena Tószeg C (odnosno završetka Tószeg B), t. j. Reinecke bronca A₂—B₁ (sl. 13—22). Iz istog vremena je i šilo od slabe bronce, četvrtastog prereza na oba kraja zašiljeno, otkriveno na dubini 0,90 m (sl. 23). U povišenom polukružnom prostoru sličnom »banku«, kojeg ćemo signirati 1a, na dubini 0,85 m, 1,40 m i 1,60 m otkriveni su ulomci isključivo badenske keramike (sl. 24), u manjem ovalnom prostoru 1b nije bilo nalaza osim crne zemlje od organske truleži i maza, a u najsjevernijem duboko ukopanom prostoru u obliku odsječenog kruga, signiranog 1c, na dubini 1,92 m, nađeni su ulomci također badenske keramike. Po ovome se može zaključiti, da samo veći ovalni prostor, koji smatramo zasebnom jamom 1, možemo datirati u vremenski horizont Tószeg C, odnosno Reinecke bronca A₂—B₁. Prostor 1a predstavlja oštećenu jamu iz vremena badenske kulture, koja je bila nešto plića i prerezana kasnijom jamom 1, a iz istog vremena je i prostor 1c, dok prostor 1b ne možemo, u pomanjkanju nalaza, pripisati jednom od spomenutih horizonata. Prema tome tlocrt koji je dobiven nakon ispražnjavanja (sl. 2 i 3) ne predstavlja jedan jedinstveni objekt, već nekoliko zasebnih jama iz dva razna horizonta, od kojih je najzanimljivija jama 1 s prilaznim hodnikom.

Jama 2 otkrivena je u bloku II (vidi prilog B, presjeke M—N, O—P i sl. 5). Kružnog je oblika, a na sjeverozapadnoj strani ima jedno nepravilno polukružno pliće proširenje, strmo odiljeljeno od centralnog dijela jame. Dimenzija je 2,50 m $\times$ 2 m. Njezin gornji nivo nalazi se na dubini 0,80 m, podnica većeg kružnog dijela na dubini 2,35 m, a plićeg

ovalnog proširenja na dubini 2,15 m, t. j. njezina prosječna dubini iznosi 1,50 m. Jama je bila koso ukopana tako, da su joj dimenzije pri otvoru nešto veće nego na podnici. Zidovi joj se ne razlikuju od okolne zemlje, nema tragova vatre, pepela, ili ognjišta, nabijene podnice, kao ni indicija o bilo kakvoj krovnoj konstrukciji. Sadržaj jame je tamna zemlja mjestimično jako crna od ostataka organske truleži. U čitavoj jami nađena su samo tri ulomka posuda badenske keramike na dubini 2,20 m i 2,30 m. Iako su u jami nađena samo ova dva ulomka, ipak je možemo uvrstiti u badenski horizont, jer je u boku II, u kojem je uočeno više razrovanih i plićih jama, od 1 m do 1,80 m dubine u slojevima II nađeno dosta ulomaka badenske keramike, od kojih se moglo rekonstruirati i veći broj čitavih posuda (sl. 74—88), a na dubini 0,50 m, t. j. u sloju III sporadično samo par ulomaka inkrustirane keramike južne Transdanubije. U sjevernom profilu j—i istog bloka (vidi prilog C), koji je kopan za 0,60 m dublje od ostalih blokova, uočljiv je trag jedne jame, koja nije iskopana, jer se blok, radi kratkoće vremena, nije mogao proširiti. Na samom njenom rubu u profilu, na dubini 1,50 m i 1,73 m, nađena je noga jedne badenske zdjelice i lijep primjerak koštanog bodeža (sl. 89—91). U profilima d—h i h—i (prilog C) također je uočljiv trag još jedne jame, koja je samo jednim rubom ulazila u blok, a koju je odrezao i uništio otkop ciglane.

Jama 3 otkrivena je u bloku IV (vidi prilog B, presjeke E—F, G—H i sl. 5). Orijentirana je u pravcu sjeverozapad—jugoistok, nepravilno je kružnog oblika s dvije nasuprotne polukružne izbočine. Dimenzija je 2,70 m × 2,20 m. Njezino dno u centralnom dijelu siže do dubine 1,85 m, a u polukružnim izbočinama do dubine 1,70 m i 1,60 m. Gornji otvor joj je na dubini 0,70 m, t. j. ukupna njezina dubina iznosi prosječno 1,15 m. Jama je jednostavno ukopana u zemlju bez ikakvih tragova maza ili pečene zemlje na zidovima, koji su skoro vertikalni, bez ognjišta, vatrišta, gareža, nabijene podnice ili indicija krovne konstrukcije. Njezin sadržaj je tamno-smeđa zemlja s ponešto primjesa maza i manjeg broja ulomaka isključivo badenske keramike na dubini 1,70 m i 1,80 m (sl. 25), pa je također pripisujemo badenskom horizontu. U bloku IV, izvan jame, našlo se inače razmjerno malo keramičkih ostataka, a oni svi pripadaju badenskoj kulturi.

Jama 4 otkrivena je u bloku V (vidi prilog B, presjeke J—I, K—L i sl. 5). Oblik joj je skoro pravilno kružan promjera 2 m, a strane su dosta skošene. Gornji otvor joj je na dubini 0,80 m, podnica na dubini 2,14 m, t. j. visina joj iznosi 1,34 m. Jama je bila ispunjena tamno-smeđom, te mjestimično i crno-smeđom zemljom, s ponešto pepela i mnogo primjesa odbačenog maza kroz čitavu dubinu. Tragova ognjišta, vatrišta, učvršćivanja zidova, nabijene podnice ili krovne konstrukcije nije bilo. Dosta mali broj nađenih ulomaka keramike, i to od dubine 1,40 m do dna jame, pripada sav badenskoj kulturi bez ikakvih drugih primjesa (sl. 26, 27), pa se zato i ova jama može pripisati badenskom horizontu, tim više, što je u bloku V izvan jame nađeno također ulomaka badenske keramike i samo jedan fragment tipične inkrustirane keramike južne Transdanubije na dubini 0,60 m, t. j. u sloju III. Inače je kroz čitav iskop bloka V bilo mnogo ulomaka maza s tragovima otisaka šiblja, debljih grana i plosnate uže daske, a posebno na njegovoj južnoj strani i sredini, gdje su na dubini 0,60 m čitave površine bile gusto pokrivena slojem maza (sl. 4).

Jame 5—10 otkrivene su u blokovima VI, VII i VIII (vidi prilog D). One su međusobno povezane i na prvi pogled sačinjavaju jedan veliki objekt nepravilnog oblika s više donekle kružnih jama, koje dijele manji bezoblični prostori i pregradna niska zemlja na uzvišenja u vidu hrpta katkad utrtog i zaobljenog (sl. 8, 9, 10). Međutim, promatraju li se fotosnimci blokova VI, VII i VIII, odnosno jama prije njihovog ispražnjavanja (sl. 6, 7), može se zapaziti, po nijansama boje zemlje, da su one ipak sačinjavale posebne kružne cjeline, iako zadiru jedna u drugu (vidi prilog F, presjeke jama 5—10 u raznim pravcima). Osim toga jame 5—10 nisu sve iz istog kulturnog horizonta, na što upućuje materijal nađen u njima, te ih prema tome i tretiramo kao zasebne cjeline.

Jama 5 otkrivena je u bloku VI (vidi prilog D, sl. 8, 9), nepravilno je kružnog oblika i sastoji se od nekoliko manjih prostora nejednakih dubina odijeljenih međusobno strmim prelazima. Jama djeluje izrovano, a podnica joj je izrazito neravna. Veličine je 4,80 m (sjever—jug) $\times$ 4,30 m (istok—zapad), gornji nivo joj se nalazi na dubini 0,70 m, a nivo podnice varira od 1,40 m do 1,80 m, t. j. njezina ukupna dubina iznosi od 0,70 m do 1,10 m (vidi prilog E, profil a—b). Strane su joj nešto skošene, njezina granica na istočnoj strani je ponešto nejasna, nema tragova pečene zemlje, a ni ognjišta, nabijene podnice ili krovne konstrukcije. Sadržaj jame je tamna zemlja izrazito crnog obilježja i u sjevernom najdubljem dijelu s primjesama pepela i većom količinom školjki na okupu. Uz nešto ostataka maza nađeno je dosta ulomaka keramike, i to na dubini od 0,90 m do 1,60 m. Keramika uglavnom, kao i u jami 1, pripada vremenu Tószeg C, t. j. Reinecke bronca A₂—B₁ (sl. 28—37), a isto tako i otkriveni brončani nalazi (sl. 38—42), odnosno igle s ornamentiranim glavicama okruglom i poput toljage (Keulenkopfnadel), koje se mogu pratiti već u počecima srednjeg brončanog doba. Sporadični ulomci keramike badenske kulture u ovoj jami ne moraju biti signifikantni za datiranje, jer su brojčano mali, a mogli su upasti u jamu onda, kada je nastala. Prema tome ovu jamu moramo datirati u horizont Tószeg C, odnosno Reinecke bronca A₂—B₁.

Jama 6 otkrivena je u blokovima VI i VII (vidi prilog D, sl. 8, 9 i 10). Sastoji se samo od jednog prostora nepravilno kružnog oblika, dimenzija 3,30 m (sjever—jug) $\times$ 4,10 m (istok—zapad). Gornji otvor je na nivou 0,70 m, a podnica na 1,73 m, t. j. prosječna visina iznosi 1 m (vidi prilog E, profil c—d). Ukopana je sasvim jednostavno u zemlju, bez ikakvih tragova pojačanja zidova, ognjišta, nabijene podnice ili krovne konstrukcije. Na sjevernoj strani njezin odnos prema susjednoj jami nije sasvim određen. Uz mnoštvo ulomaka maza i tamne zemlje sadržavala je nešto ulomaka i jednu oštećenu posudu badenske keramike (sl. 52—54), pa je zato datirano u badenski horizont.

Jama 7 otkrivena je u blokovima VII i VIII (vidi prilog D, sl. 9), malih je dimenzija, oblik joj je nepravilno kružan, a na sjeveroistočnoj strani je oštećena, pa njezin odnos na tom dijelu prema susjednom objektu nije sasvim jasan, kao ni na sjeverozapadnom dijelu, gdje je uočljiv zaobljen prelaz poput praga prema jami 6. Međutim, prije ispražnjavanja tamna zemlja ove jame označavala je u konturama odijeljenu cjelinu u odnosu na susjedne jame (sl. 6, 7). Gornji otvor joj je na nivou 0,60 m, podnica na 1,66 m, t. j. prosječna visina joj iznosi 1 m. Jama 7, kao ni sve

ostale, nema nikakvih tragova bilo kakove konstrukcije, nabijene podnice ili ognjišta. Pri samom vrhu, prigodom ispražnjavanja, ustanovljen je debeo sloj maza debljine cca. 0,30 m, koji se protezao kroz čitav blok VII kao i kroz blok VI (vidi prilog E, profile c—d i e—f), a osim jasnih tragova organske truleži, nađena su dva ulomka keramike horizonta Tószeg C, jedan ulomak keramike badenskog tipa (sve na dubini 0,90 m) i jedan glineni pršljen (na dubini 1,20 m), što ne pruža dovoljno argumenata, na osnovu kojih bi uvrstili ovu jamu u jedan od dvaju spomenutih horizonata.

Jama 8 otkrivena je u bloku VIII (vidi prilog D, sl. 9). Gotovo je pravilno kružnog oblika, a na jugozapadnoj strani ima prilazni otvor i proširenje slično stepenici. Dimenzija je 3,10 m (sjever—jug) $\times$ 3 m (istok—zapad). Gornji otvor joj je na nivou 0,80 m, podnica na 2 m, visina joj iznosi 1,20 m. Strane su joj skošene prema podnici, a prilaz i povišena stepenica ne predstavljaju vezu sa susjednom jamom, kako to pokazuje snimak prije ispražnjavanja jame (sl. 6), gdje obris tamne zemlje oblikuje zatvorenu kružnicu. Ovaj prilaz i stepenica su vjerovatno služili za lakši pristup jami iz koje se vadila zemlja i bacali otpaci. Jama je bila ispunjena tamnom i crno-smeđom zemljom s debelim nanosom porazbacanog maza u njezinom gornjem dijelu, a na dubini 1,60 m, u sredini jame, uočeno je dosta smrvljene i rastresite crvene pečene zemlje s nešto pepela, što svakako predstavlja odbačeni sadržaj nekog ognjišta ili vatrišta. Tragovi nabijene podnice, krovne konstrukcije, rupa za stupce ili ognjišta in situ, nije bilo. Od dubine 0,90 m do 1,95 m nailazilo se na dosta ulomaka badenske keramike (sl. 55, 56, 58), od kojih se četiri posude moglo rekonstruirati, te nešto koštanog oruđa, a iznad jame na dubini 0,50 m, t. j. u sloju III, jedan ulomak inkrustirane keramike južne Transdanubije (sl. 57). Prema tome i ovu jamu možemo pripisati badenskom horizontu.

Jama 9 otkrivena je u blokovima VII i VIII (vidi prilog D, sl. 8, 10), oblik joj je nepravilno ovalan, ponešto bubrežast, dimenzija je 4,90 m (sjever—jug) $\times$ 3,30 m (istok—zapad), a na zapadnoj strani ima prilazni otvor i proširenje slično stepenici kao i jama 8. Gornji otvor joj je na nivou 0,70 m, podnica je na sredini tlocrta najdublja, lagano se uzdiže prema stranama, a prosječna joj je dubina na nivou 2,34 m, t. j. visina jame iznosi cca. 1,65 m (vidi slojnice priloga D i nadmorske visine priloga E, profila e—f). Strane su joj, kao i kod ostalih jama, skošene prema podnici, a prilazni otvor i stepenasto uzvišenje nisu imali funkciju prelaza u susjednu jamu, kako to pokazuje snimak bloka VII prije ispražnjavanja (sl. 6, 7), gdje baš na tom mjestu obris tamne zemlje zatvara kružnicu. U jami i oko nje nije nađeno tragova nikakove konstrukcije, nabijene podnice ili učvršćivanja zidova, a ni ognjišta. Na samoj njezinoj površini, prigodom ispražnjavanja, ustanovljen je cca. 0,20 m debeo nanos maza, zatim sloj tamno i crno-smeđe zemlje, a iznad same podnice kroz čitavu površinu ponovno cca. 0,50 m debeo nanos nabacanog maza paralelno s podnicom i stranama jame (vidi prilog E, profil e—f). Od dubine 1,60 m do 2,30 m otkriveno je dosta ulomaka keramike, od kojih su se neki mogli rekonstruirati u čitave posude, te nešto koštanih artefakata (sl. 59—68). Svi ovi nalazi pripadaju isključivo badenskoj kulturi, pa prema tome jamu 9 pripajamo također badenskom horizontu.

Jama 10 otkrivena je u blokovima VI i VII (vidi prilog D, sl. 8, 10, 12). Nepravilno je kružnog oblika dimenzija 3 m (sjever—jug) $\times$ 2,70 m (istok—zapad). Otvor joj je na nivou 0,70 m, a sastoji se od dva manja prostora nepravilnog oblika stepenasto raspoređena, s podnicama na nivou 1,46 m i 1,90 m, i dubokog ovalnog prostora poput ljevkaste jame s podnicom na nivou 2,46 m (vidi prilog E, profil c—d). Dubina jame 10 prema tome jako varira, i to od 0,70 m do 1,76 m. Ljevkasta rupa je ujedno najdublja jama od svih trinaest istraženih, služila je za bacanje otpadaka, izgleda prvenstveno od organiskih tvari, jer je čitav njezin sadržaj izrazito crno-smeđa zemlja, a stepenasti prostori olakšavali su prilaz. Tragova nabijene podnice, pojačanih zidova, krovne konstrukcije ili ognjišta, nije bilo. U jami su otkriveni ulomci keramike, koji pripadaju obim horizontima (sl. 69—71), i to na dubinama 1,10 m, 1,20 m i 1,90 m ulomci badenske keramike, a na dubinama 0,90 m, 1,20 m, 1,40 m i 1,90 m ulomci inkrustirane keramike južne Transdanubije i njoj srodnih oblika vremena Tószeg C. Jamu 10 ipak datiramo u horizont Tószeg C, jer su ulomci badenske keramike lako mogli dospjeti u jamu, ako je ona nastala u kasnije vrijeme, dok je obratno teško moguće.

Između jama 5,6 i 10 (blokovi VI i VII, prilog D) postoji jedan prostor neodređenog oblika, koji se ni po svom smještaju ni izgledu ne može smatrati zasebnom jamom zaokružene cjeline, a sastoji se od dva međuprostora odijeljena pregradnim hrptom. To je zapravo ostatak nekadašnjih jama, koje su uništene naknadnim ukapanjem susjednih jama. Da su one naknadno oštećene pokazuje i profil c—d priloga E, jer je između gornjega sloja maza i sadržaja jame sekundarno nabacana ilovača. Kad bi ova ilovača bila in situ, taj bi dio jame morao biti bušen poput tunela, što je nemoguće, jer njegova visina iznosi 0,30 m — 0,40 m. Nivo podnice ovog prostora je na sličnoj dubini kao podnice jama 5 i 6. Kroz iskop od 0,85 m do 1,60 m dubine nađeno je nešto ulomaka keramike i jedna rekonstruirana posudica, uglavnom badenske kulture (sl. 44—51), pa se i ove jame, s oštećenjima iz onog vremena, mogu uvrstiti u badenski horizont. Isti je slučaj i s prostorom neodređenog oblika između jama 7 i 8 u blokovima VII i VIII prilozi D i E, profil e—f), samo u njemu nije ustanovljeno arheoloških nalaza. Ipak ovaj prostor ne može biti mlađi od vremena badenske kulture, jer ga je jama 8 iz istog horizonta naknadno prerezala.

Inače je u blokovima VI, VII i VIII kroz iskop, izvan samih jama, nađeno također arheološkog materijala, i to većinom keramike, a ponešto i koštanih artefakata. U bloku VI na dubini 0,30 m nađen je jedan ulomak latenske keramike, a od 0,60 m do 0,90 m dubine oštećeni keramički materijal obiju horizonata uporedo (sl. 92—96). Blok VII je dao izvan jama na dubini 0,90 m nekoliko ulomaka badenske keramike i jedan šiljak od roga (sl. 97, 98), a blok VIII u južnom dijelu, susjednom bloku I, od 0,30 m do 0,60 m dubine dosta fragmenata isključivo inkrustirane keramike južne Transdanubije, te u sjevernom dijelu od 0,60 m do 0,90 m dubine nekoliko ulomaka badenske keramike (sl. 99—106).

Opisane objekte naseobinskog obilježja nazvali smo, u nedostatku podesnijeg termina, jamama, iako ih se u literaturi donedavna tumačilo pretežno kao zemunice. One su istraživane prvenstveno na nalazištima neolitičkog i eneolitičkog vremena i smatra ih se veoma karakterističnim naseobinskim elementom. Jame iz Belog Manastira pripadaju doduše i

nešto kasnijem vremenskom razdoblju, ali se moramo, u nedostatku istovremenih analogija, poslužiti zapažanjima na neolitičkim takovim objektima, posebno iz kruga trakaste keramike, gdje su najbolje istraženi. a osim toga ovakovi nasebinski objekti, po svojoj namjeni i izgledu, nisu vezani isključivo za to vrijeme, već traju i mnogo kasnije, pa ih ima sporadično čak i u rimsko doba. Banner u svom sintetičnom djelu o badenskoj kulturi (koju naziva pécelskom kulturom), gdje su sakupljeni svi dosadašnji rezultati istraživanja te kulture u Podunavlju, kao na pr. na nalazištima Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Budapest-Andorutza, Keszthely-Apátdomb i t. d., izričito ističe, da su na području badenske kulture, na osnovu istraživanih naselja, postojale nadzemne kuće uglavnom pravokutnog tlorisa, a pored njih jame razne namjene, dok zemunice, t. j. ukopane nastambe, uglavnom nisu bile u upotrebi⁴⁾. Način gradnje nastambi u brončanom dobu malo je poznat, dok su podaci o grobnoj arhitekturi mnogo iscrpniji, što naročito vrijedi za istočnu, sjevernu i zapadnu Evropu. Od elemenata naselja u srednjoj Evropi poznati su oni rane bronce unjetičke kulture s lokaliteta Gross-Mugl u Austriji, jama iz srednjeg brončanog doba iz Frankfurt-Bockenheima, zatim nastambe kasne bronce lužičke kulture u Nieder-Neudorfu u gornjoj Lužici i iz istog vremena ili čak ranog halštata nadzemne nastambe u Grossgartachu kod Heilbrona⁵⁾. Iz vremena rane bronce spominje Dehn nalazišta s jamama u Bavarskoj, a iz vremena srednje bronce u Švicarskoj je sistematski istraženo naselje s nalazišta Crestaulta, gdje su otkrivene nastambe građene također i u tehnici suhozida⁶⁾. Nešto su bolje ispitana naselja tog vremena u Mađarskoj, i to s lokaliteta Tószeg, a naročito Hatvan i Füzesabony⁷⁾, gdje su ustanovljene nadzemne kuće drvene gradnje s ognjištima složene konstrukcije, a uz njih niz jama, tipičnih kako za neolitik tako i za brončano doba, po svom obliku i funkciji. U Jugoslaviji su ovakovi nasebinski objekti, koji se sumarno obično nazivaju zemunicama s raznom namjenom, poznati gotovo isključivo iz neolitičkog i eneolitičkog vremena. Tako na pr. Starčevo, Vinča, Pločnik, Butmir, Sarvaš i dr., što ih je u svom sumarnom pregledu prikazao Garašanin s osvrtom i na analogije srodnih kultura susjednih zemalja⁸⁾. Osim toga treba spomenuti nalazište Zók (Várhegy) s nizom jama nažalost nedovoljno dokumentiranih⁹⁾. Od novijih iskapanja istog vremena mogu se navesti još ona na naseljima Nebo i Žarkovo⁷⁾, te nalaz »zemunica« u Starom Slankamenu⁸⁾, koje pisac datira od brončanog doba do latena, a o čemu će kasnije biti riječi.

Nasebinskim objektima ukopanim u zemlju sličnim jamama raznih dimenzija i oblika, sa ili bez ostataka rupa za stupce, t. j. krovne konstrukcije, obratila se pažnja negdje pred kraj 19. st. i bez obzira na mogućnost njihove raznovrsne namjene smatralo ih se zemunicama, odnosno nastambama. Kasnije se ipak, s obzirom na popratne elemente na pr. ognjišta, pečenu zemlju, sadržaj, oblik i konstrukciju, katkad lučilo jame za otpatke, zatim t. zv. silose ili spremišta, te zemunice, iako se uglavnom i dalje nastojalo u njima gledati nastambe, pogotovu na lokalitetima gdje, uz ovakove jame, nije nađeno nadzemnih kuća. U najnovije vrijeme je ovo uvriježeno stanovište podvrgao iscrpnoj reviziji Paret⁹⁾ na osnovu dugogodišnjih iskustava i zapažanja na iskapanjima naselja, i to prvenstveno neolitičkih. On je upozorio na činjenicu, da su na naseljima s nadzemnim kućama drvene konstrukcije s prepletom i

mazom, popratna pojava jame nepravilnih oblika i raznih dimenzija, katkad čak opkoljene tragovima rupa za stupce. Paret ove jame ne smatra nastambama i iznosi slijedeće argumente: Za gradnju i popravak nadzemnih kuća, čiji su zidovi bili obljepljeni ilovačom, a nabijene podnice obnavljane, uziman je materijal u najbližoj okolini i na taj način su nastale jame iz kojih se vadila ilovača. Tako su na pr. u rimskom kastelu u Kronstatu ustanovljene jame identične prethistorijskim, iz kojih se vadila ilovača za gradnju utvrde. Osim toga se ilovača koristila i za izradu keramike. Ove jame su uvijek ispunjene odbačenim predmetima kroz čitavu dubinu bez nekog određenog reda, što bi značilo, da bi čovjek, koji je u njoj stanovao, morao preskakati preko smetišta i graditi novu nastambu, kad bi staru ispunio otpacima do vrha. Tragove rupa od stupaca, koji su se katkad ustanovili oko jama, i to čak one velikih dimenzija, tumači Paret kao ogradu radi sigurnosti, da netko ne upadne u nju, ili pak smatra, da je takova jama mogla služiti kao obor za svinje. Ove rupe za stupce on ne dovodi u vezu s krovnom konstrukcijom, jer je iz statičkih razloga nemoguće natkriti katkad vrlo velike nepravilne prostore. Svoje argumente Paret uzima s onih lokaliteta prethistorijskih naselja, koja su dobro iskapana i solidno dokumentirana. Tako na pr. u dosad najvećem neolitičkom naselju Köln-Lindenthal¹⁰⁾, s nadzemnim pravougaonim nastambama i množinom jama nepravilnog oblika, od kojih jedna čak dosiže dimenzije 17,50 m × 8,75 m, a opkoljena je rupama za stupce, u nijednoj jami nije nađeno ognjište ili pak nabijena ili od pečene zemlje učvršćena podnica. Paret smatra, da su jame proglašavane nastambama prvo zbog često loše vođenih i dokumentiranih iskapanja, a drugo, jer se na terenu nailazilo katkad samo na jame bez pripadajućih nadzemnih kuća, pa ih se tumačilo kao nastambe sa pripadajućim atributima, koji se češće nisu morali odnositi na odgovarajuću »zemunicu« (tako na pr. pečena zemlja i pepeo kao trag ognjišta, maz kao trag krovne konstrukcije i sl.). Nedostatak nadzemnih kuća na ovakovim lokalitetima Paret objašnjava činjenicom, da tlocrt nadzemne kuće lakše nestaje od tlocrta jame, što ovisi o kvaliteti gradnje i zemlji, te o karakteru terena, na pr. zemljišta koja tokom vremena imaju minimalni prirast slojeva, ili takova, koja se snižavaju, pa tlocrti, pogotovu ako je na terenu dulje vremena poljoprivredna kultura, nestaju, a preostaju samo jame i tragovi pečene zemlje s otiscima drvene gradnje. Buttler je još znatno prije Paretovih izlaganja u vezi s iskapanjima u Köln-Lindenthalu, da bi objasnio problem jama, odnosno zemunica, poduzeo putovanje u Mađarsku, Jugoslaviju i Rumunjsku radi proučavanja etnografskih paralela primitivnog načina stanovanja u zatočnim područjima¹¹⁾. Primjeri koje on donosi su značajne usporedbe za tumačenje namjene prethistorijskih stambenih objekata. Jame nepravilnog oblika i dimenzija s raznim dubinama, slične prethistorijskim, na recentnim primitivnim naseljima, imaju funkciju jama za vađenje ilovače i bacanje otpadaka (Mađarska). Kruškolike vertikalne jame s uskim otvorom i širokim trbuhom služe i danas kao spremišta žitarica (Banat). Jame pravilnijeg tlocrta (okruglog, ovalnog, pravokutnog ili potkovastog) s relativno ravnom podnicom, konstrukcijom ravnog krova ili na dvije vode s potpornim stupcima i ovalnim proširenjem kod ulaza, imaju namjenu spremišta za razne poljoprivredne usjeve ili staje. Najzad Buttler donosi i nekoliko još do danas sačuvanih primjera ukopanih nastambi — ze-

munica — iz Mađarske, i to u naseljima Rákoscza i Szemet Gödör¹²). Ove zemunice su pravilnog pravokutnog oblika s konstrukcijom ili ravnog krova ili na dvije vode naslonjenog na razinu zemlje, a kojeg nose ukopani stupci. Zidovi i podnica su od nabijene ilovače, prilazi se zemljanim stepenicama, dimenzije su od 5 m × 4 m do 3 m × 2 m, imaju ognjište, a ukopane su u zemlju cca. 0,70 m. Interesantan je podatak, da se baš pred ulazom u zemunicu iz Szemet Gödöra nalazila jama, iz koje je korištena ilovača, a kasnije je upotrebljavana za bacanje otpadaka.

Promotrimo li suvremeno stanje istraživanja s obzirom na zemunice kao problem, dolazimo do zaključka, da je potreban velik oprez i precizna tehnička dokumentacija prije nego što se ovakove arheološke spomenike definitivno odredi kao pouzdane objekte stanovanja. Radikalno je Paretovo stanovište negiranja postojanja zemunica uopće, iako je to razumljiva reakcija na uvriježeno često i nekritično okršavanje zemunicom gotovo svake jame na prethistorijskim naseljima, što je i kod nas redovita praksa. Ipak Paretova izlaganja daju putokaz za rješenje tog problema barem kod novijih istraživanja, jer je reviziju ranijih terenskih radova nemoguće provesti, zbog često nedovoljne dokumentacije. Prema našem mišljenju ne može se potpuno negirati postojanje zemunice kao stana, ali, da bi joj se sa sigurnošću mogla pripisati ta namjena, potrebno je imati u vidu slijedeće značajke: a) barem donekle pravilan tlocrt i dimenzije koje statički dozvoljavaju natkrivanje; b) tragove krovne konstrukcije; c) uočljivu podnicu od nabijene ilovače (ukoliko je obnavljana moraju biti vidljivi njezini uski stratumi), ili od pečene izgladene ilovače, koja, bez obzira na unutarnji raspored razlike nivoa, mora biti približno izravnana; d) ognjište, ukoliko se ono ne nalazi izvan objekata; e) objekt ne smije biti ispunjen do vrha truležima organske materije, otpacima i bez ikakova reda nabacanim ulomcima keramike i drugih odbačenih predmeta. U slučaju, da objekt ukopan u zemlju, bio on manjih ili većih dimenzija, jedno ili višeprostoran sve do t. zv. kurvilinearne oblika tlocrta, nema navedene značajke, ne bi ga se smjelo, po našem mišljenju, nazvati zemunicom u smislu ljudske nastambe, već jamom s raznim spomenutim namjenama (jama za vađenje ilovače, za bacanje otpadaka, spremište, silos, obor za svinje i t. d.). Zemunice, silosi ili spremišta mogu katkad imati zidove učvršćene nabijenom ili pečenom zemljom ili pak obljepljenim prepletom, što međutim običnim jamama za otpatke, za vađenje ilovače i oborima za svinje, nedostaje. U ovim potonjima nije također moguće lučiti stratigrafski arheološki materijal, koji je često izmiješan. Prilaz nije uvijek značajan za opredjeljivanje objekta, jer ga mogu imati i zemunice i jame. U svakom slučaju zemunicu smatramo nastambom privremenog karaktera, koja ne može odoliti atmosferijama kroz dulje vremena, radi njezinog primitivnog načina gradnje. Također nije riješeno pitanje, da li je zemunica doista stariji oblik stanovanja neolitičkog vremena od nadzemne kuće. Ne bi se mogli složiti s mišljenjem nekih autora, da je zemunički tip kuće opća svojina na neolitičkim naseljima, dok brončano doba pozna već raznovrsniji način gradnje kuća¹³). Zapravo na neolitičkim naseljima, osobito u krugu trkaste keramike, nadzemna pravokutna kuća je osnovni tip nastambe, a pojava zemunice je mnogo rjeđa i često vrlo problematična. U brončanom doba srednje Evrope nema u tom pogledu nekih bitnih promjena. Pitanje određivanja zemunica ostaje i dalje relativno otvoren problem, koji će

tek daljnja veća istraživanja popraćena preciznim iskapanjem i dokumentacijom moći riješiti, a svrha ovih zapažanja je samo upozorenje na veći oprez prigodom atribuiranja naseobinskih objekata u svrhu stanovanja, jer oni mogu imati i drugu namjenu.

Istraživanja u Starom Slankamenu iz 1955. godine otkrila su, prema autoru, kompleks zemunica djelomično iz brončanog doba, pa ćemo se na njih osvrnuti, jer bi to bila jedina približna vremenska analogija s domaćeg terena u vezi s Belim Manastirom¹⁴). Poteškoću točnijeg uvida u ovo istraživanje predstavlja nedostatak tehničke dokumentacije i nepregledno iznošenje podataka o nalazima, jer autor svoje izlaganje тумачи pozivajuće na signature i orijentacije, koje nisu u članku fiksirane, pa ih se ne može slijediti po fotografskim snimcima. On ističe, da su tu otkrivene dvije »zemunice«, jednu sačinjavaju tri prostora (A_1 , B_1 , C_1), a druga dva prostora (A_2 i B_2).¹⁵) Ova je tvrdnja u najmanju ruku preuranjena, jer se prema fotografijama jasno razabire, da su unutar bloka 2 istraženi zapravo samo dijelovi »zemunica«, pa je pitanje kako se one dalje nastavljaju. Zadržat ćemo se na prvoj »zemunici«, i to na njenom prostoru A_1 , jer samo iz tog prostora autor spominje nalaze, koji bi bili u vezi s brončanim doba. U prostoru A_1 od 3,70 m dubine do dna navodi autor nalaze pepela, životinjskih kostiju i latenske keramike; osim toga u jugoistočnom dijelu uz rub istog prostora otkriven je nešto povišen banak s nalazima keramike kasne bronce ili ranog halštala¹⁶). Ako ovaj prostor A_1 zajedno s bankom pripada sklopu jedne cjelovite »zemunice«, kako to ističe autor, morala bi ona, na osnovu materijala, trajati od kasne bronce do u laten, što je s obzirom na pomanjkanje bilo kakove konstrukcije krova ili učvršćivanja zidova prevelik vremenski raspon za tako primitivan objekt. Po našem mišljenju prostor A_1 , na osnovu otkrivenih keramika u njemu, predstavlja jamu za otpatke iz latenskog vremena, koja je uništila stariju jamu brončanodobno-halštatskog obilježja, čije je dno bilo nešto pliće, pa je njezin ostatak, kad su se jame ispraznile, dobio izgled banka. O ostalim prostorima »zemunica« nije moguće pobliže suditi, jer autor, osim nalaza latenske keramike spominje samo »praistorisku keramiku«, što ne pruža podatke za bliže vremensko određivanje. Ovakove objekte teško je datirati same za sebe bez popratnih nalaza kulturnog inventara, kojeg je autor u svom članku, uz tehničku dokumentaciju, potpuno izostavio, pa se njegove tvrdnje ne mogu pratiti. Valja uopće naglasiti, da spomenuti nalazi iz Starog Slankamena, prema fotografijama i opisima, predstavljaju jame za otpatke iz raznih horizonata od bronce do latena, koje su djelomično zalazile jedna u drugu, a nisu ni u potpunosti istražene, tim više, što ne sadrže bitne značajke koje karakteriziraju pravu zemunicu, kao što je na pr. nabijena podnica i dr. Prema tome su i autorovi općeniti zaključci o zemunicama kao nastambama s obzirom na Stari Slankamen nestvarni, što vrijedi napose i za naslov članka, pa se moramo složiti u cijelosti s citiranim mišljenjem E. Swobode¹⁷), da su objekti, što ih je u citiranom članku objavio Piletić, doista jame za otpatke i ništa drugo.

Vratimo li se natrag na Beli Manastir imajući u vidu iznesena stanovišta i sva terenska zapažanja prigodom iskapanja, možemo konačno ustvrditi, da otkriveni objekti ukopani u zemlju signirani 1, 1a, 1b, 1c i 2—10 predstavljaju jame za vađenje ilovače i bacanje otpadaka, a nikako

zemunice. Jama 1 je mogla služiti i kao spremište s obzirom na prilazni hodnik, čiji je nivo nešto niži od onoga u jami, radi osiguranja protiv vode i vlage i zbog lakšeg prilaza, ako je jama bila pokrivena ravnim krovom, t. j. paralelno složenim uzdužnim i poprečnim stupcima naslonjenim na zemlju i učvršćenim šibljem, šašom i nabacanom zemljom. Ni jedna od iskopanih jama nema elemente, na osnovu kojih bi se one mogle smatrati zemunicama, a najsignifikantniji je potpuni nedostatak nabijene, ispečene ili barem utabane podnice. Jama 8 je imala u sredini tlocrta na dubini 1,60 m dosta smrvljene i rastresite crvene pečene zemlje i nešto pepela, što bi moglo podsjećati na vatrište, koje treba razlikovati od stalnog dulje upotrebljavanog ognjišta. Mi ga međutim smatramo odbačenim dijelom jednog razrušenog ognjišta, jer je nađen u sloju crnom od raspadnutih organskih otpadaka na dubini 1,60 m, dok dno jame dosiže dubinu od 2 m. Jame 1, 1a, 1b, 1c i 5—10 nakon ispražnjavanja pružaju u tlocrtu sliku dvaju velikih objekata, koji se sastoje iz više raznih prostora, različitog nivoa, čak međusobno povezanih. Identične analogije ovakovim objektima su velike »zemunice« t. zv. kurvilinearne oblika u Köln-Lindenthalu¹⁸⁾ i drugim neolitičkim naseljima. Međutim, promatramo li navedene objekte prije ispražnjavanja (sl. 1, 6, 7), jasno su uočljivi potpuno zatvoreni obrisi pojedinih jama unutar njih. Da to nisu jedinstveni prostori koji sačinjavaju zatvorenu cjelinu dokazuju jame 1, 5 i 10, koje na osnovu materijala pripadaju vremenski mlađem horizontu bronce Reinecke A₂—B₁ (Tószeg C), dok su jame 1a, 1c, 6, 8 i 9 iz badenskog horizonta, a jame 1b i 7 nije moguće odrediti. Ovakove velike objekte spojene od više prostora raznih dubina tumačilo se kao zemunice za skupna stanovanja velikih porodica, kako je to Bruttler nastojao objasniti u vezi s naseljem Köln-Lindenthal, pripisujući tu pojavu također i Podunavlju u vrijeme trajanja trakaste keramike¹⁹⁾. Problem natkrivanja ovako velikih površina pokušao je on riješiti rekonstrukcijom krova, koji nije, s obzirom na primitivnu izvedbu i veće raspone, mogao biti trajan i odolijevati atmosferilijama. Mišljenja smo, da bi se ovakove velike skupne »zemunice« prije moglo tumačiti kao niz postepeno kopanih jama za vađenje ilovače, bacanje otpadaka ili drugu namjenu, a ne kao nastambe, tim više, jer baš u Köln-Lindenthalu u njima nisu uopće otkrivena ognjišta ni drugi elementi nastambe. Također je značajna pojava, da badenska kultura zapravo poznaje na naseljima pravokutne nadzemne kuće i jame, a zemunice na takovim lokalitetima uglavnom nisu ustanovljene ni kao privremene nastambe, kako se to razabire po istraživanjima Bannera, dobrog poznavaoца badenske kulture²⁰⁾. Nedostatku nadzemnih kuća u Belom Manastiru može s jedne strane biti uzrok Paretova argumentacija o kvaliteti zemlje i karakteru terena²¹⁾ pogotovu, ako je ovaj dulje vremena pod poljoprivrednom kulturom, kao što je to na pr. slučaj na naselju badenske kulture Keszthely-Apátdomb²²⁾. Velika količina nađenog maza, naročito u gornjem dijelu slojeva II i dosta guste jame, svakako govore u prilog pretpostavci o postojanju nadzemnih kuća. S druge strane valja imati u vidu, da je u Belom Manastiru istražen relativno mali prostor u okviru zaštitnog iskapanja na ciglani, a da se, prema indicijama, taj arheološki teren rasprostire na cca. 10 hektara, pa je moguće, da bi se tu pri dalnjem istraživanju, uz još niz sličnih jama, mogle otkriti i nadzemne pravokutne kuće.

Arheološki materijal, koji je otkriven prigodom ovog iskapanja, dosta je obilan. Najviše je bilo nalaza keramike, i to uglavnom u ulomcima, koji su se katkada mogli slijepiti, pa tako rekonstruirati u čitave posude. Bilo je slučajeva, da su ulomci, nađeni u nekim jamama na raznim dubinama, pripadali jednom predmetu. Potpuno čitavih posuda uopće nije bilo. Uz keramiku je iskopano nešto koštanih artefakata, nekoliko brončanih ukrasnih igala, kao i jedno brončano šilo. Materijal, koji je ovdje reproduciran, predstavlja najvažniji dio nalaza, jer je izvršen izbor s obzirom na ograničene mogućnosti objavljivanja. Pri izboru se odabralo one objekte, koji su karakteristični za oba horizonta, a nađeni su kako u samim jamama tako i izvan njih u blokovima. Nastojalo se, da budu zastupani svi tipovi i oblici keramike, koja je na ovom terenu otkrivena, tako da reproducirani materijal pruža dovoljnu sliku stanja nalaza. Donosimo popis reproducirane keramike, koštanih artefakata i brončanih predmeta s točnom oznakom mjesta nalaza unutar istraženog terena i s kratkim najnužnijim opisom bitnih značajki.

Posuda slična niskom vrču s jako razvijenom profilacijom vrata. Bijela inkrustacija ornamenta mjestimično je oštećena. Boje je sivo-crne. Visina 13 cm. Blok I, jama 1, dubina 1,70 m, sl. 13.

Posuda slična niskom vrču s razvijenom profilacijom vrata. Bijela inkrustacija ornamenta mjestimično je oštećena. Boje je sivo-crne. Visina 10 cm. Blok I, jama 1, dubina 1,60 m, sl. 14.

Ulomak posude sličnog oblika kao one sl. 13 i 14, samo nešto manja. Bijela inkrustacija ornamenta mjestimično je oštećena. Boje je tamno-smeđe. Visina 8 cm. Blok I, jama 1, dubina 1 m, sl. 15.

Ulomak posude s mjestimično sačuvanom inkrustacijom ornamenta. Boje je žuto-smeđe. Visina 7 cm. Blok I, jama 1, dubina 1 m, sl. 16.

Ulomak malog vrča s ornamentom udubenih neinkrustiranih krugova. Boje je sivo-crne. Visina 7 cm. Blok I, jama 1, dubina 1 m, sl. 17.

Ulomak zdjele, neornamentiran. Boje je sivo-crne. Visina 7 cm. Blok I, jama 1, dubina 1 m, sl. 18.

Ulomak posude s izvijenim vratom i bradavičastim ispupčenjem na ramenu. Dobro je uglačan, neornamentiran, boje je tamno-smeđe. Visina 6 cm. Blok I, jama 1, dubina 2 m, sl. 19.

Ulomak veće posude grublje fature s bradavičastim ispupčenjem. Boje je crno-smeđe. Visina 10,5 cm. Blok I, jama 1, dubina 0,85 m, sl. 20.

Čup s ljevkastim vratom, ornament je neinkrustiran. Boje je žuto-smeđe. Visina 24,5 cm. Blok I, jama 1, dubina 1,70 m, sl. 21.

Minijturna posuda, ornament je neinkrustiran. Boje je smeđe. Visina 4 cm. Blok I, jama 1, dubina 1,22 m, sl. 22.

Šilo od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra, kvadratnog presjeka, zašiljeno na oba kraja, patinirano. Visina 7 cm. Blok I, jama 1, dubina 0,90 m, sl. 23.

Ulomak zdjelice dosta grube fature, ornamentiran. Boje je žute. Visina 7,5 cm. Blok I, jama 1a, dubina 1,40 m, sl. 24.

Ulomak zdjele, ornamentiran i uglačan. Boje je žuto-smeđe. Visina 9 cm. Blok IV, jama 3, dubina 1,80 m, sl. 25.

Mala posuda za crpljenje, neornamentirana, ručka je trakasta. Boje je sivo-crne. Visina 5 cm. Blok V, jama 4, dubina 1,40 m, sl. 26.

Ulomak zdjele, ornamentiran. Boje je žuto-smeđe. Visina 10 cm. Blok V, jama 4, dubina 1,40 m, sl. 27.

Ulomak velike posude, nedostaje joj vrat, donji dio trbuha i dno. Ornament je djelomično oštećen i inkrustiran. Boje je sivo-crne. Visina 12 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 28.

Ulomak posude, i to profiliranog vrata s izvijenim rubom. Bijela inkrustacija ornamenta je dobro sačuvana. Boje je sivo-smeđe. Visina 4 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,60 m, sl. 29.

Ulomak zdjelice s oštrim prelomom na koničnom trbuhu, uglačan. Boje je žute. Visina 4 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 30.

Zdjelica s koničnim trbuhom i valjkastom ručkom. Neornamentirana. Boje je crno-smeđe. Visina 3 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,10 m, sl. 31.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je crno-smeđe. Visina 4 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 32.

Zdjelica s koničnim trbuhom i valjkastom ručkom. Boje je crno-smeđe. Visina 3,5 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,15 m, sl. 33.

Ulomak veće posude dosta grube fakture. Ornamentiran je motivom girlanda i kanelurama. Boje je žute. Visina 8 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 34.

Ulomak posude s bradavičastom izbočinom na ramenu i kanelurama, uglačan. Boje je žuto-smeđe. Visina 6 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 35.

Ulomak veće posude dosta grube fakture sa šiljatim ispupčenjem na ramenu. Boje je žuto-smeđe. Visina 6 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,40 m, sl. 36.

Ulomak posude s izvijenim profilom vrata i malim bradavičastim ispupčenjem na ramenu. Boje je sivo-crne. Visina 6 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,40 m, sl. 37.

Ukrasna igla okruglog prereza t. zv. topuzastog ili koničnog tipa (Keulenkopfnadel), od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra. Gornji dio je ukrašen urezanim ornamentom naizmjeničnih rombova ispunjenih šrafiranim crtama. Dobro je sačuvana, patinirana. Visina 13,5 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 38.

Ukrasna igla okruglog prereza t. zv. topuzastog ili koničnog tipa (Keulenkopfnadel), od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra. Gornji dio joj je ukrašen urezanim ornamentom kosih crta naizmjeničnog pravca u četiri reda. Lagano je oštećena, patinirana. Visina 12 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 39.

Ukrasna igla okruglog prereza tipa s glavicom u obliku kugle (Kugelkopfnadel), od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra. Glavica joj je na donjem dijelu ukrašena urezanim ornamentom gustih vertikalnih crtica. Lagano je oštećena, patinirana. Visina 10,5 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,30 m, sl. 40.

Dio ukrasne igle okruglog prereza, od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra, prelomljen na dva dijela. Glavica nedostaje. Visina 9,5 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,30 m, sl. 41.

Ulomak šipke okruglog prereza od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra. Visina 4 cm. Blok VI, jama 5, dubina 1,10 m, sl. 42.

Dva ulomka tanke žice okruglog prereza od slabe bronce, t. j. s malom primjesom kositra. Promjer 2,8 cm i 2 cm. Blok VI, jama 5, dubina 0,90 m, sl. 43.

Ulomak zdjele s uvučenim rubom i tunelastom ručkom, ornamentiran i uglačan. Boje je sive. Visina 9 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,35 m, sl. 44.

Ulomak zdjele, ornamentiran. Boje je sivo-smeđe. Visina 9,5 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,60 m, sl. 45.

Pršljen plosnat s rupom na sredini. Boje je sivo-smeđe. Promjer 6 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,35 m, sl. 46.

Šilo od kosti, dobro uglačano, nedostaje mu druga polovina. Visina 4,5 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,35 m, sl. 47.

Šilo od kosti, uglačano. Visina 4,7 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,35 m, sl. 48.

Ulomak zdjele s malom tunelastom ručkom, ornamentiran. Boje je sive. Visina 8 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 1,35 m, sl. 49.

Mali vrč bez ručke s rupom pri dnu. Boje je sivo-smeđe. Visina 5,5 cm. Blok VII, prostor između jama 6 i 10, dubina 0,85 m, sl. 50.

Šiljak od kosti grubo rađen, neuglačan. Visina 10 cm. Blok VI, prostor između jama 5,6 i 10, dubina 1,55 m, sl. 51.

Pehar dosta grube fakture s t. zv. tupfenleisten-ornamentom po rubu. Boje je tamno-smeđe. Visina 9 cm. Blok VII, jama 6, dubina 1,40 m, sl. 52.

Ulomak zdjele s tunelastom ručkom, ornamentiran. Boje je sivo-smeđe. Visina 15 cm. Blok VII, jama 6, dubina 1,64 m, sl. 53.

Ulomak zdjele, ornamentiran i dobro uglačan. Boje je žute. Visina 9 cm. Blok VII, jama 6, dubina 1,30 m, sl. 54.

Mali vrč s trakastom ručkom i kaneliranim trbuhom. Boje je sivo-smeđe. Visina 7 cm. Blok VIII, jama 8, dubina 0,90 m, sl. 55.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je sivo-smeđe. Visina 5 cm. Blok VIII, jama 8, dubina 1,40 m, sl. 56.

Ulomak veće posude dosta grube fakture. Ornament nije inkrustiran. Boje je žuto-smeđe. Visina 9,5 cm. Blok VIII, jama 8, dubina 0,50 m, sl. 57.

Ulomak zdjele, ornamentiran. Boje je žuto-smeđe. Visina 14 cm. Blok VIII, jama 8, dubina 1,95 m, sl. 58.

Velika zdjela dosta tankih stijenki, uglačana. Boje je sivo-crne. Visina 12 cm. Blok VII, jama 9, dubina 1,60 m, sl. 59.

Ulomak djele, ornamentiran, s tunelastom ručkom. Boje je crvenkasto-smeđe. Visina 10 cm. Blok VI, jama 9, dubina 2,10 m, sl. 60.

Ulomak zdjele s uvučenim rubom, ornamentiran. Boje je žuto-smeđe. Visina 12 cm. Blok VII, jama 9, dubina 1,60 m, sl. 61.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je smeđe. Visina 7,5 cm. Blok VII, jama 9, dubina 1,60 m, sl. 62.

Ulomak posude dosta grube fakture s dvije izbočine ispod ruba. Boje je žuto-smeđe. Visina 4 cm. Blok VII, jama 9, dubina 2,30 m, sl. 63.

Glačalica od kosti, grubo rađena, s oštrim bridom na ovalnom dijelu, oštećena. Visina 7 cm. Blok VII, jama 9, dubina 2,35 m, sl. 64.

Glačalica od kosti, grubo rađena, s oštrim bridom na ovalnom dijelu, oštećena. Visina 8,5 cm. Blok VII, jama 9, dubina 2,35 m, sl. 65.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je sivo-smeđe. Visina 6,6 cm. Blok VII, jama 9, dubina 2,10 m, sl. 66.

Ulomak malog vrča s kaneliranim trbuhom. Boje je sivo-smeđe. Visina 4,5 cm. Blok VIII, jama 9, dubina 2,15 m, sl. 67.

Dlijeto od kosti cjevanice, nagoreno i oštećeno. Visina 9,5 cm. Blok VII, jama 9, dubina 2,35 m, sl. 68.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je sivo-smeđe. Visina 5 cm. Blok VI, jama 10, dubina 1,20 m, sl. 69.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je tamno-sive. Visina 4 cm. Blok VII, jama 10, dubina 1,20 m, sl. 70.

Ulomak veće posude s ovalnom izbočinom umjesto ručke, ornamentiran s mjestimično sačuvanom bijelom inkrustacijom. Boje je tamno-sive. Visina 10 cm. Blok VII, jama 10, dubina 1,40 m, sl. 71.

Ulomak vrata posude s jako razvijenom profilacijom i izvijenim rubom. Ornamentiran, s jedva uščuvanom bijelom inkrustacijom. Boje je sivo-crne. Visina 5 cm. Blok I, izvan jama, dubina 0,70 m, sl. 72.

Ulomak zdjele s ostrim prelomom na koničnom trbuhu i izvijenim rubom. Boje je smeđe. Visina 10 cm. Blok I, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 73.

Mali vrč s trakastom ručkom i mjestimičnim tragovima kanelura na trbuhu. Boje je sivo-crne. Visina 8,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,70 m, sl. 74.

Glačalica od kosti (rebra). Dobro uglačana s ostrim bridom na ovalnom dijelu. Visina 16,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,40 m, sl. 75.

Mala posuda za crpljenje s trakastom ručkom. Boje je sivo-crne. Visina 4,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,40 m, sl. 76.

Ulomak velike zdjele, ornamentiran i uglačan. Boje je žuto-smeđe. Visina 15 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,80 m, sl. 77.

Mali vrč s trakastom ručkom i kaneliranim trbuhom. Boje je sivo-crne. Visina 7,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,70 m, sl. 78.

Niski vrč sa širokom trakastom ručkom, uglačan. Boje je tamno-smeđe. Visina 10 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,85 m, sl. 79.

Mali vrč s trakastom ručkom i jedva naznačenim kanelurama na trbuhu. Boje je sivo-crne. Visina 8 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,50 m, sl. 80.

Mali vrč s trakastom ručkom i blagim kanelurama na trbuhu. Boje je sivo-crne. Visina 8,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,85 m, sl. 81.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je sivo-crne. Visine 4,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,40 m, sl. 82.

Šiljak od kosti (rebra), oštećen. Visina 10 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,40 m, sl. 83.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je sivo-crne. Visina 5,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,80 m, sl. 84.

Ulomak niskog vrča, ornamentiran sa šiljatim izbočinama na rubu otvora. Boje je žuto-smeđe. Visina 11 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,80 m, sl. 85.

Šiljak od kosti, grubo rađen, oštećen. Visina 6 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,50 m, sl. 86.

Šilo od kosti, dobro rađeno i uglačano. Visina 4,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,70 m, sl. 87.

Mala posuda za crpljenje s trakastom ručkom. Boje je sivo-crne. Visina 4,5 cm. Blok II, izvan jama, dubina 1,40 m, sl. 88.

Bodež od kosti, dobro rađen i uglačan s oštrim šiljkom na vrhu. Visina 21 cm. Blok II, jama u profilu j—i, dubina 1,50 m, sl. 89.

Ulomak noge male zdjele, ornamentiran, oštećen. Boje je sivo-smeđe. Visina 6 cm. Blok II, jama u profilu j—i, dubina 1,50 m, sl. 90.

Vrč s trakastom ručkom, s dvije nasuprotne rupe na vratu i s četiri rebraste izbočine na trbuhu. Boje je sive. Visina 17 cm. Blok II, jama u profilu j—i, dubina 1,73 m, sl. 91.

Šilo od životinjskog zuba. Visina 6,4 cm. Blok VI, izvan jama, dubina 0,90 m, sl. 92.

Mala posuda za crpljenje s trakastom ručkom. Boje je sivo-crne. Visina 5 cm. Blok VI, izvan jama, dubina 1 m, sl. 93.

Ulomak posude sa šiljatom izbočinom i kanelurama na ramenu. Boje je crno-smeđe. Visina 5,5 cm. Blok VI, izvan jama, dubina 0,90 m, sl. 94.

Mali vrč s trakastom ručkom. Boje je smeđe. Visina 5 cm. Blok VI, izvan jama, dubina 0,80 m, sl. 95.

Poklopac posude. Boje je smeđe. Promjer 11 cm. Blok VI, izvan jama, dubina 0,90 m, sl. 96.

Šiljak od jelenjeg roga, na vrhu obrađen i uglačan. Visina 11 cm. Blok VII, izvan jama, dubina 0,90 m, sl. 97.

Ulomak čupa grube fature s t. zv. tupfenleisten-ornamentom po rubu. Boje je sivo-crne. Visina 6 cm. Blok VII, izvan jama, dubina 0,90 m, sl. 98.

Ulomak posude slične niskom vrču kao one sl. 13 i 14. Bijela inkrustacija ornamenta sačuvana je samo u tragovima. Boje je crno-smeđe. Visina 9 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,50 m, sl. 99.

Ulomak posude, ornamentiran, bijela inkrustacija nije sačuvana. Boje je sivo-crne. Visina 6 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 100.

Mali vrč s trakastom ručkom i s blagim kanelurama na trbuhu. Boje je smeđe. Visina 6 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 101.

Ulomak zdjelice, bijela inkrustacija ornamenta djelomično je oštećena. Boje je sivo-crne. Visina 6,5 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 102.

Ulomak manjeg vrča s profiliranim visokim vratom, ornamentiran, bijela inkrustacija nije sačuvana. Boje je sivo-smeđe. Visina 5,5 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,50 m, sl. 103.

Ulomak posude, i to dio vrata s jako razvijenom profilacijom kao na sl. 13, ornamentiran, bijela inkrustacija sačuvana je u tragovima. Boje je smeđe. Visina 4,5 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 104.

Ulomak posude, i to dio vrata s izvijenim rubom, ornament ispunjen s bijelom inkrustacijom. Boje je žuto-smeđe. Visina 3,5 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 105.

Ulomak posude, i to dio vrata s izvijenim rubom, bijela inkrustacija ornamenta sačuvana je u tragovima. Boje je sivo-smeđe. Visina 3 cm. Blok VIII, izvan jama, dubina 0,60 m, sl. 106.

Otkrivena keramika potječe iz dva zasebna arheološka horizonta i pripada dvjema različitim kulturnim grupama vremenski odijeljenim, i

to badenskoj i inkrustiranoj keramici južne Transdanubije. Obilniji su svakako nalazi badenske keramike, već i s obzirom na veći broj ustanovljenih jama iz tog vremena. Svrha ovog izvještaja nije detaljna analiza badenske keramike, čiji su oblici uglavnom već fiksirani, niti citiranje analogija, koje bi se, s obzirom na njezinu raširenost, mogle nizati u nedogled, u vezi s opsežnim materijalom nalaza te kulture ponajviše u srednjoj Evropi. Sumarno se može reći, da badenska keramika na ovom lokalitetu predstavlja klasične oblike te kulture, od one grube fature, izrade i ornamenta, katkad slabo pečene, do one rađene od prečišćene gline, ornamentirane, a katkad glačane i inkrustirane. Od čitavih rekonstruiranih posuda najbrojniji su mali vrčevi cilindričnog vrata, s većim ili manjim, glatkim ili lagano kaneliranim trbuhom i frakastom visokom ručkom (sl. 32, 50, 55, 56, 62, 66, 67, 69, 70, 74, 78, 80—82, 84, 95, 101), ili pak slične male cilindrične posude za crpljenje s visokom trakastom ručkom do samog dna (sl. 26, 76, 88, 93). Zastupana su također dva vrča s visokim ručkama od kojih jedan ima na cilindričnom vratu provrtane dvije nasuprotne rupe za vješanje (sl. 79, 91), jedan pehar (sl. 52), jedna čitava (sl. 59) i ulomci većih i manjih zdjela s tunelastim ručkama ili bez njih, pretežno ornamentirani (sl. 24, 25, 27, 44, 45, 49, 53, 54, 58, 61 77), te čupovi većinom grube fature s mjestimično nazubljenim rubom, valjkastim izbočinama umjesto ručki i na rubu plastičnim cik-cak ornamentom (sl. 60, 63, 85, 98)²³). Najzanimljiviji predmet među ovim keramičkim materijalom je svakako ulomak nožice od pehara (sl. 90), koja sliči dvokrakoj ručki. Banner smatra, da se ovakove posude pojavljuju unutar badenske kulture samo na području srednjeg Podunavlja, da potječu redovito iz grobova s čučavcem, pa im se pripisuje kultno značenje²⁴). One su uvijek ukrašene cik-cak ili mrežastim ornamentom, češće su bojene, i dosta su rijetke. Primjerak iz Belog Manastira bio bi prvi slučaj nalaza s naselja, na kojem dosad nemamo tragove groblja, pa ga moramo u ovom slučaju smatrati nasebinskim elementom. Među koštanim artefaktima ima više šiljaka, šila i glačala (sl. 47, 48, 51, 64, 65, 75, 83, 86, 87, 92, 97), a može se istaknuti jedno dljeto (sl. 68) i lijepi primjerak koštanog bodeža (sl. 89), koji je nađen zajedno s ulomkom nožice od pehara i visokim vrčem u bloku II, i to u profilu j—i iz neotkrivene jame. Svi su ovi artefakti karakteristični za badensku kulturu.

U vezi s navedenim nalazima iz oba ustanovljena horizonta i njihovom relativno malom stratigrafskom razlikom, moramo se osvrnuti na stanje istraživanja badenske kulture s obzirom na datiranje i njezinu gornju granicu trajanja. Valja naglasiti, da mišljenja stručnjaka nisu potpuno izjednačena u pogledu spomenutog problema, ali je sigurno, da njezin cvat ide u bakreno doba. To naglašavaju Childe i Holste²⁵), iako je Childe mišljenja, da je baština oblika badenske keramike uočljiva u brončano doba Madžarske²⁶), dok Tompa istu činjenicu iznosi za brončano doba u Podravini²⁷). On naginje stanovištu, da badensku kulturu vremenski izjednači s kulturom Vučedol-Zók i pretpostavlja mogućnost, da ona živi i dalje u brončano doba²⁸), dok je Schmidt, na osnovu iskopavanja na Vučedolu i Sarvašu, stratigrafski ustanovio, da badenska i vučedolska kultura ne idu nikada zajedno t. j., da je badenska starija²⁹). Pri-
pominjemo, da upotrebljavamo termin kultura Vučedol-Zók umjesto termina »slavonska kultura«, kojeg je prvi uveo Childe, a zadnjih godina

se on kod nas često upotrebljava³⁰). Smatramo, da taj naziv nije podesan, jer navedena kultura nije specifična za Slavoniju i nije ograničena samo na njezino područje, a s obzirom na druge kulturne grupe tog teritorija, može doći do nesporazuma (tako je na pr. Milojčićeva slavonsko-srijemska kultura ranija od Childeove slavonske kulture). Patay ukazuje na istovremenost badenske kulture s kulturom Bodrogkeresztúr, iako je ova nešto ranije izumrla i smatra mogućim, da je badenska kultura trajala do početka ranog brončanog doba, s čime se slaže i Dehn³¹). Ovo bi se, po Patayu, naročito moglo odnositi na južni dio Transdanubije (dakle i na Baranju), gdje nije zastupana grupa Kisapostag (osim na lokalitetu Lug), premda u Mađarskoj nema za to konkretnih primjera. Donekle je suprotno stanovište Mozsolicseve, koja ne nalazi u Transdanubiji nikakav utjecaj badenske kulture na rano brončano doba i njezin završetak smatra otvorenim problemom, jer nedostaje materijal, koji bi se u tom pogledu mogao iskoristiti³²). Ona je također mišljenja, da je badenska kultura bakrenodobna, i ne negira djelomičnu istovremenost trajanja badenske kulture s vučedolskom³³). Milojčić, na osnovu zapažanja na nalazištu Kiskörös, dolazi do zaključka suprotnog Patayevom, da je kultura Bodrogkeresztúr u svom punom razvoju mlađa od badenske, koja se razvija iz t. zv. slavonsko-srijemske neolitičke kulture i traje sve dotle, dok je ne potisne kultura Vučedol-Zók³⁴), napose na području Slavonije, Srijema i Baranje. Za naš teren, na osnovu stratigrafije lokaliteta Bapska, Sarvaš i Vučedol, daje Milojčić položaj badenskih slojeva kako slijedi: Bapska horizont III, Sarvaš horizont II i još izrazitije horizont III, Vučedol horizont II; u Vinči je badenski horizont na dubini 2,50 m — 1,50 m, a iznad njega slijedi mlađi, još uvijek pretežno bakrenodobni sloj kostolacke grupe, koja je zapravo mlađi ogranak badenske kulture, a djelomično je istovremena s vučedolskom kulturom³⁵). Karapandić je iskapaujući u Zóku ustanovio, da na tom lokalitetu postoje dva horizonta; stariji i mlađi (badenski i vučedolski), samo nažalost, prigodom objave tih istraživanja, on se osvrnuo samo na nastambene objekte, a keramiku i ostale nalaze je potpuno izostavio³⁶). Kasnije je na tom lokalitetu istraživao Török, ali nije postigao istu stratigrafiju kao Karapandić, jer dublje od vučedolskog sloja nije kopao. Ipak je, na osnovu prijašnjih nalaza i svojih zapažanja u Zóku, postavio slijedeću kronologiju, koju proteže na cijelu Baranju: kultura Lengyel s tragovima bakra, bakrenodobna badenska kultura, te kultura Vučedol-Zók, koja potiskuje badensku i traje do u rano brončano doba³⁷). Banner je u svom sintetičnom dijelu u badenskoj kulturi, na osnovu proučavanja opsežnog materijala tog vremena, postavio za teritorij Mađarske, koji je bogat badenskim nalazima, nekoliko kronoloških redoslijeda vezanih za pojedine pokrajine, s obzirom na djelovanje različitih kulturnih grupa. Za teritorij Transdanubije, u koji se uključuje i Baranja, navodi on slijedeću kronologiju: trakasta keramika, kultura Lengyel, badenska kultura, kultura Vučedol-Zók s mjestimičnim retardacijama, te brončano doba, dok bi na onim područjima, gdje nije djelovala kultura Vučedol-Zók, slijedila nakon badenske kultura Bodrogkeresztúr donekle istovremena vučedolskoj³⁸). Inače Banner trajanje badenske kulture stavlja u bakreno doba i obrazlaže, da stratigrafska situacija u Vinči, i to faza Vinča-Pločnik i sam Pločnik, ne dozvoljavaju datiranje badena i u brončano doba³⁹), kako je to uradio Schmidt i došao u protivuriječnost sa samim sobom. U vezi

sa stratigrafijom na Vučedolu naime Schmidt ističe, da je badenski sloj stariji od vučedolskog sloja, čija gornja granica na ovom lokalitetu ne prelazi u brončano doba⁴⁰). Inače Milošević iznosi, da je mlađa kultura Vučedol-Zók istovremena sa Tószeg A kulturama istočne Mađarske, t. j. s ranim brončanim doba (Reinecke bronca A₁)⁴¹). Banner ipak dozvoljava mogućnost još nedovoljno objašnjenog djelovanja retardacija badenske kulture na prve početke brončanog doba i kaže, da je taj utjecaj mogao biti neposredniji na terenima, gdje nije rasprostranjena kultura Vučedol-Zók⁴²), na pr. u sjeveroistočnoj Mađarskoj, dok tu mogućnost otklanja za teritorij Transdanubije, pa prema tome i Baranje. Banner postavlja apsolutnu kronologiju trajanja badenske kulture u vrijeme od 2.400—2.300 do 2.000 g.⁴³), a prema apsolutnoj kronologiji Miloševića badenska kultura u Mađarskoj i u Slavoniji leže do 2.000—1.900 g.⁴⁴). Po tome se može zaključiti, da rano brončano doba počinje oko 1.800 g.⁴⁵) (kad su u to vrijeme u Baranji, prema literaturi, rasprostranjeni nalazi kulture Vučedol-Zók), što se približava već od prije poznatom Reineckeovom datiranju početka brončanog doba u Mađarskoj oko 1.700. g.⁴⁶).

Mlađi horizont na istraženom terenu u Belom Manastiru pripada vremenu početka srednjeg brončanog doba. Ovaj korizont, na osnovu zatvorenih nalaza u jamama, koje se jasno mogu lučiti od badenskog horizonta, predstavlja vremensku cjelinu, iako je otkrivena keramika tipološki ponešto heterogena. Keramika, po svojim tipološkim značajkama, sadrži elemente t. zv. grupe Vátia, zatim kulture sjeverno-panonske inkrustirane keramike, te kulture inkrustirane keramike južne Transdanubije, kako je u novije vrijeme naziva mađarska arheologija, jer se ona rasprostire uglavnom uz desnu obalu Dunava na području županije Tolna, te mađarskog i jugoslavenskog dijela Baranje. Nalazišta grupe Vátia pretežno su usredotočena nešto sjevernije između Tise i Dunava, a središte sjeverno-panonske inkrustirane keramike je u sjevernoj Mađarskoj uz Dunav, iako se ona proteže prema jugu na područje inkrustirane keramike južne Transdanubije (zahvata teren županije Tolna).

Grupa Vátia vodi svoje porijeklo od kulture Kisapostag i slijedi neposredno iza ove bez nekog vremenskog prekida. One su rasprostranjene na istom terenu, neki oblici keramike su im zajednički, a mnoge posude grupe Vátia po svom dekoru i izgledu su daljnji nastavak oblika kulture Kisapostag s primjesom drugih utjecaja. Grupa Vátia je međutim participirala i na ostalim kulturama i grupama pretežno s područja Mađarske od ranog do srednjeg brončanog doba. Tako se na pr. stanoviti ukrasi posuda kulture Perjámos javljaju i u grupi Vátia, a isto tako oblici posuda unjetičke kulture, kulture grobnih humaka (Hügelgräberkultur) i sporadično kulture Gáta, pa nešto kasnije, Vátii vremenski srodne kulture Hatvan. Grupa Vátia se, osim toga, na pojedinim lokalitetima miješa s kulturama sjeverno-panonske inkrustirane keramike i one južne Transdanubije, od kojih na nekim područjima, uz kulturu Kisapostag, najviše participira⁴⁷). Heterogenost grupe Vátia najljepše se očituje na lokalitetu Lovasberény (županija Fejér)⁴⁸), na čijem se materijalu odrazuju utjecaji svih spomenutih kultura osim one inkrustirane keramike južne Transdanubije i kulture Hatvan. Mözsolicseva tvrdi, da se na osnovu kasnijeg razvoja utjecaj kulture Kisapostag očituje u oblicima kultura Veszprém (= kultura sjeverno-panonske inkrustirane keramike) i Szekszárd (= kultura inkrustirane keramike južne Trans-

danubije⁴⁹). Patay grupu Vatya, radi njezine kompleksnosti, ne smatra posebnom samostalnom kulturom, koja bi imala svoj vlastiti razvoj, već samo jednom odijeljenom grupom⁵⁰). Na osnovu srodnosti oblika sa spomenutim kulturama Patay grupu Vatya, prema Tompinoj kronologiji stratigrafije Tószega, datira od vremena prestanka kulture Kisapostag, t. j. od sredine Tószeg B (kultura Kisapostag = od sredine Tószeg A od sredine Tószeg B) do u Tószeg C, na osnovu nekih analogija s kulturom Hatvan⁵¹). O kronologiji samog Tószega i njezinom odnosu na Reineckeovu i na apsolutnu kronologiju, biti će kasnije govora.

Inkrustiranu keramiku u Transdanubiji, koja predstavlja glavnu komponentu mlađeg horizonta u Belom Manastiru, podijelio je Patay u dvije grupe: to su kultura sjeverno-panonske inkrustirane keramike i kultura inkrustirane keramike južne Transdanubije⁵²). Tompa ne vrši ovu distinkciju, on ih spaja u jednu »panonsku kulturu«, iako između sjeverne i južne grupe vidi kronološku razliku⁵³). Mozsolicseva je prije Pataya razdvojila ove dvije kulture, očivši osnovne razlike među njima; za onu sjevernu upotrebila je naziv kultura Veszprém, a za južnu kultura Szekszárd⁵⁴). Mi ćemo se ovdje služiti Patayevom terminologijom, jer se ona u literaturi više upotrebljava. Sjeverno-panonska inkrustirana keramika nije potpuno homogena, jer se u raznim njezinim oblastima mogu lučiti lokalne varijante⁵⁵). Tako je na pr. materijal s lokaliteta iz okoline Estergoma i Györa obilježen nekim specifičnim značajkama, a također je s njome povezana kultura Mad'arovce (Magyarád), lokalizirana sjeverno od Dunava prema Slovačkoj. Sjeverno-panonska inkrustirana keramika u nekim oblicima i ukrasu vuče svoj korijen od kulture Kisapostag, ukazuje na veze s unjetičkom kulturom posredstvom kulture Mad'arovce⁵⁶), kao i s grupom Vatya, a na teritoriju južne Transdanubije ona se miješa s kulturom inkrustirane keramike tog područja⁵⁷). Kulturu sjeverno-panonske inkrustirane keramike sa sjedištem u sjevernoj Transdanubiji i kulturu inkrustirane keramike južne Transdanubije treba vremenski i teritorijalno lučiti od inkrustirane keramike na donjem Podunavlju srednjeg i kasnog brončanog doba (na pr. u južnom Banatu). Childe inkrustiranu keramiku sjeverne i južne Transdanubije naziva skupnim imenom »Pannonian Ware«, lokalizira je na područje između Dunava i Tise pod nazivom grupa Lovasberény-Vatya, a datira je približno u vrijeme stupnja Tószeg B, što nije ni prostorno ni vremenski potpuno točno⁵⁸). Tompa je sjeverno-panonsku inkrustiranu keramiku datirao u vremenski period Tószeg B, na koji se, po njemu, u razdoblju Tószeg C, nastavlja inkrustirana keramika južne Transdanubije⁵⁹), dok Mozsolicseva smatra, da sjeverno-panonska zalazi i u period Tószeg C (Veszprém II)⁶⁰). Sjeverno-panonska inkrustirana keramika pripada, po Patayu, vremenski razdoblju Tószeg B i zahvata početak Tószeg C⁶¹).

Inkrustirana keramika južne Transdanubije, koja je najviše zastupana u mlađem horizontu Belog Manastira, rasprostranjena je na teritoriju Mađarske u županijama Baranja i Tolna, siže na sjever do iznad Budimpešte, a ustanovljena je i na od prije poznatim lokalitetima jugoslavenskog dijela Baranje: Darda, Grabovac, Kozarac, Zmajevac i Beli Manastir⁶²). Ona se ponekad miješa sa sjeverno-panonskom inkrustiranom keramikom, javlja se također i na lokalitetima, koji pripadaju grupi Vatya, a sadrži oblike i ukrase, čije se porijeklo može tražiti u kulturi Kisapostag. Tompa smatra, da se inkrustirana keramika južne

Transdanubije razvija iz sjeverno-panonske inkrustirane keramike, te je radi toga datira u vremensko razdoblje Tószeg C⁶³), iako navodi, da je u zapadnom dijelu Mađarske kod inkrustirane keramike teško odrediti oštru granicu između perioda Tószeg B i Tószeg C. Po Mozsolicsevoj obje spomenute kulture inkrustirane keramike jedno vrijeme traju uporedo, pa zato početak one u južnoj Transdanubiji Mozsolicseva stavlja pred završetak perioda Tószeg B (Szekszárd I)⁶⁴). Patay datira početak kulture inkrustirane keramike južne Transdanubije, na osnovu nekih njezinih keramičkih nalaza, unutar mlađeg materijala kulture Gáta, pred kraj perioda Tószeg B, a njezino puno trajanje u razdoblje Tószeg C⁶⁵).

Sve tri navedene kulturne grupe, čiji su elementi zastupani među materijalom mlađeg horizonta u Belom Manastiru, međusobno se isprepliću i sadrže manje ili više neke zajedničke oblike i značajke, što potiču ili od istih izvornih uzora starijih kultura, ili su pak odraz istovremenog ili naknadnog njihovog djelovanja jedne na drugu na dodirnim područjima. Na istraženom terenu u Belom Manastiru, unutar mlađeg horizonta, svakako prevladava keramički materijal kulture inkrustirane keramike južne Transdanubije, te pripadnost tog horizonta moramo pripisati ovoj kulturi, koja je inače, od svih spomenutih, na području Baranje najbrojnije zastupana. Elementi grupe Vatya očituju se na pojedinim ulomcima keramike, ali među njima nedostaju neki oblici tipični za tu grupu, kao što su velike žare, čupovi uskog vrata i širokog trbuha, ručke tipa ansa lunata, stanoviti ukrasi i t. d. Međutim valja naglasiti, da materijal grupe Vatya potječe većinom iz žarnih grobova, dok se u Belom Manastiru radi o naselju i samo o djelomičnom utjecaju grupe Vatya na otkriveni inventar inkrustirane keramike južne Transdanubije. Tako se na pr. na ulomcima keramike (sl. 18—20, 30, 31, 33—37, 73, 94, 96) mogu pratiti značajke, koje postoje unutar grupe Vatya s različitih lokaliteta u Mađarskoj, kao Vatya, Szöreg, Deszk A, Dunapentele i t. d.⁶⁶). Kako je već spomenuto, sjeverno-panonska inkrustirana keramika javlja se ponekad zajedno s materijalom inkrustirane keramike južne Transdanubije, ali je ona u Belom Manastiru u manjoj mjeri zastupana od keramike pod utjecajem grupe Vatya. Posebno treba istaknuti veliki čup (sl. 21), koji ima porijeklo u žarama kulture Kisapostag, a javlja se većinom neukrašen u grupi Vatya, ili ukrašen u obim kulturama inkrustirane keramike u Transdanubiji⁶⁷). Patay međutim sličnu posudu s malim drškama na truhu pripisuje krugu sjeverno-panonske inkrustirane keramike⁶⁸), dok Tompa donosi takav primjerak s lokaliteta Batina, t. j. s teritorija inkrustirane keramike južne Transdanubije⁶⁹). Još je bliži navedenim analogijama gornji dio posude iz Belog Manastira (sl. 28) ukrašen inkrustacijom stila sjeverno-panonske keramike. Sličan je slučaj pripadnosti obim kulturama s ulomcima posuda sl. 16, 17. Inkrustirana keramika južne Transdanubije razlikuje se od one sjeverno-panonske po ostrim i raščlanjenim profilacijama posuda i njihovoj tamnoj boji (sjeverno-panonska keramika je obično žuta ili žuto-smeđa), po duboko urezanom ornamentu širokih crta pastozno inkrustiranom katkad u širokim trakastim pojasevima, dok je ornament sjeverno-panonske grupe jednostavniji i izveden od užih i pliće udubenih crta. Te se značajke jasno očituju na nalazima keramike iz Belog Manastira, tipičnim za kulturu inkrustirane keramike južne Transdanubije (sl. 13—15, 22, 29, 57, 71, 72, 99, 100, 102—106) sa specifičnim oblicima posuda razvijenog i

raščlanjenog profila (na pr. sl. 13, 14, 29 i t. d.), čije analogije možemo pratiti na objavljenom materijalu s lokaliteta u Mađarskoj kao na pr. Pestszenterzsébet, Villány, Bugyi⁷⁰), te Némethely iz mađarskog i Batina iz jugoslavenskog dijela Baranje⁷¹). Mađarska arheologija je sklona stanovištu, da obje kulture inkrustirane keramike Transdanubije vuku svoje porijeklo iz kulture Vučedol-Zók, što se može prihvatiti s obzirom na način ukrašavanja bijelom inkrustacijom od školjkinog praha i pojedinim ornametalnim motivima. Međutim, oblici i profilacija posuda ne ukazuju na isti korijen, te je pitanje porijekla i razvoja inkrustirane keramike Transdanubije otvoren problem. U vezi s ovim valja naglasiti, da na istraženom terenu u Belom Manastiru nije bio ustanovljen ni jedan trag keramičkih nalaza, koji bi se mogli pripisati kulturi Vučedol-Zók. Inače Patay u svojim iscrpnim kartama rasprostranjenosti označuje u Baranji (njezinom jugoslavenskom i mađarskom dijelu) samo četiri lokaliteta kulture Vučedol-Zók (Zók, Pécs-Makárhegy, Dunaszekcső i Batina)⁷²), a to je donekle u disproportiji s uvriježenim stanovištem o rasprostranjenosti te kulture po čitavom teritoriju Baranje. Uzrok tome može biti nedostatak istraživanja, ali je ipak neobična pojava, da ovo iskapanje u Belom Manastiru nije pokazalo, pored badenske keramike i one inkrustirane južne Transdanubije, nikakvih nalaza kulture Vučedol-Zók, koja bi se na ovakovom terenu mogla očekivati.

U mlađem horizontu ustanovljeni su također veoma rijetki nalazi metala, i to od slabe bronce, t. j. s relativno malom primjesom kositra. To su: četiri ukrasne igle, od kojih su dvije t. zv. topuzastog tipa, jedna s glavicom poput kugle, a jedna oštećena bez glavice (sl. 38—41), jedno šilo (sl. 23), te ulomci deblje šipke i posve tanke žice (sl. 42, 43). Ostavljamo po strani ulomke donjeg dijela igle, šipke i brončane žice, koji su toliko fragmentarni i atipični, da ne mogu služiti za bilo kakovo opredjeljivanje. Preostaju tri ukrasne igle iz jame 5 i šilo iz jame 1. Brončani prilozi su inače u većini slučajeva veoma značajni za datiranje s obzirom na njihovu raščlanjenu tipologiju i često utvrđen odnos prema ostalom popratnom materijalu. Međutim, ove metalne nalaze iz Belog Manastira ne možemo upotrebiti za uže datiranje, jer vremenski raspon njihova trajanja to ne dozvoljava. Brončane igle t. zv. topuzastog ili koničnog tipa s glavicom ukrašenom urezanim ravnim i cik-cak crtama i igle s glavicom u obliku kugle, ustanovljene su u Podunavlju i srednjoj Evropi početkom srednjeg brončanog doba⁷³), često na gornjem dijelu provrtane, i to u okviru nalaza najstarijeg perioda kulture grobnih humaka (Reinecke bronca B₁)⁷⁴). Igle s glavicom u obliku kugle javljaju se provrtane već u kasnoj unjetičkoj kulturi (Reinecke bronca A₂), Tompa ih navodi iz nekropole Szöreg (Tószeg B), ali naglašava, da one nemaju kronološko značenje, jer traju i dalje kroz brončano doba u Mađarskoj; Patay igle tog tipa donosi s lokaliteta Vátia i također spominje jedno šilo, te inače ističe utjecaj kulture grobnih humaka na grupu Vátia⁷⁵). Milojević u svojoj reviziji kronologije Tószega donosi šilo slično našem samo od bakra s lokaliteta Perjámos, što pripada istoimenoj kulturi⁷⁶). Willvonseder registrira također jedno srodno šilo kulture grobnih humaka srednjeg brončanog doba iz Pittena u Austriji⁷⁷). Vjerojatno su nešto kasnije igle s lokaliteta srednje i kasne bronce u Vatinu⁷⁸). Valja imati u vidu, da tipovi ovakvih igala traju veoma dugo sve do u brončano doba kulture žarnih polja (Reinecke bronca D i halštatska A i B). Tako

Foltiny donosi neke primjerke i datira ih u vrijeme kulture žarnih polja nemajući mogućnost užeg vremenskog opredjeljenja, a Garašanin objavljuje iglu topuzastog tipa iz ostave Vinča, koju datira u halštat A—B⁷⁹). Prema iznesenim podacima, navedeni brončani materijal nađen u Belom Manastiru u sklopu mlađeg horizonta, vremenski korespondira s kulturom inkrustirane keramike južne Transdanubije, iako je brončani inventar te kulture inače veoma slabo istražen⁸⁰).

U vezi s datiranjem otkrivenog materijala unutar mlađeg horizonta, koji je uskoro povezan s nalazima na teritoriju Mađarske, poslužili smo se kronološkim sistemom, kojeg su postavili Childe i Tompa⁸¹), na osnovu stratigrafije velikih nalazišta Pecica (Pécska) i Tószeg, jer je taj sistem u zadnje vrijeme bio podvrgnut kritičkoj analizi i nadopunjavan novijim istraživanjima, kako u odnosu na relativnu kronologiju brončanog doba Mađarske i susjednih oblasti, tako i s obzirom na fiksiranje njegove apsolutne kronologije. Periodizaciju brončanog doba Mađarske prvi je razradio Reinecke⁸²), pretežno na brončanom materijalu ostava, podijelivši je u četiri perioda (I—IV), od kojih zadnji raščlanjuje u tri faze, a obuhvata stupnjeve halštata A i B njegove periodizacije za Bavarsku (odnosno srednju Evropu). Ova Reineckeova kronologija brončanog doba Ugarske odnosila bi se, prema onoj njegovoj za Bavarsku i Monteliusovoj periodizaciji, kako slijedi:

Reineckeova podjela za Bavarsku		za Ugarsku	Montelius
bronca	A B	= ug. br. I	= I
bronca	C ₁ C ₂	= ug. br. II	= II
bronca	D	= ug. br. III	= III
halštat	A B	= ug. br. IV (1, 2, 3)	= IV, V

Tompina kronologija brončanog doba Mađarske počiva na stratigfskim rezultatima nalazišta Tószeg unutar koje on luči četiri stupnja (A—D) u vremenskom slijedu od 1.900—900. g.⁸³) i približno ih sinhronizira s četiri Reineckova stupnja brončanog doba Ugarske. Patay je u toliko korigirao Tompu, što odbacuje njegovu fazu Tószeg B₂, te završetak ovog stupnja pomiče za 100 g. unutra u korist stupnja Tószeg C⁸⁴). Inače je Tompina kronologija Tószega, a u vezi s njome i Childeova, bila podvrgnuta ozbiljnim kritikama, od kojih napominjemo naročito Nestorovu; pored toga je pokušao Foltiny sinhronizirati kronologiju Tószega s Reineckeovom kronologijom za Bavarsku, što međutim ne uzimamo u obzir, jer je Foltiny to proveo suviše mehanički držeći se u cijelosti Tompine klasifikacije Tószega⁸⁵). U zadnje vrijeme je Milojčić⁸⁶) izvršio njezinu detaljnu reviziju, komparirajući stratigrafiju i njoj odgovarajući materijal lokaliteta Pecica i Tószeg, s materijalom raznih nalazišta groblja sa žarama rane i srednje bronce u Mađarskoj i kulture grobnih humaka u Austriji i Južnoj Njemačkoj. Na osnovu tih komparacija, on odbacuje mogućnost postojanja stupnja Tószeg D i smatra, da taj stupanj zapravo predstavlja zadnju završnu fazu trajanja naselja u Tószegu, koju treba pripisati stupnju C, jer ne prelazi vremensku granicu Reineckeova

stupnja bronce B za Bavarsku, a fiksira ga između 1.600.—1.500. g. na osnovu analogija s materijalom iz vremena t. zv. grobnih komora Mikene i srednje-heladskog perioda III. Prema tome, Tompino datiranje trajanja Tószega do 900. g., t. j. do u vrijeme kulture žarnih polja, Milojčić je pomaknuo unatrag do 1.500. g., odnosno do završetka stupnja Reinecke bronce B⁸⁷). Mozsolicseva je 1948. g. vršila naknadna iskapanja u Tósze-gu⁸⁸) i dolazi do zaključka, da se, na osnovu stratigrafskih podataka i materijala, mogu lučiti samo tri faze A—C, te postojanje Tompine faze D odbacuje. Ona također navodi, da se Tószeg C vremenski djelomično poklapa s Reineckeovim stupnjem bronce B, što se približava Milojčićevom stanovištu.

Uzmemo li u obzir ovu potrebnu reviziju kronologije Tószega, moramo je primijeniti na datiranje odgovarajućeg materijala iz Belog Manastira. Mlađi horizont na tom lokalitetu, t. j. kultura inkrustirane keramike južne Transdanubije pripada, prema Patayu, stupnju Tószeg C i završetku stupnja Tószeg B, a prema Milojčiću to odgovara vremenski Reineckeovim stupnjevima bronce A₂ i B₁, ili izraženo u godinama približno ± 1.600 . g.

Već je istaknuto, da između oba horizonta u Belom Manastiru, t. j. između starijeg badenskog i mlađeg s inkrustiranom keramikom južne Transdanubije, ne postoji neka bitna stratigrafska razlika i da su na-seobinski nalazi — jame — iz oba horizonta ukopane na istom nivou u isti geološki sloj — ilovaču —, pa ih je vremenski bilo moguće razlučiti jedino na osnovu povezanosti arheološkog materijala u njima. Nalazi keramike obiju kultura u blokovima izvan jama također nisu pružali mogućnost stratigrafskog lučenja, jer su slijedili pretežno uporedo. Prema iznesenom datiranju badenski horizont prestaje približno oko 1.900. g., a horizont inkrustirane keramike južne Transdanubije može se približno fiksirati u razdoblje ± 1.600 . g. To znači, da bi vremenski raznak između oba horizonta iznosio oko 300 godina, što je priličan hiatus s obzirom na gotovo neprimjetnu stratigrafsku razliku. Već je rečeno, da Banner dozvoljava mogućnost retardacije badenske kulture u smislu utjecaja na prve početke brončanog doba⁸⁹). Patay smatra mogućim, da je u zapadnoj Transdanubiji, odnosno na području gdje nije djelovala kultura Vučedol-Zók, badenska kultura živjela do završetka stupnja Tószeg A, a iznosi također i pretpostavku, da je u Transdanubiji, iza kulture Kisapostag, a možda i badenske kulture, slijedila neposredno ona sjeverno-panonske inkrustirane keramike⁹⁰). Zanimljiv je također podatak iznesen povodom istraživanja u Orašju u Srbiji (ušće Morave i Dunav), gdje je s žutobrdsom keramikom (srednja do kasna bronca) nađeno ulomka keramike badenskog tipa⁹¹). Ovi navodi ne isključuju dakle mogućnost retardacija i duljeg trajanja badenske kulture do u rano brončano doba. Općenito se smatra u literaturi, da je badenska kultura manje utjecala na kasnije kulture na području, gdje je bila rasprostranjena kultura Vučedol-Zók. U to područje se ubraja i Baranja, iako su lokaliteti kulture Vučedol-Zók u njoj relativno malobrojni, a nije zastupana ni u Belom Manastiru. Ta pojava bi mogla ići u prilog pretpostavci o mogućnosti nešto duljeg djelovanja badenske kulture na ovom naselju, gdje neprimjetna stratigrafska razlika ukazuje na mogućnost smanjenja vremenskog raspona između starijeg badenskog i mlađeg horizonta inkrustirane

keramike južne Transdanubije. Ipak s obzirom na karakter terena, t. j. jame, koje često nemaju sigurnu stratigrafiju, ne želimo donositi nikakve određenije zaključke u vezi s nabačenim problemom, kojeg će vjerojatno buduća istraživanja na području Baranje⁹²), moći riješiti.

B I L J E Š K E

- 1) Banner, *Archaeologia Hungarica*, XXXV, 1956, pp. 211—216.
- 2) Za iscrpnije podatke i literaturu vidi Menghin, *Handbuch der Archäologie*, IV, 1950, p. 105 sqq.
- 3) Burkart, *Monographien zur Ur- u. Frühgeschichte der Schweiz*, V, 1946. — Dehn, *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 18—19, 1, 1951, p. 1 sqq.
- 4) Tompa, 24./25. Bericht RGK, 1934/35, pp. 68 sqq, 93, 86 sq, 90 sqq.
- 5) Garašanin M., *Istoriski glasnik*, 2, 1949, p. 43 sqq.
- 6) Karapandić, *Starinar*, III ser. II, 1925, p. 157 sqq.
- 7) Benac, *Prehistorijsko naselje Nebo*, 1952, p. 12 sqq. — Garašanin M. i D., *Starinar*, n. s. III—IV, 1955, p. 107 sqq.
- 8) Piletić, *Vesnik Vojnog muzeja*, 3, 1956, p. 20 sqq.
- 9) Paret, *Germania*, 26, 1942, p. 84 sqq. — Paret, *Das neue Bild der Vorgeschichte*, 1948, p. 54 sqq.
- 10) Buttler — Haberey, *Römisch-Germanische Forschungen*, 11, 1936, tab. 23, 24, 25, 26.
- 11) Buttler, *Bonner Jahrbücher*, 139, 1934, p. 134 sqq.
- 12) Buttler, o. c., p. 140 sq., fig. 8, 9, tab. 3, 2.
- 13) Benac, *Glasnik Zem. muz. u Sarajevu* n. s. VII, 1952, p. 131.
- 14) Piletić, *ibidem*.
- 15) Piletić, o. c., p. 34.
- 16) Piletić, o. c., p. 25 sqq., fig. 9.
- 17) Piletić, o. c., p. 33.
- 18) Buttler — Haberey, *ibidem*.
- 19) Buttler, *Handbuch der Urgeschichte Deutschlands* 2, 1938, p. 12, fig. 4.
- 20) Banner, *ibidem*.
- 21) Paret, o. c., p. 59.
- 22) Banner, o. c., p. 212 sq.
- 23) Za analogije reproduciranog materijala badenske kulture i literaturu vidi Banner, o. c., pp. 138—169 i Maier, *Germania*, 33, 1955, p. 155 sqq.
- 24) Banner, o. c., pp. 151, 152.
- 25) Childe, *Proceedings etc.*, 1937, p. 486. — Holste, *Germania*, 23, 1939, pp. 220—224.
- 26) Childe, *prehistoric migrations in Europe*, 1950, p. 166.
- 27) Tompa, *Serta Hoffilleriana*, 1940, p. 9.
- 28) Tompa, *Tanulmányok Budapest múltjából*, IV, 1936, p. 8. — Tompa, *Budapest Régiségei*, II, 1945, p. 10 sqq.
- 29) Schmidt, *Die Burg Vučedol*, 1945, p. 140.
- 30) Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929, p. 210.
- 31) Patay, *Dissertationes Pannonicae*, II ser. 13, 1938, pp. 12, 18. — Dehn, o. c., p. 23.
- 32) Mozsolics, *Wiener prähistorische Zeitschrift*, XIX, 1942, p. 38. — Mozsolics, *Folia Archaeologica*, I—II, 1939, p. 223.
- 33) Mozsolics, *Serta Hoffilleriana*, 1940, p. 25 sqq. — Mozsolics, *Archaeologia Hungarica*, XXVI, 1942, pp. 85, 87.
- 34) Miložić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit*, 1939, pp. 92 sq. 83.
- 35) Miložić, o. c., pp. 81, 84. — Miložić, *Prähistorische Zeitschrift*, XXXIV/V, 1949/50, p. 157.
- 36) Karapandić, *ibidem*.
- 37) Török, *Pécsi Múzeumának Értesítője*, 1942, pp. 10—19.

- 38) Banner, o. c., pp. 236, 237.
- 39) Banner, o. c., p. 238.
- 40) Schmidt, o. c., pp. 140, 144.
- 41) Miložić, o. c., p. 158.
- 42) Banner, o. c., pp. 241, 246.
- 43) Banner, o. c., p. 243.
- 44) Miložić, *Chronologie*, 1949, pp. 74, 90.
- 45) Miložić, *Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Zürich, 1950, p. 275.
- 46) Reinecke, *Germania*, 17, 1933, p. 11 sqq.
- 47) Za detaljnu analizu keramičkog i metalnog materijala grupe Vatya i njegovo porijeklo, uzore i veze sa spomenutim kulturama vidi Patay, o. c., p. 91 sqq.
- 48) Miske, *Archaeologiai Értesítő*, n. s. XVIII, 1898, p. 317 sqq.
- 49) Mozsolics, o. c., pp. 88, 89.
- 50) Patay, o. c., p. 102.
- 51) Patay, o. c., pp. 101, 102.
- 52) Patay, o. c., pp. 50—52.
- 53) Tompa, 24./25. Bericht RGK, 1934/35, pp. 77 sqq., 87 sq.
- 54) Mozsolics, *Vasi Szemle*, 4, 1937, pp. 234—240.
- 55) Patay, o. c., p. 61.
- 56) Patay, o. c., p. 67 sq.
- 57) Wosinszky, *Archaeologiai Értesítő*, n. s. IX, 1889, p. 34 sqq.
- 58) Childe, o. c., p. 278 sqq.
- 59) Tompa, *ibidem*.
- 60) Mozsolics, *Archaeologia Hungarica*, XXVI, 1942, pp. 87, 88.
- 61) Patay, o. c., pp. 67, 68.
- 62) Patay, o. c., p. 103.
- 63) Tompa, *ibidem*.
- 64) Mozsolics, o. c., p. 87.
- 65) Patay, o. c., p. 106 sq.
- 66) Kada, *Archaeologiai Értesítő*, n. s. XXIX, 1909, fig. II. — Foltiny, *Dolgozatok*, XVII, 1941, tab. VIII, X, XII, XIII. — Banner, *Dolgozatok*, VII, 1931, tab. IV, V. — Foltiny, *Folia Archaeologica*, III—IV, 1941, tab. V. — Tompa, o. c., tab. 26. — Patay, o. c., tab. XI, XII. — Za zdjelice s visokom ručkom i poklopac (sl. 31, 33, 96) vidi analogne primjerke Banner, o. c., tab. VII, 25a, V, 20b—1.
- 67) Mozsolics, o. c., p. 60 sq.
- 68) Patay, o. c., tab. VII, 10.
- 69) Tompa, o. c., tab. 32, 3.
- 70) Patay, o. c., tab. XII, 2, XIII, 16, 17.
- 71) Tompa, o. c., tab. 32, 3, 6, 10—12, 4, 5.
- 72) Patay, o. c., p. 24, tab. *geograph.* IV.
- 73) Holste, *Handbuch der Urgeschichte Deutschlands*, 1, 1953, p. 32. — Dehn, *Germania*, 30, 1925, p. 181 sq., fig. 2. — Kimmig, *Germania*, 32, 1954., p. 155, fig. 5, 2.
- 74) Willvonseder, *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, 2, 1937, pp. 341, 378 sq, tab. 26, 7, 55,4 (slični oblici).
- 75) Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 1954, p. 288. — Tompa, o. c., p. 75. — Patay, o. c., pp. 95, 97, 99, tab. XIII, 11.
- 76) Miložić, o. c., p. 267.
- 77) Willvonseder, o. c., p. 384, tab. 29, 5.
- 78) Milleker, *A Vattinai östelep*, 1905, tab. II, 10, 11.
- 79) Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, 1955, pp. 50, 52 sq. — Garašanin M., *Istoriski glasnik*, 3—4, 1951, p. 56.
- 80) Patay, o. c., p. 105.
- 81) Childe, o. c., p. 259 sqq. — Tompa, o. c., p. 61 sqq.
- 82) Reinecke, *Archaeologiai Értesítő*, XIX, 1899, pp. 225—251, 316—340.
- 83) Tompa, o. c., p. 102.
- 84) Patay, o. c., p. 110.
- 85) Nestor, 22. Bericht RGK, 1932, p. 80 sqq. — Foltiny, o. c., p. 113 sqq.
- 86) Miložić, *Congres International etc.*, Zürich, 1950, pp. 256—278.
- 87) Miložić, o. c., p. 275 sqq.

- 88) Mozsolics, *Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungar.*, II, 1952, pp. 35—69.
 89) Banner, *Archaeologia Hungarica*, XXXV, 1956, pp. 241, 246.
 90) Patay, o. c., pp. 12, 30, 51.
 91) Zisi-Marić-Garašanin M., *Starinar*, n. s. I, 1950, p. 147.
 92) Prilikom obilaska terena susjednih Belom Manastiru 1954. g. obišli smo na starom iskopu ciglane u Kozarcu prethistorijsko naselje, koje je po svoj prilici veoma srodno onom u Belom Manastiru. Teren nije još pobliže ispitan, ali na osnovu površinskih nalaza ustanovili smo postojanje badenske keramike, inkrustirane keramike južne Transdanubije i jedan ulomak keramike žutobrdskog tipa. Ovom bi se lokalitetu svakako trebala obratiti pažnja u okviru budućih istraživanja.

ZUSAMMENFASSUNG

AUSGRABUNG PRÄHISTORISCHER SIEDLUNGSGRUBEN IN BELI MANASTIR

Im Sommer des Jahres 1954 wurde im Gelände der Bezirks-Ziegelei von Beli Manastir eine Notgrabung durchgeführt. Der Ort Beli Manastir (vor 1918 ungarisch Pélmonostor genannt) liegt in Transdanubien, in dem zu Jugoslawien gehörenden Gebiete der Provinz Baranja (die südlich von der unteren Drau und östlich von der Donau umgrenzt ist). Die Grabung leitete das Archäologische Museum in Zagreb mit Hilfe des Museums Slawoniens in Osijek, unterstützt von der Behörde in Beli Manastir. Das Grabungsgelände befindet sich westlich von der Ziegeleianlage auf einem Plateau von etwa 10 Hektar, wovon die Ziegelei etwa 6.270 m² vernichtet hat. Bei der Notgrabung wurde nur die Fläche von 235 m² untersucht (vgl. Beilage A), grössere Grabungen gestatteten die zur Verfügung stehenden Geldmittel nicht. Als Grabungsmethode hat man Schachbrettfelder angewandt, welche je nach der Lage der Siedlungsobjekte entsprechend erweitert und miteinander verbunden worden sind, wobei man immer Kontrollprofile mitberücksichtigt hat. So erhielt man, nach den festgestellten Siedlungsobjekten, zwei grössere Raumkomplexe, die systematisch untersucht werden konnten: ein Komplex lag am Rande der Abgrabungsböschung der Ziegelei (Block I—V, vgl. Beilage B) und der andere anschliessend westlich (Blok VI—VII, vgl. Beilage D). Sämtliche Vertikalschnitte in den Blockprofilen zeigen ein relativ einheitliches Gepräge (vgl. Beilagen C, E, und die Profilerklärung auf Beilage G). Die Profile weisen fünf Schichten auf, mit Berücksichtigung der Bodenstruktur und der prähistorischen Fundlage. Die Schichten Humus (V), Subhumus (IV) und humoser Lehm (III) sind nach der Zeit entstanden, welcher die prähistorischen Siedlungsfunde angehören. Die Schichtenfolge bezeichnet mit der Signatur II sind die eigentlichen Kulturschichten, sie bestehen aus buntgeschenktem Lehm und Beimengungen organischer Fäulnisspuren; darin sind zwei Horizonte nachzuweisen, d. h. Siedlungselemente zweier verschiedener prähistorischer Kulturen, und zwar der Badener Kultur und derjenigen der inkrustierten Keramik Südtransdanubiens. Diese beiden Horizonte von zwei zeitlich verschiedenen und archäologisch unterscheidbaren Kulturen konnte man im Grabungsgelände stratigraphisch unmöglich unterscheiden, trotz aller Sorgfalt des Grabungsvorganges. Diese Tatsache ist aus den Profilen der Vertikalschnitte klar ersichtlich, weil die vorgefundenen Gruben der prähistorischen Siedlung aus beiden Horizonten, nicht nur eine identische Struktur aufweisen, sondern auch im gleichen Niveau in dieselbe ursprünglich aus Lehm bestehende Erdschichte eingegraben worden sind. Die beiden erwähnten Horizonte kann man nur bezugnehmend auf die Fundverbundenheit des prähistorischen Fundstoffes herausarbeiten, obwohl auch dies nicht überall durchführbar ist. Das Dickenwachstum der Kulturschichten (II) beträgt dort wo es keine Gruben gab 0,10—0,40 m, dieselben vertiefen sie jedoch auf 0,80—1,80 m. Die Grundfläche der tiefsten Grube (vgl. Beilage D, Grube 10) reicht bis 2,46 m, berechnet nach der Erdoberfläche. Als gewachsener Boden ist die unterste Schichte (I) zu betrachten, sie besteht aus Lehm und ihren diluvialen Ursprung bezeugen osteologische Mammutfunde aus etwa 6 m Tiefe. Alle übrigen die Grabung betreffenden Masse und Angaben sind in den Beilagen A—F enthalten.

Auf dem relativ kleinen Raume, der im Ziegeleigelände von Beli Manastir untersucht worden ist, hat man keine Wohnungselemente im engeren Sinn, d. h. prä-

historische Häuser feststellen können, obwohl solche an dieser Fundstätte voraussichtlich bestehen. Dies beweisen grosse Mengen von vorgefundenem Hüttenlehm, besonders im oberen Teil Schichten II, ausserdem auch die Dichte der Grubenanlagen. Es wurden insgesamt 13 Gruben eindeutig fixiert (Block I—VII, nur Block III war ziemlich steril), verschieden in den Dimensionen und Formen, mit reichem Fundstoff prähistorischer Keramik, einigen Knochenartefakten und seltenen Bronzefunden. Die Zugehörigkeit des Fundstoffes ist typologisch in zwei Kulturen einzureihen, eine ist die Badener Kultur, die andere ist die Kultur der inkrustierten Keramik Südtransdanubiens. Der grösste Teil der Keramik bestand aus Scherben, öfters jedoch wurden die Scherben von einem Gefäss in verschiedenen Tiefen in einer Grube vorgefunden (z. B. die Gefässe Abb. 13, 21). Der obere Rand der Gruben lag in der Tiefe 0,60—8,80 m und, berechnet von ihrem oberen Niveau, betrug die Tiefe der Gruben durchschnittlich 0,80—1,80 m. Alle Gruben waren schief eingegraben, so dass die Dimensionen ihrer Öffnungen grösser waren als diejenigen in ihrer Basis, wobei die Struktur der Grubenwände vom übrigen Erdreich nicht zu unterscheiden war. In den Gruben und in ihrer Umgebung gab es keine Spuren weder von Feuerstellen, noch von irgendeiner Dachkonstruktion, es fehlte auch überall in den Gruben gestampfter Boden. Der Inhalt sämtlicher Gruben war dunkle Erde, stellenweise tiefschwarz, bedingt durch organische Fäulnis, nebst prähistorischen Funden, zumeist keramischen Scherben. Die Gruben enthielten nicht ein Element menschlicher Behausung (es fehlen Dachkonstruktion, Feuerstelle und gestampfter Boden) und konnten als sog. Wohngruben nicht benützt worden sein, wie das auch ihr Inhalt von keramischen Scherben und Resten organischer Fäulnis von oben bis unten bezeugt. Es handelt sich hier eben um Lehm- und Abfallgruben, nur Grube 1 kann man, wegen dem deutlich bestehenden Zugang (vgl. Beilage B) als Vorratsgrube oder dergleichen deuten, die ehemals ein flaches auf den Erdboden angelehntens Dach gehabt haben dürfte. Die Gruben 1, 1a, 1b, 1c (Abb. 1—5) und die Gruben 5—10 (Abb. 8—12), nach dem sie entleert wurden, erwecken den Eindruck, als ob es sich hier vielleicht um zwei grössere Objekte handeln dürfte, wovon jedes aus mehreren kleineren miteinander verbundenen Gruben scheinbar bestand. Wenn man jedoch die Photographien dieser Gruben vor ihrer Entleerung genau beobachtet (Abb. 1, 6, 7), kann man nach den Nuancen der Erdfarbenunterschiede feststellen, dass die Grubenbestandteile aus einzelnen kreisförmigen Teilen gebildet waren, welche sich gegenseitig überschneiden haben. Ausserdem gehören die Gruben 1, 1a, 1b, 1c, 5—10 nicht ein und demselben archäologischen Horizont an, wie das aus ihrem Fundstoff ersichtlich ist. Deswegen muss man sie als Einzelgebilde behandeln. Bezugnehmend auf den Fundstoff in den Gruben, sind die Gruben 1a (Abb. 24), 1c, 2, 3 (Abb. 25), 4 (Abb. 26, 27), 6 (Abb. 52—54), 8 (Abb. 55, 56, 58) und 9 (Abb. 59—68) dem Horizont der Badener Kultur zuzuweisen, dagegen sind die Gruben 1 (Abb. 13—23), 5 (Abb. 28—42) und 10 (Abb. 69—71) in den Horizont der Kultur der inkrustierten Keramik Südtransdanubiens einzuordnen; nur die Gruben 1b und 7 kann man wegen mangelnden Fundinhalts nicht näher archäologisch bestimmen. Im Block II hat man, nebst Grube 2, noch einige zerstörten Reste seichter Gruben entdeckt, die nur Badener Keramik enthielten (Abb. 74—88), ausserdem zeigte sich in Vertikalschnitt j—n von Block II noch eine nicht ausgegrabene Grube, ebenfalls mit Badener Funden (Abb. 89—91). Ausserhalb der Gruben und in den beschädigt vorgefundenen Gruben (im Raume zwischen den Gruben 5, 6, und 10) stiess man, zumeist in den Schichten II und seltener in der Schichte III, ebenfalls auf einigen Fundstoff im Block IV—VIII, der beiden Horizonten zuzuweisen ist (Abb. 92—106).

In vorliegendem Grabungsbericht beschäftigt sich Verfasserin noch mit einigen einschlägigen Fragen der Fachliteratur, bezugnehmend auf die Zeitdauer und die obere Grenze der Badener Kultur und ihrer Beziehung zu denjenigen Kulturen mit welchen sich die Badener Kultur in den der Provinz Baranja benachbarten Gebieten berührt. Verfasserin folgt den Ergebnissen von Banner, Milojević usw. wonach die absolute Chronologie der Badener Kultur mit den Jahreszahlen von 2400—2300 bis 2000—1900 bestimmt ist.

Die Keramik des jüngeren Horizontes ist zwar typologisch nicht streng einheitlich, sie gehört jedoch, nach den geschlossenen Funden in den Gruben, der Kultur der inkrustierten Keramik Südtransdanubiens an. Ausserdem weist eine

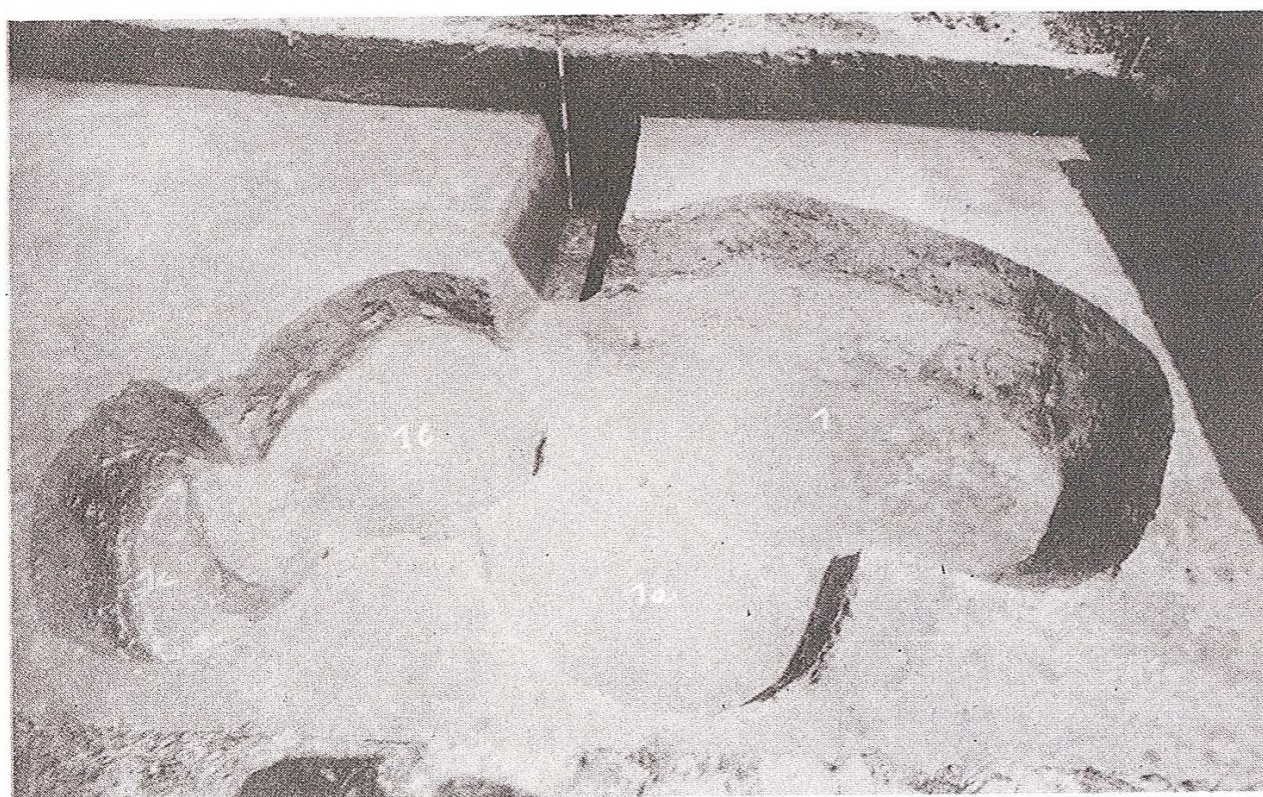
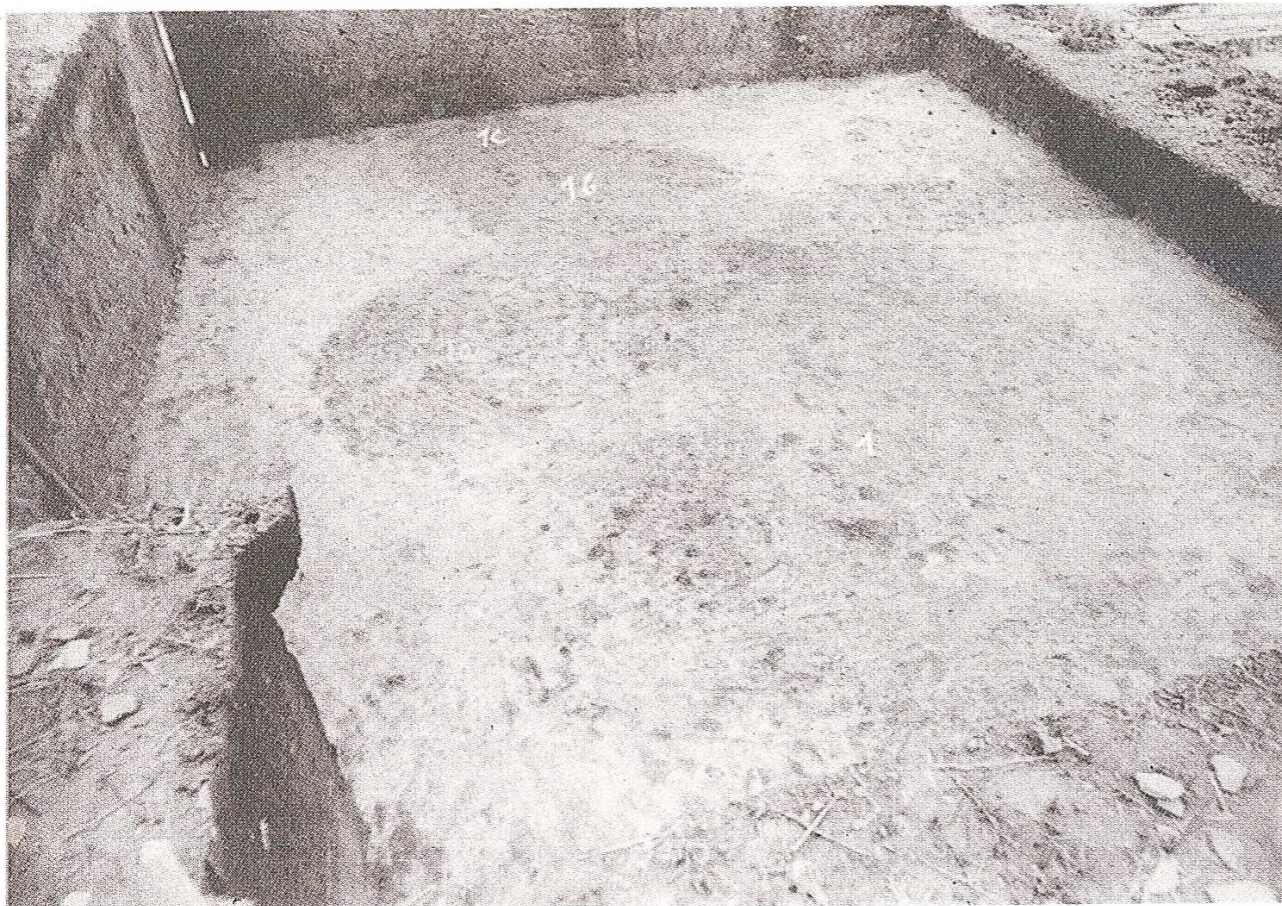
Anzahl von Gefässen deutliche Einflüsse in Form und Ornament, sowohl aus der Gruppe Vatyá auf, als auch aus dem Bereich der nordpannonischen inkrustierten Keramik. Dies konnte Verfasserin an Hand der ungarischen Forschung darlegen (Tompá, Patay, Mozsolics usw.). Die seltenen Bronzefunde bestehen, unter anderen Fragmenten, aus zwei Keulenkopfnadeln, einer Kugelkopfnadel und einem Pfriemen, alles aus zinnarmer Bronze; sie wurden eindeutig in Fundvergesellschaftung mit der Keramik des jüngeren Horizontes aufgefunden, aber typologisch sind ebendiese Nadelformen, wegen ihrer langandauernden Benützung bis in die spätkbronzezeitliche Urnenfelderzeit, nicht zu Datierungszwecken zu benützen. Zeitlich ist der keramische Fundstoff des jüngeren Horizontes ziemlich einheitlich, man muss denselben in die Stufe Tószeg C und wahrscheinlich noch in die Spätzeit der Stufe Tószeg B datieren, wenn man den Ergebnissen von Patay folgt. Nach der Revision des chronologischen Systems von Tompá, bekannt als Tószeg-Chronologie, die vor allem Milošević, nebst Mozsolics, durchgeführt haben, entspricht die oben angeführte Datierung chronologisch Reinecke's Stufen Bronzezeit A₂—B₁ bzw. in Jahreszahlen ausgedrückt etwa der Zeit um + 1600.

Es soll nochmals betont werden, dass man beide Horizonte in Beli Manastir stratigraphisch nicht unterscheiden konnte, so dass als chronologische Richtschnur die Fundvergesellschaftung in den Gruben dienen musste. Wenn man den Standpunkt mit in Erwägung zieht, dass die Badener Kultur möglicherweise die Anfänge der frühen Bronzezeit mitbeeinflusst hat, könnte der Badener Horizont hier etwas länger gedauert haben und sich somit vielleicht etwas dem jüngeren Horizont nähern, besonders von der Tatsache ausgehend, dass auf diesem Gelände in Beli Manastir keine Spur der Vučedol-Zók Kultur festgestellt werden konnte, die man sonst, nach der Literatur, für die Provinz Baranja als typisch betrachtet. Immerhin mit Berücksichtigung der Fundverhältnisse in Beli Manastir, die sich auf zur Siedlung gehörende Gruben beschränken, ohne dass man Wohnhäuser zu Tage fördern konnte und wo ausserdem auch keine sichere Stratigraphie von einigen voneinander trennbaren Kulturschichten vorliegt, will Verfasserin diesbezüglich keine bestimmten Schlussfolgerungen in dem angedeuteten Sinne erzielen.

ABBILDUNGNACHWEIS

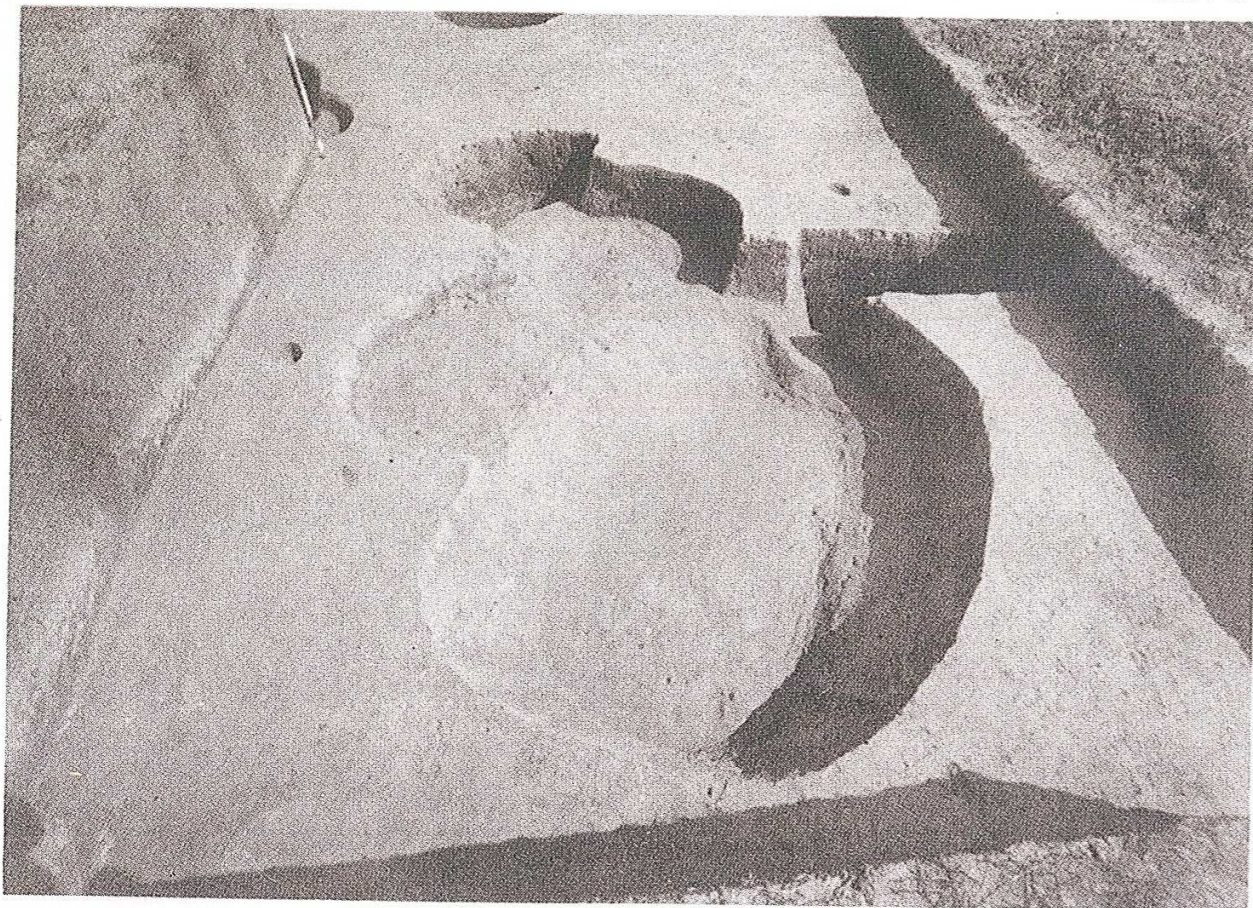
- | | |
|------------|--|
| Taf. I. | Abb. 1, Block I, Gruben 1, 1a, 1b u. 1c vor der Entleerung, Aufnahme von Süden; Abb. 2, Block I, Gruben 1, 1a, 1b u. 1c nach der Entleerung, Aufnahme von Westen. |
| Taf. II. | Abb. 3, Block I, Gruben 1, 1a, 1b u. 1c nach der Entleerung, Aufnahme von Süden; Abb. 4, Block V, grössere Mengen von Hüttenlehm, Tiefe 0,60 m. |
| Taf. III. | Abb. 5, Block I, II, IV u. V, Panorama der Gruben 1, 1a, 1b, 1c, 2, 3 u. 4, Aufnahme von Norden. |
| Taf. IV. | Abb. 6, Block VIII, Gruben 7, 8 u. 9 vor der Entleerung u. Abtragung des Kontrollprofils, Aufnahme von Süden; Abb. 7, Block VII, Gruben 6, 7, 9 u. 10 vor der Entleerung u. Abtragung der Kontrollprofile, Aufnahme von Süden. |
| Taf. V. | Abb. 8, Block VI—VIII, nach Abtragung der Kontrollprofile u. Gruben 5—10 nach der Entleerung, Aufnahme von Norden. |
| Taf. VI. | Abb. 9, Panorama der Gruben 5—10 nach der Entleerung, Aufnahme von Osten. |
| Taf. VII. | Abb. 10, Panorama der Gruben 5—10 nach der Entleerung, Aufnahme von Westen. |
| Taf. VIII. | Abb. 11, Detail der Grube 5 mit Kontrollprofil während der Grabung; Abb. 12, Detail der Grube 10 nach der Entleerung. |
| Taf. IX. | Abb. 13—20, Block I, Grube 1. |
| Taf. X. | Abb. 21—23, Block I, Grube 1; Abb. 24, Block I, Grube 1a; Abb. 25, Block IV, Grube 3; Abb. 26, 27, Block V, Grube 4. |

Taf. XI.	Abb. 28—37, Block VI, Grube 5.
Taf. XII.	Abb. 38—43, Block VI, Grube 5; Abb. 44—50, Block VII, Raum zwischen den Gruben 6 u. 10; Abb. 51, Block VI, Raum zwischen den Gruben 5, 6 u. 10.
Taf. XIII.	Abb. 52—54, Block VII, Grube 6; Abb. 55—58, Block VIII, Grube 8.
Taf. XIV.	Abb. 59—68, Block VII, VIII, Grube 9.
Taf. XV.	Abb. 69—71, Block VI, VIII, Grube 10; Abb. 72, 73, Block I; Abb. 74—77, Block II.
Taf. XVI.	Abb. 78—88, Block II.
Taf. XVII.	Abb. 89—91, Block II, Grube im Profil j—i; Abb. 92—96, Block VI.
Taf. XVIII.	Abb. 97, 98, Block VII; Abb. 99—106, Block VIII.
Beilage A	Situationsplan des Geländes der Ziegelei in Beli Manastir mit dem eingezeichneten Grabungscomplex.
Beilage B	Block I, II, IV u. V mit den Gruben 1, 1a, 1b, 1c 2, 3 u. 4 u. ihre Querschnitte.
Beilage C	Blockprofile I, II, IV u. V.
Beilage D	Block VI, VII u. VIII mit den Gruben 5—10.
Beilage E	Blockprofile VI, VII u. VIII.
Beilage F	Querschnitte der Gruben 5—10 in verschiedenen Richtungen (vgl. Beilage D).
Beilage G	Die Profilerklärung.



sl. 1, blok I, jame 1, 1a, 1b i 1c prije ispražnjavanja, snimano s juga; sl. 2, blok I, jame 1, 1a, 1b i 1c nakon ispražnjavanja, snimano sa zapada

Foto J. Pavelić



sl. 3, blok I, jame 1, 1a, 1b i 1c nakon ispražnjavanja, snimano
s juga; sl. 4, blok V, gusti nalaz maza na dubini 0,60 m

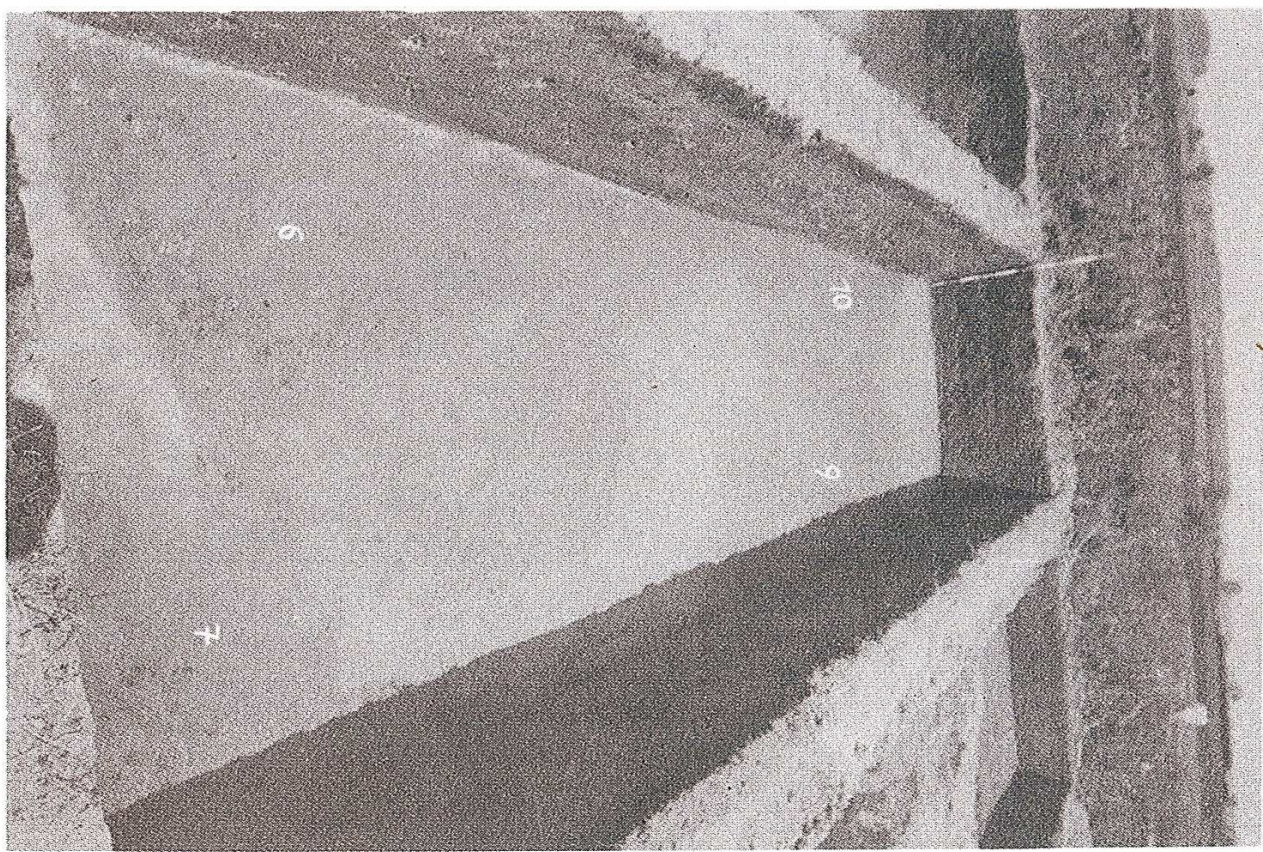
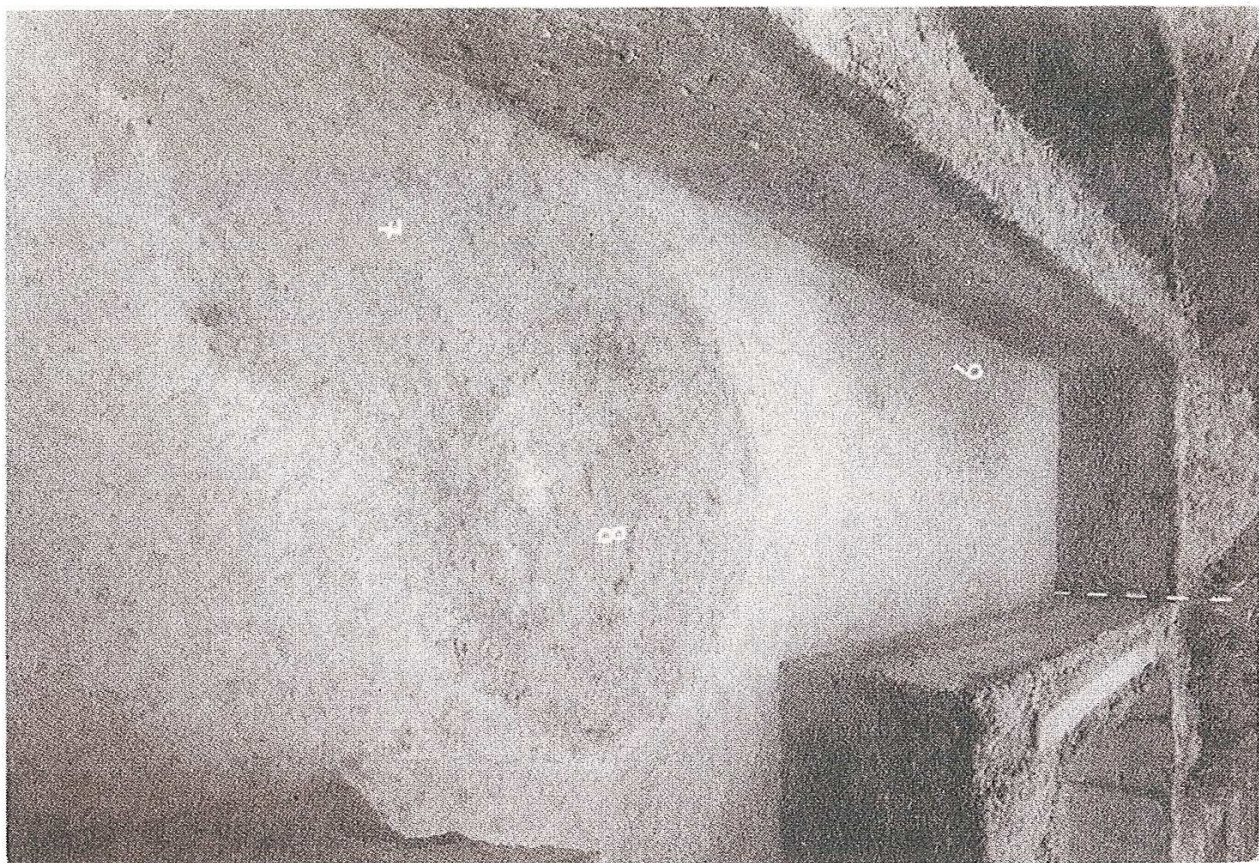
Foto J. Pavelić



sl. 5. blokovi I, II, IV i V, opći pogled s jamama 1, 1a, 1b, 1 c,
2, 3 i 4, snimano sa sjevera.

Foto J. Pavelić

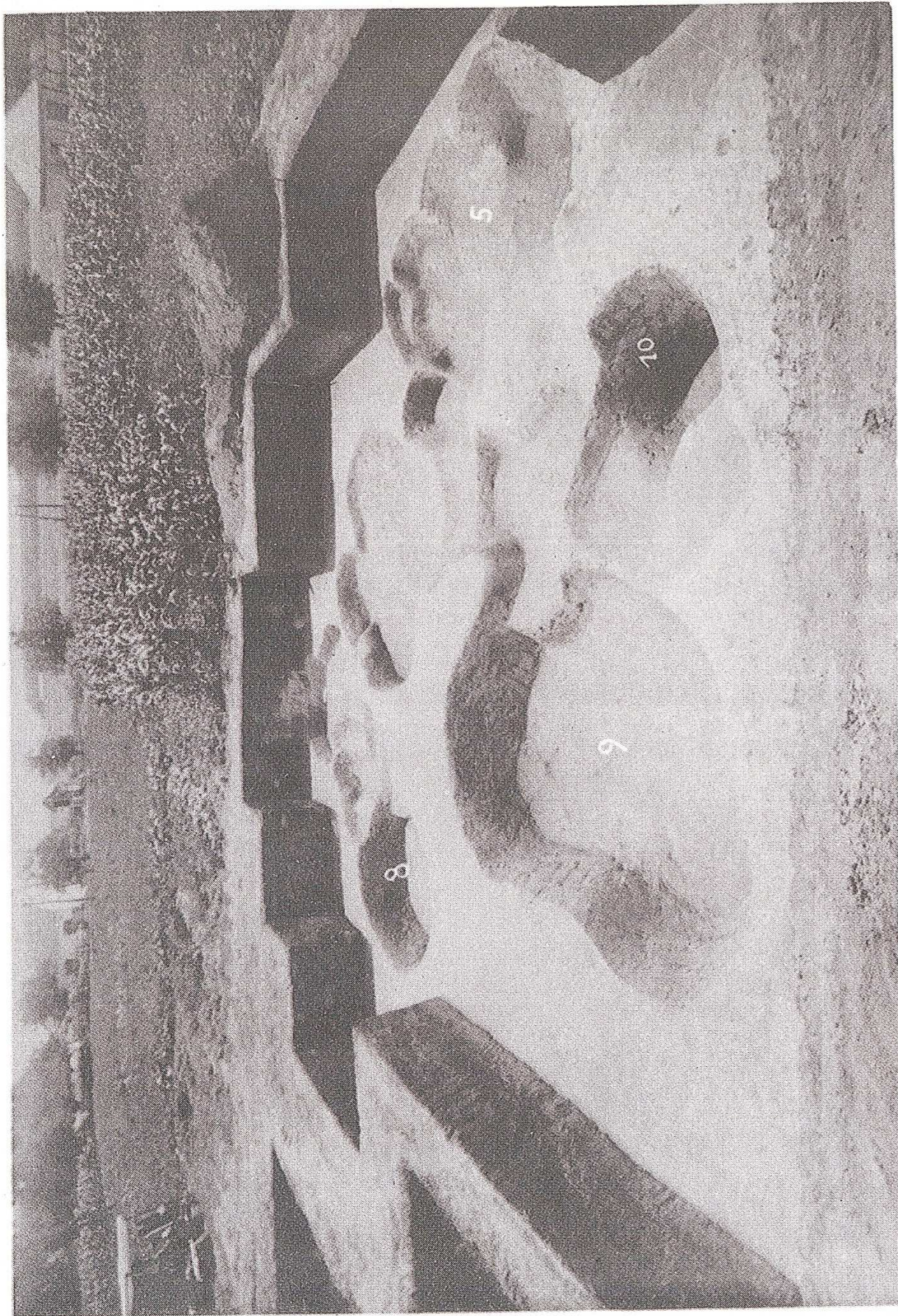
TABLA IV.



sl. 6, blok VIII. s jamama 7, 8 i 9 prije ispražnjavanja i rušenja kontrolnog profila, snimano s juga; sl. 7, blok VII. s jamama 6, 7, 9 i 10 prije ispražnjavanja i rušenja kontrolnih profila, snimano s juga.

Foto J. Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - LITOKARTON - OSIJEK

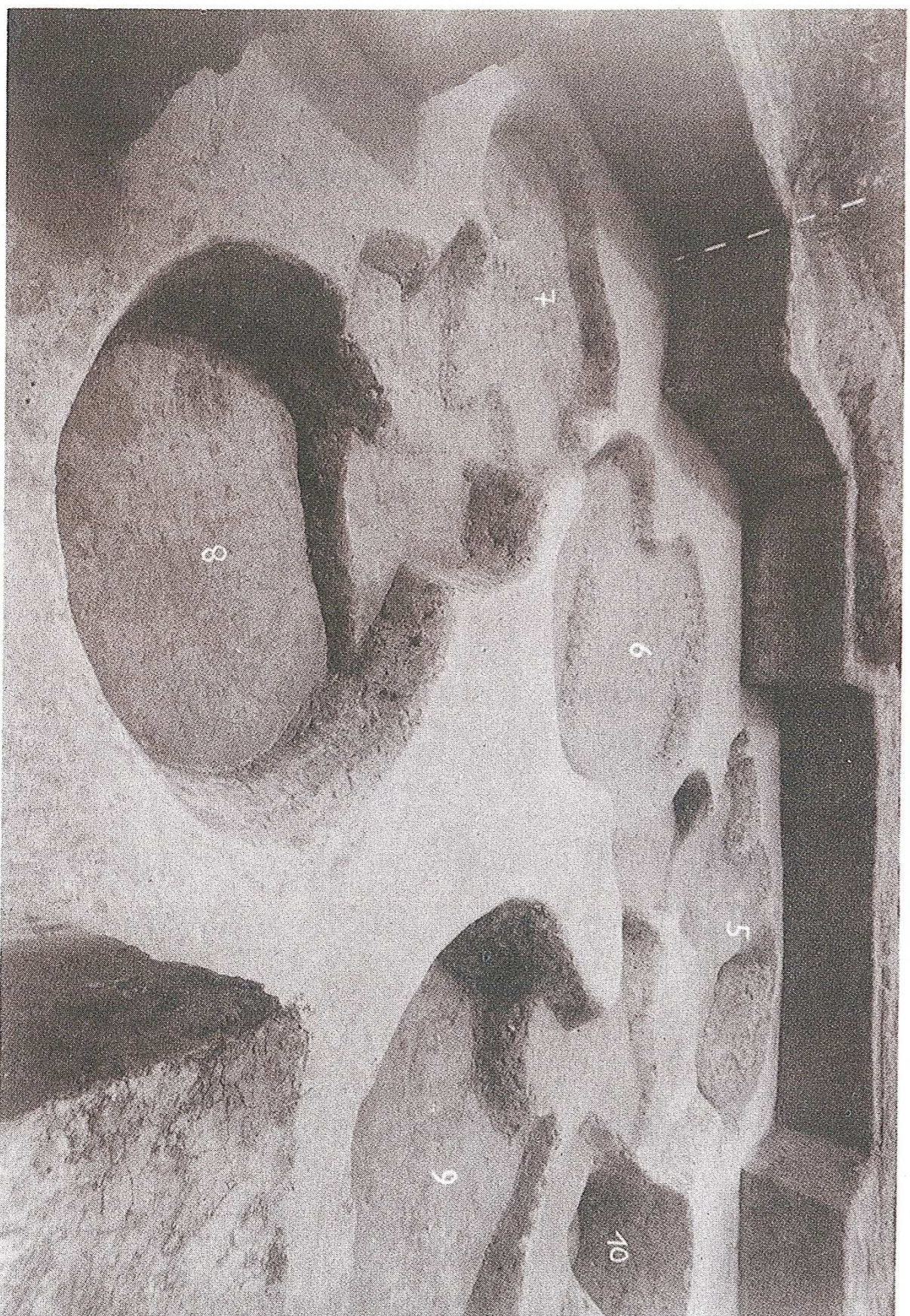


Reprodukcija i 2 bojni offset tisak • LITOKARTON • OSIJEK

sl. 8, blokovi VI—VIII nakon rušenja kontrolnih profila i jame
5—10 nakon ispražnjavanja, snimano sa sjevera.

Foto J. Pavelić

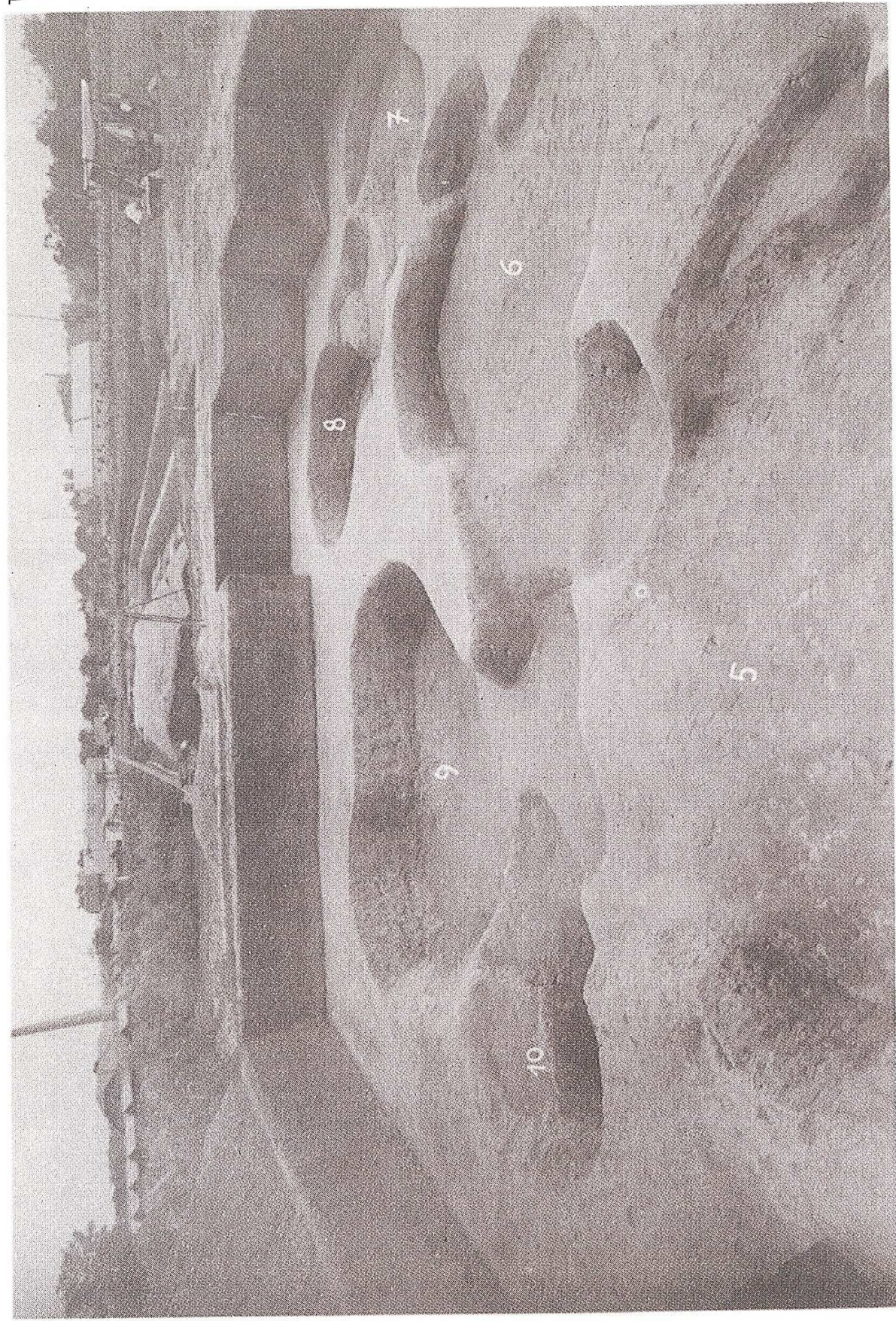
TABLA VI.



sl. 9, pogled na jame 5—10 nakon ispražnjavanja,
snimano s istoka.

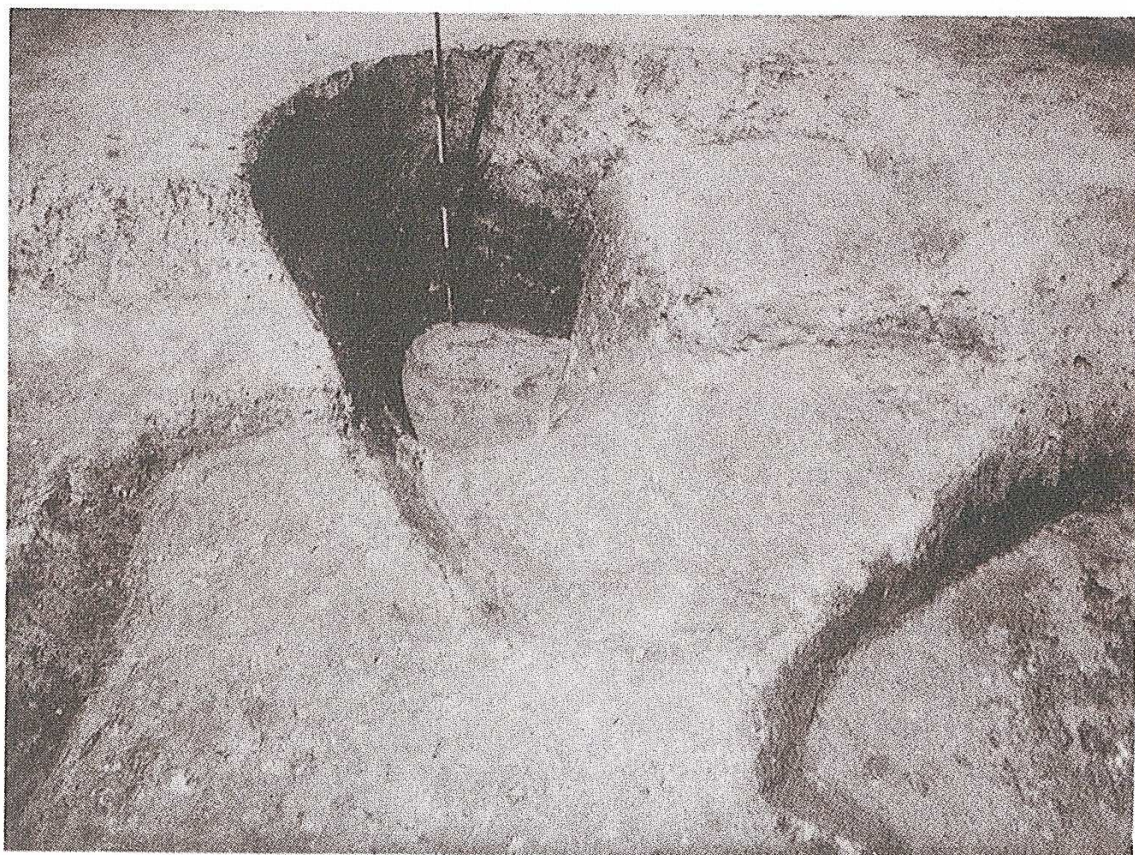
Foto J. Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - "LITOKARTON" - OSIJEK



sl. 10, pogled na jame 5—10 nakon ispražnjavanja,
snimano sa zapada.

Foto J. Pavelić



sl. 11, detalj jame 5 s kontrolnim profilom u toku rada;

sl. 12, detalj jame 10 nakon ispražnjavanja

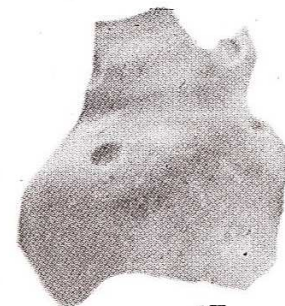
Foto J. Pavelić



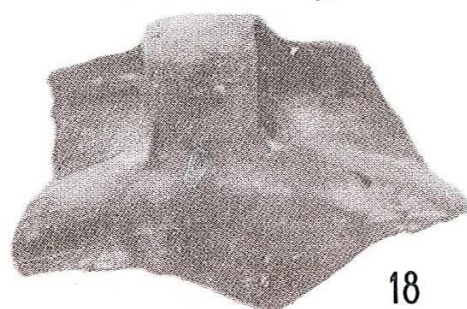
13



16



17



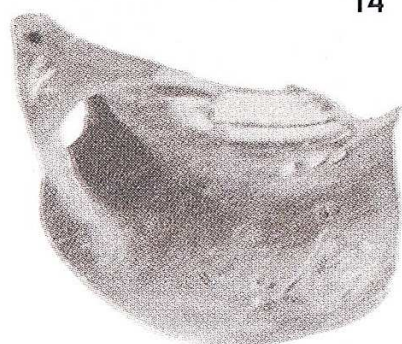
18



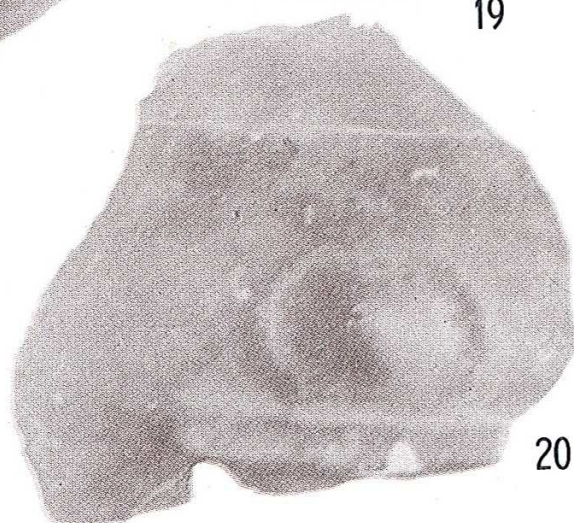
14



19



15



20

sl. 13—20, blok I, jama 1.

Foto J. Pavelić



21



23



24



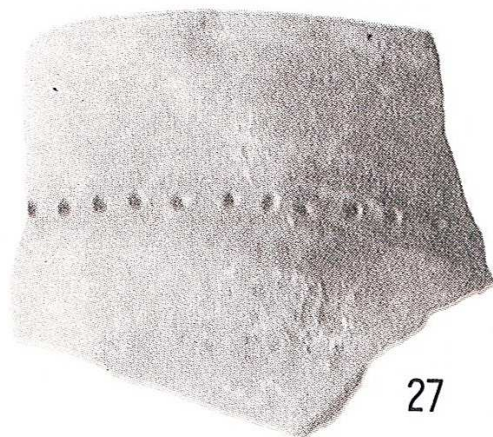
22



25



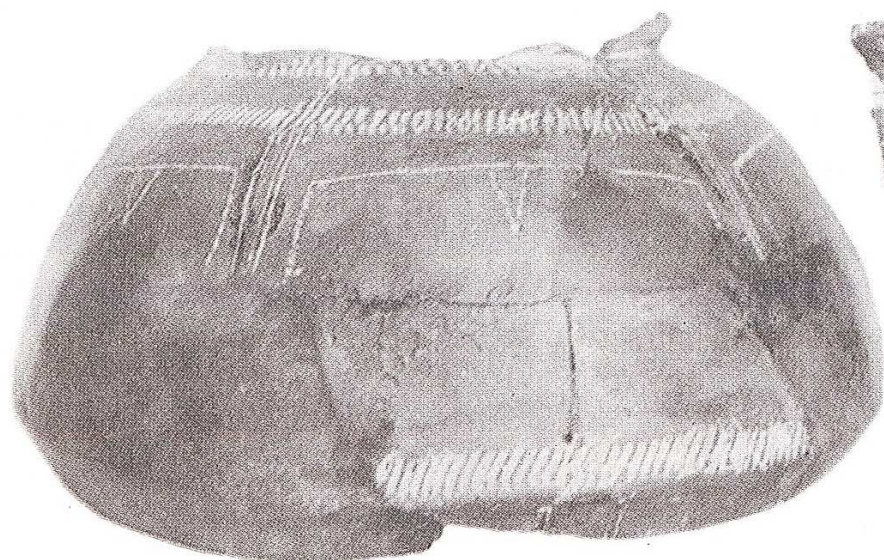
26



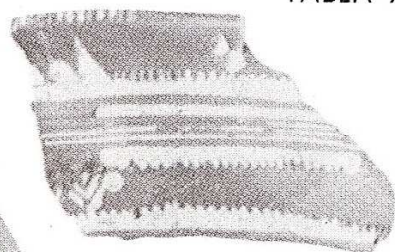
27

sl. 21—23, blok I, jama 1; sl. 24, blok I, jama 1a; sl. 25, blok IV, jama 3; sl. 26, 27, blok V, jama 4.

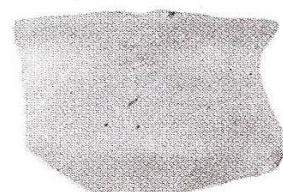
Foto J. Pavelić



28



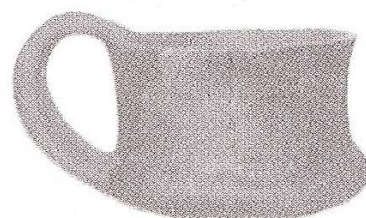
29



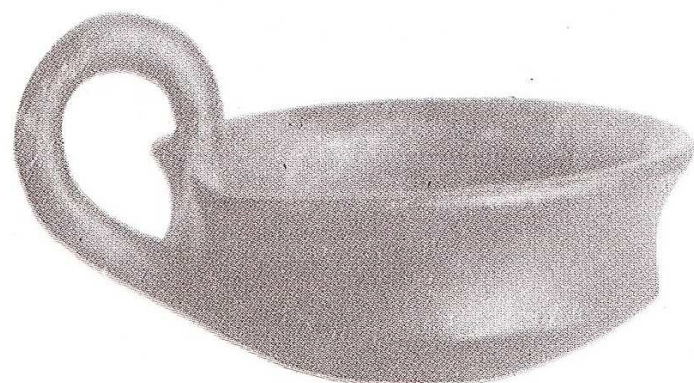
30



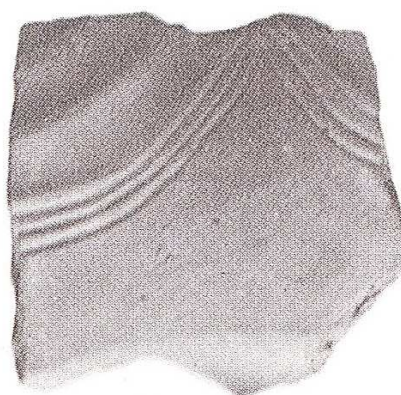
31



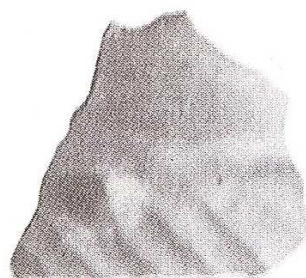
32



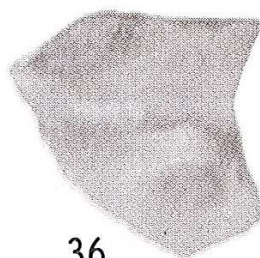
33



34



35



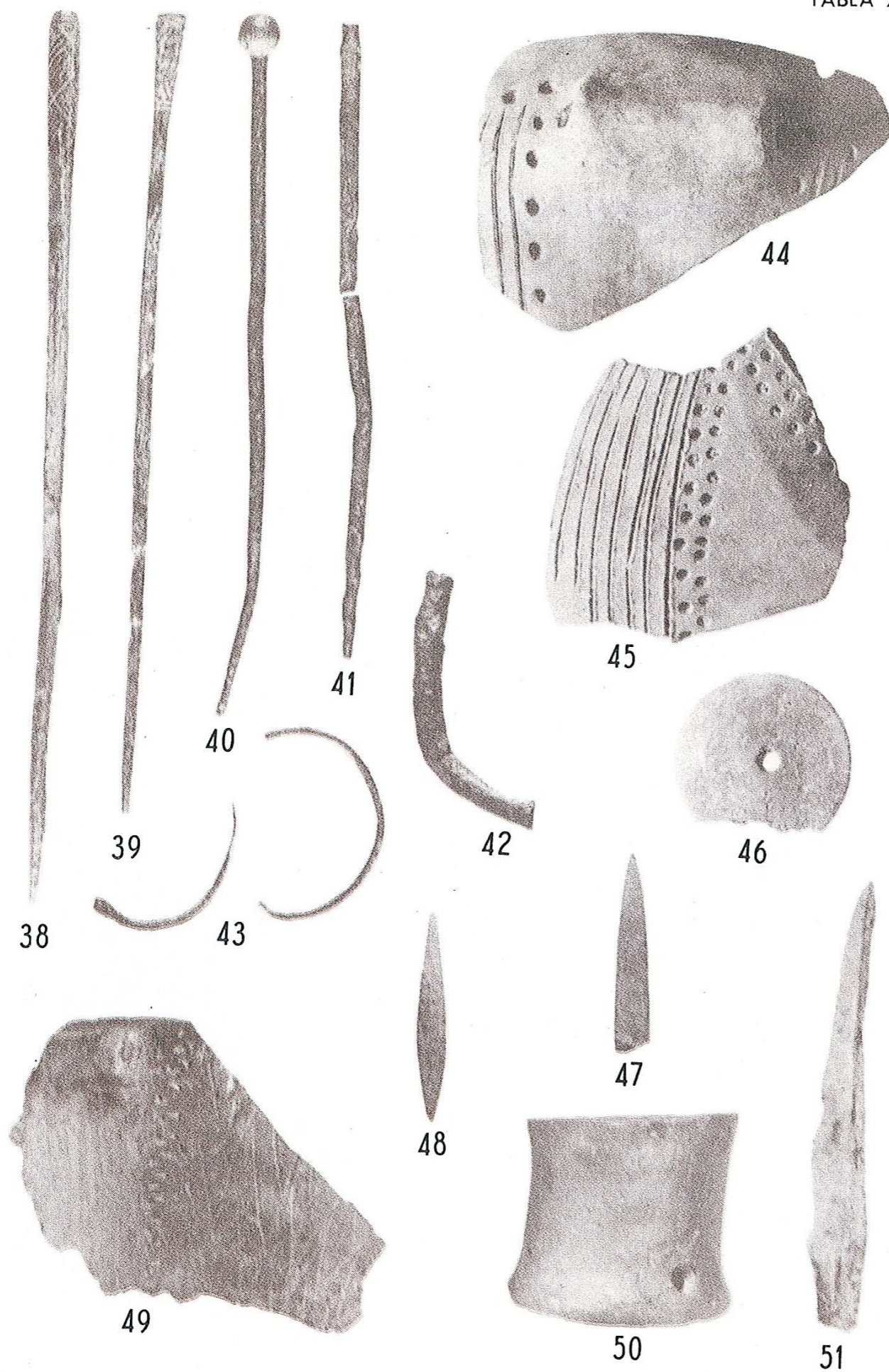
36



37

sl. 28—37, blok VI, jama 5.

Foto J. Pavelić

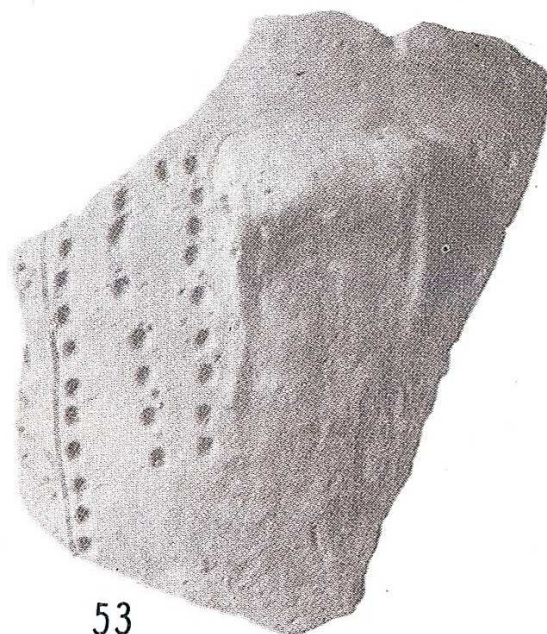


sl. 38—43, blok VI, jama 5; sl. 44—50, blok VII, prostor između jama 6 i 10; sl. 51, blok VI, prostor između jama 5, 6 i 10.

Foto J. Pavelić



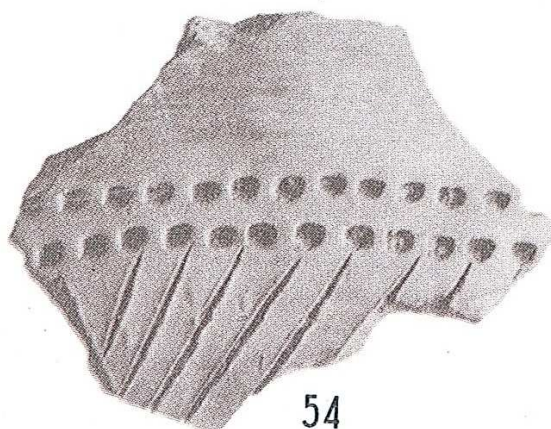
52



53



55



54



56



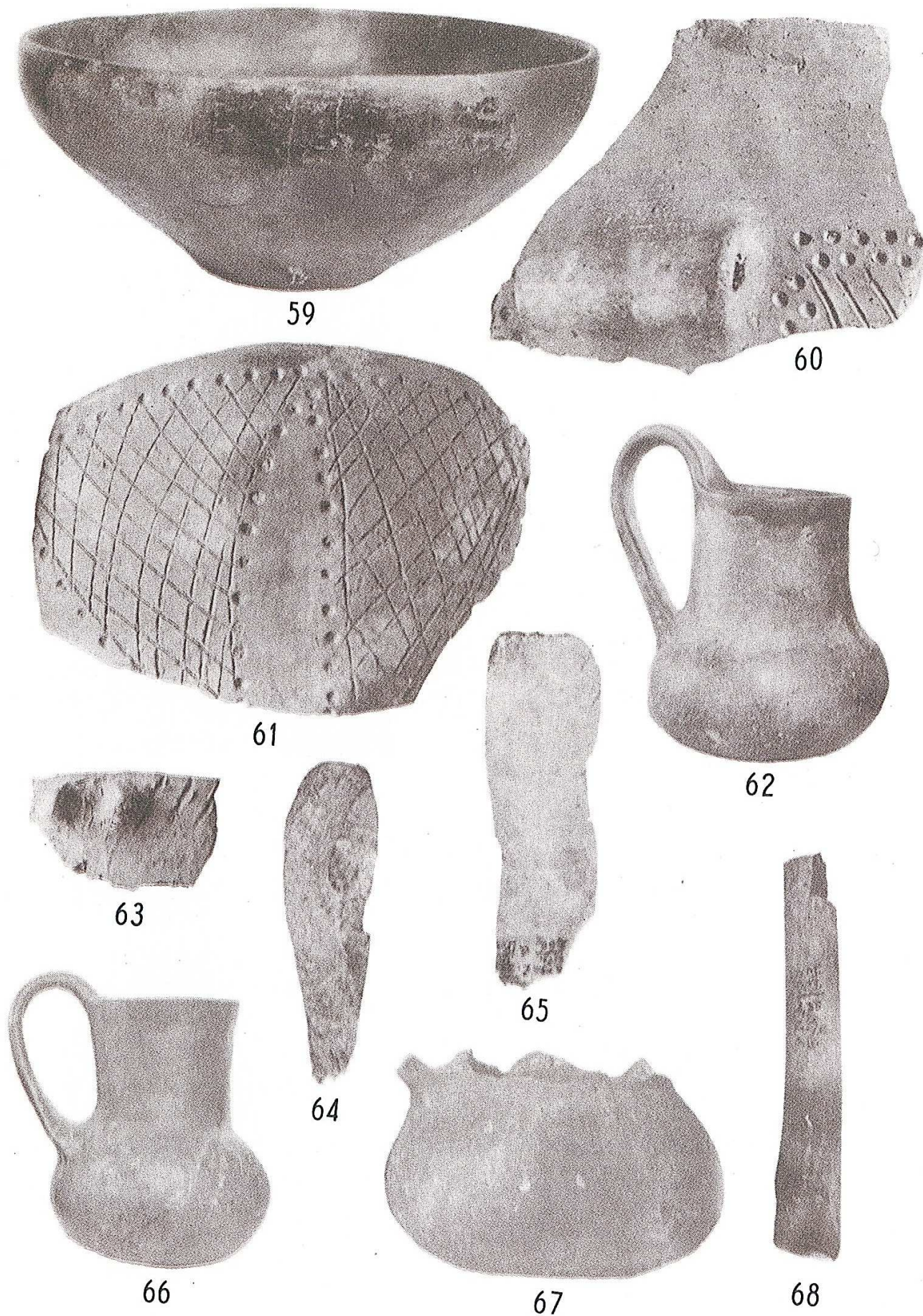
57



58

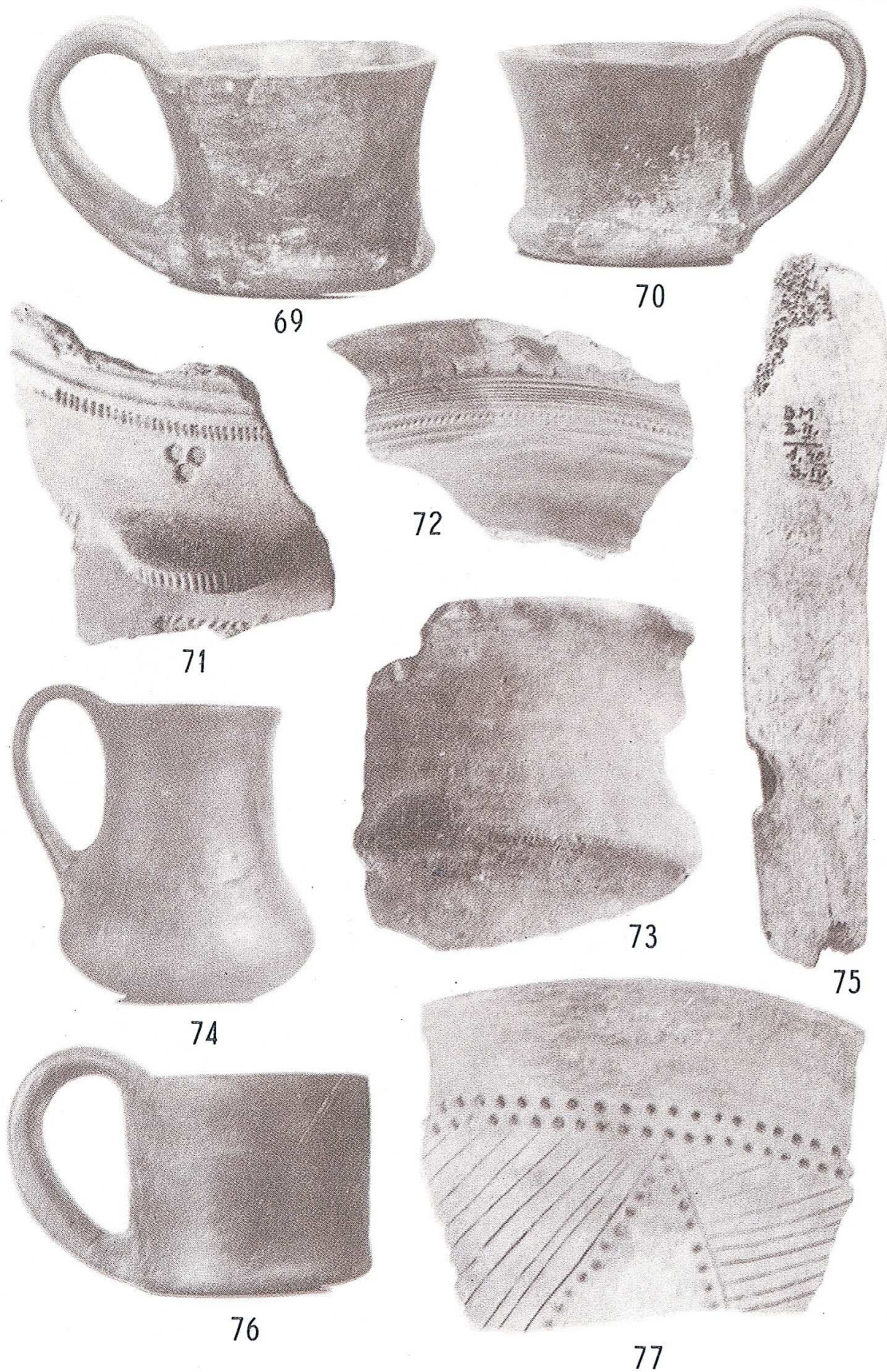
sl. 52—54, blok VII, jama 6; sl. 55—58, blok VIII, jama 8.

Foto J. Pavelić



sl. 59—68, blokovi VII i VIII, jama 9.

Foto J. Pavelić



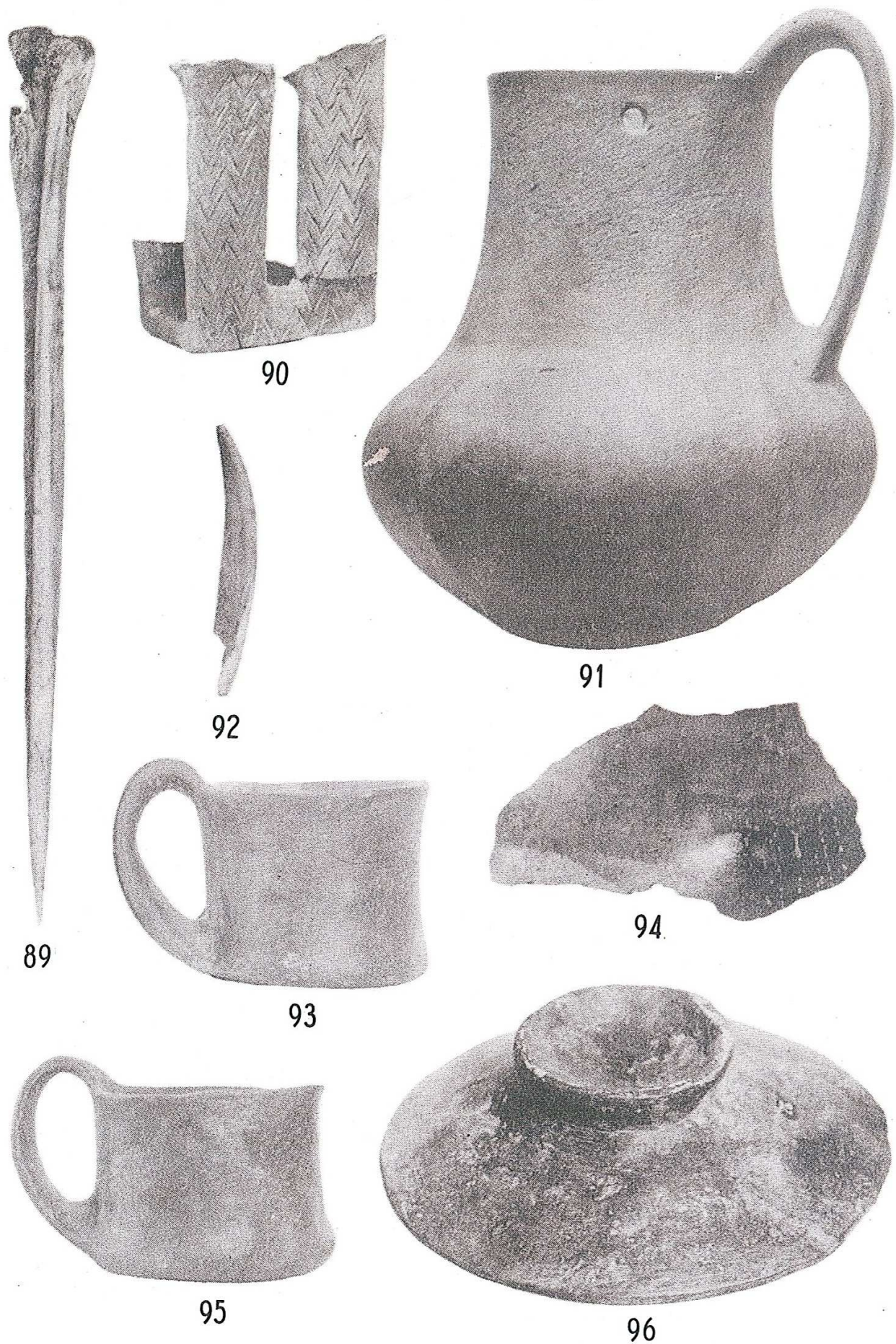
sl. 69—71, blokovi VI i VIII, jama 10; sl. 72, 73, blok I;
sl. 74—77, blok II.

Foto J. Pavelić



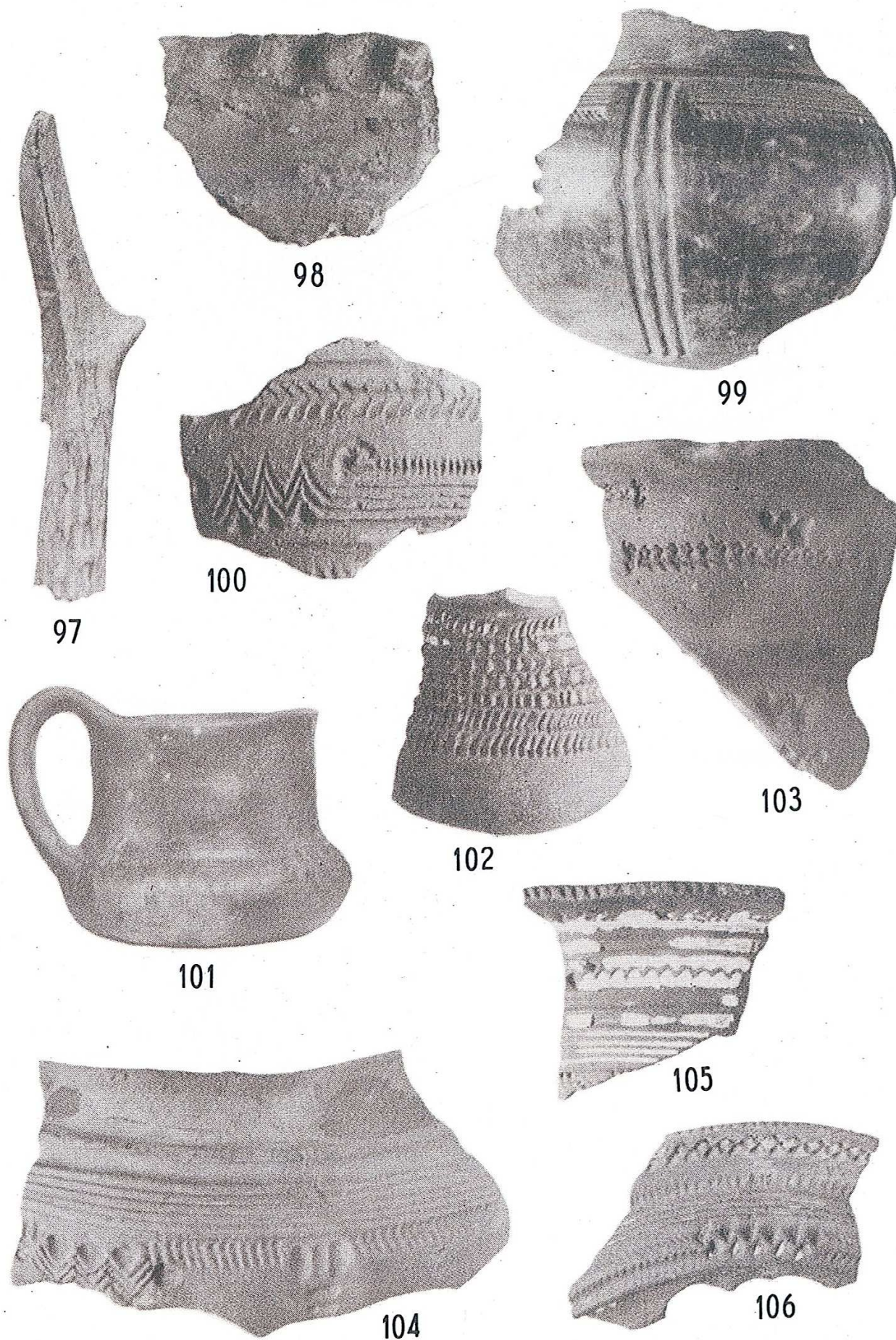
sl. 78—88, blok II.

Foto J. Pavelić



sl. 89—91, jama u profilu J—I; sl. 92—96, blok VI.

Foto J. Pavelić



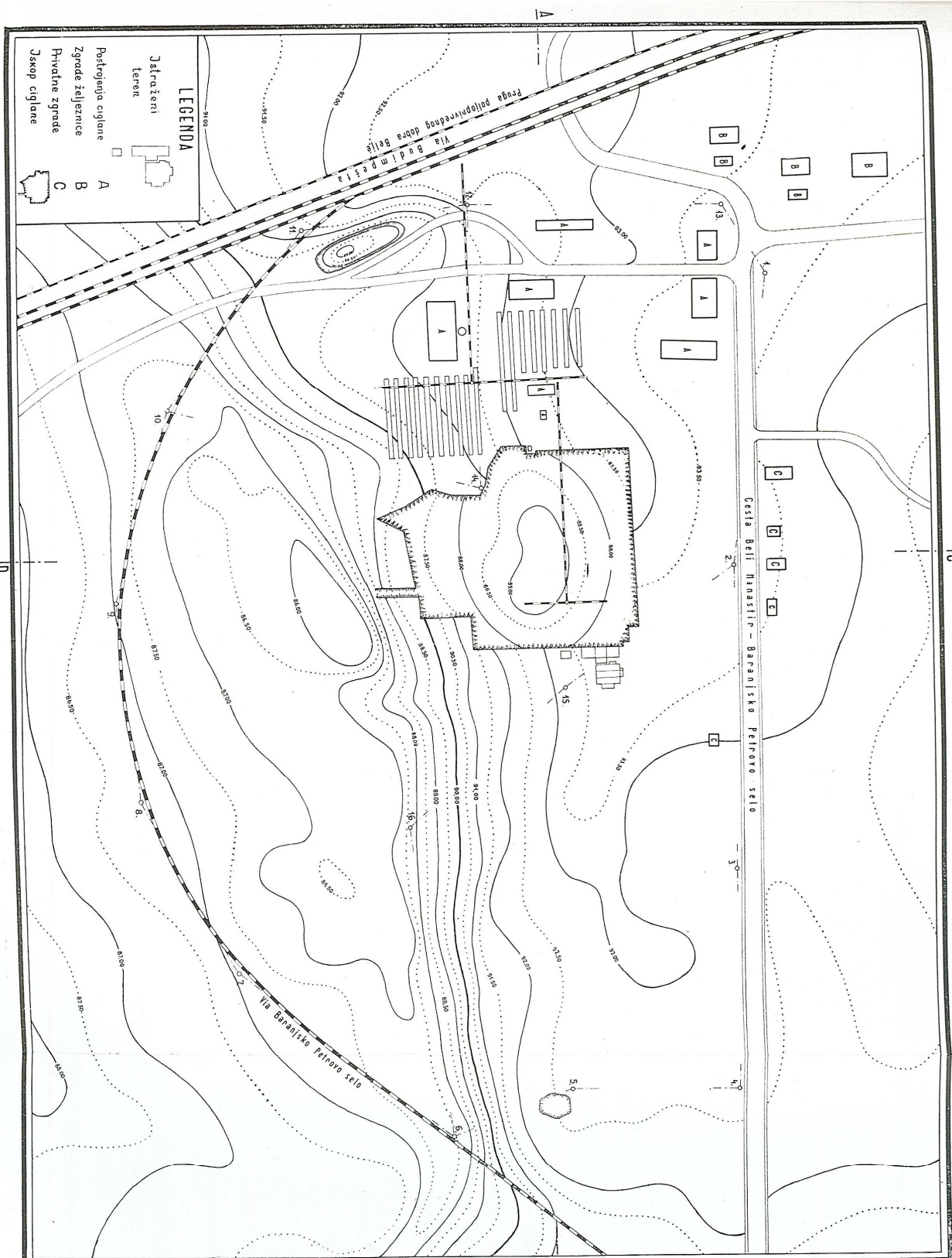
sl. 97, 98, blok VII; sl. 99—106, blok VIII.

Foto J. Pavelić

OPĆI POGLLED NA TEREN CIGLANE U BELOM MANASTIRU 1954

Prilog A.

IC
Mjerilo 1:1000



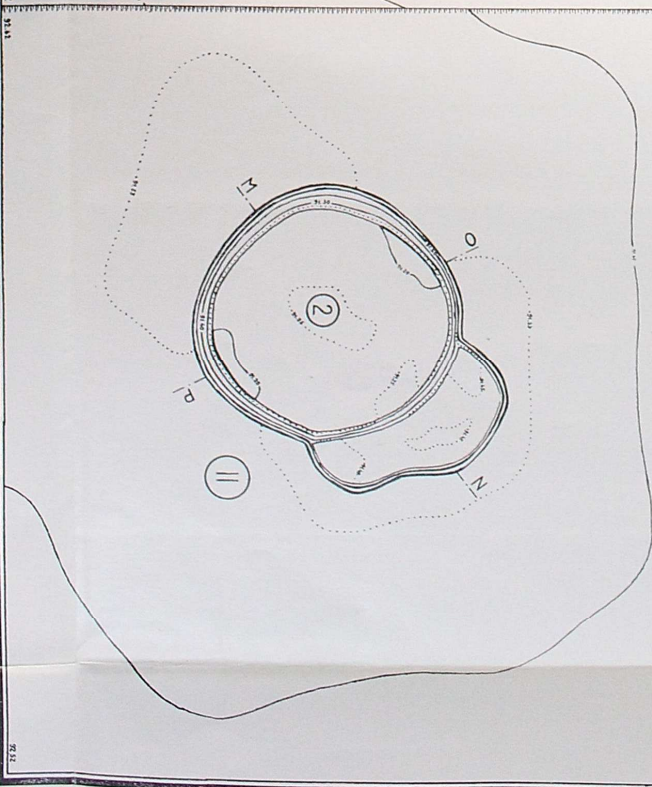
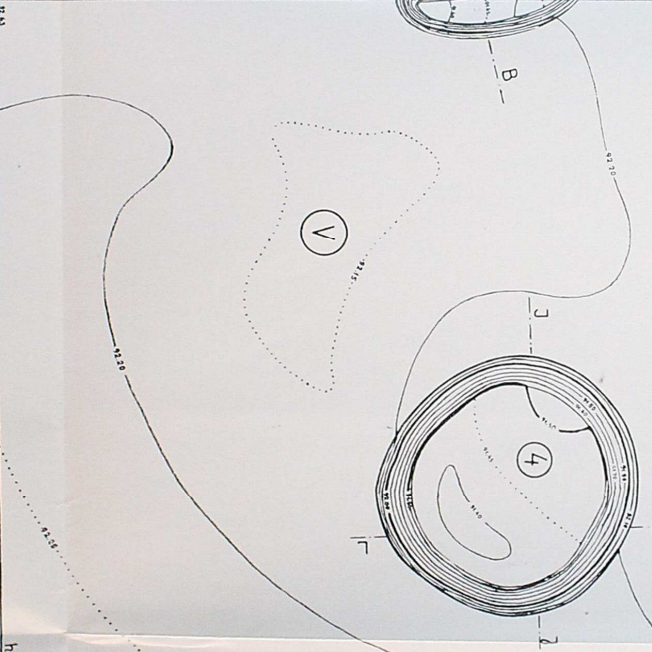
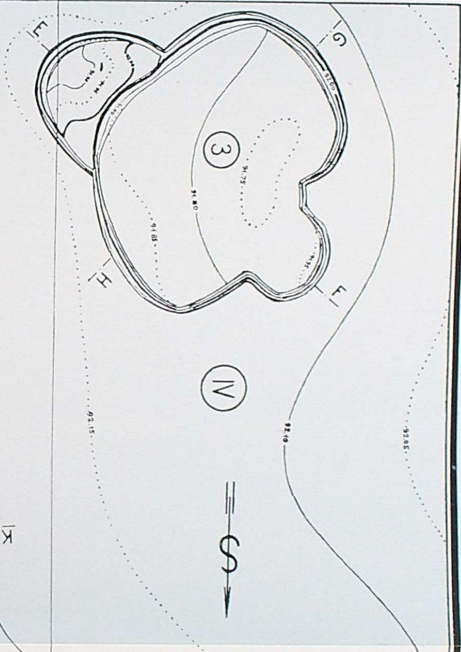
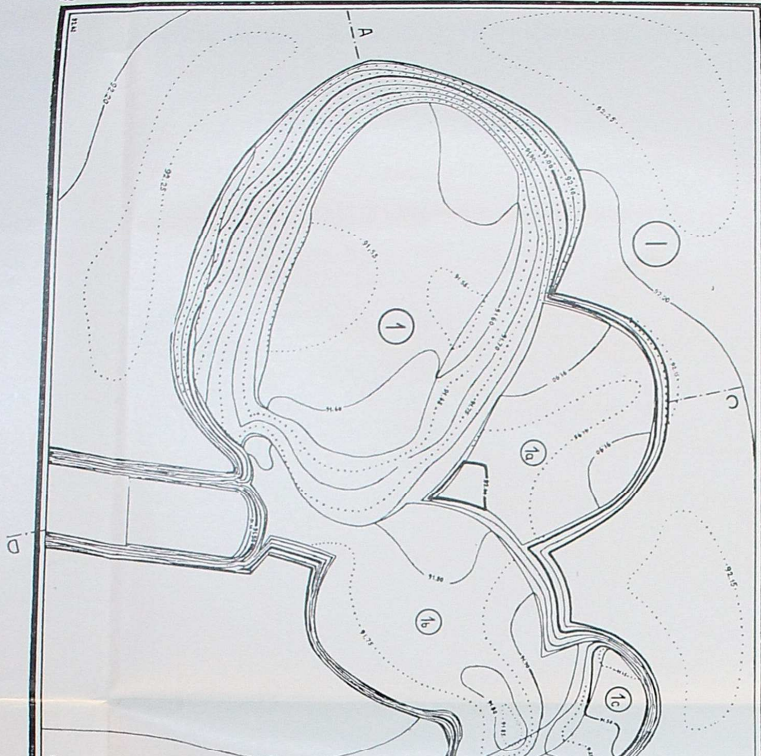
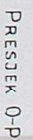
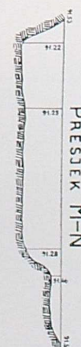
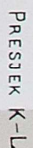
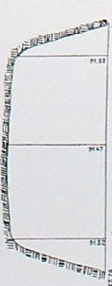
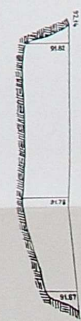
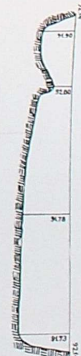
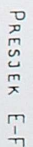
PRESJEK C-D.

Mjerilo za visine 1:200



Njerilo 1:20

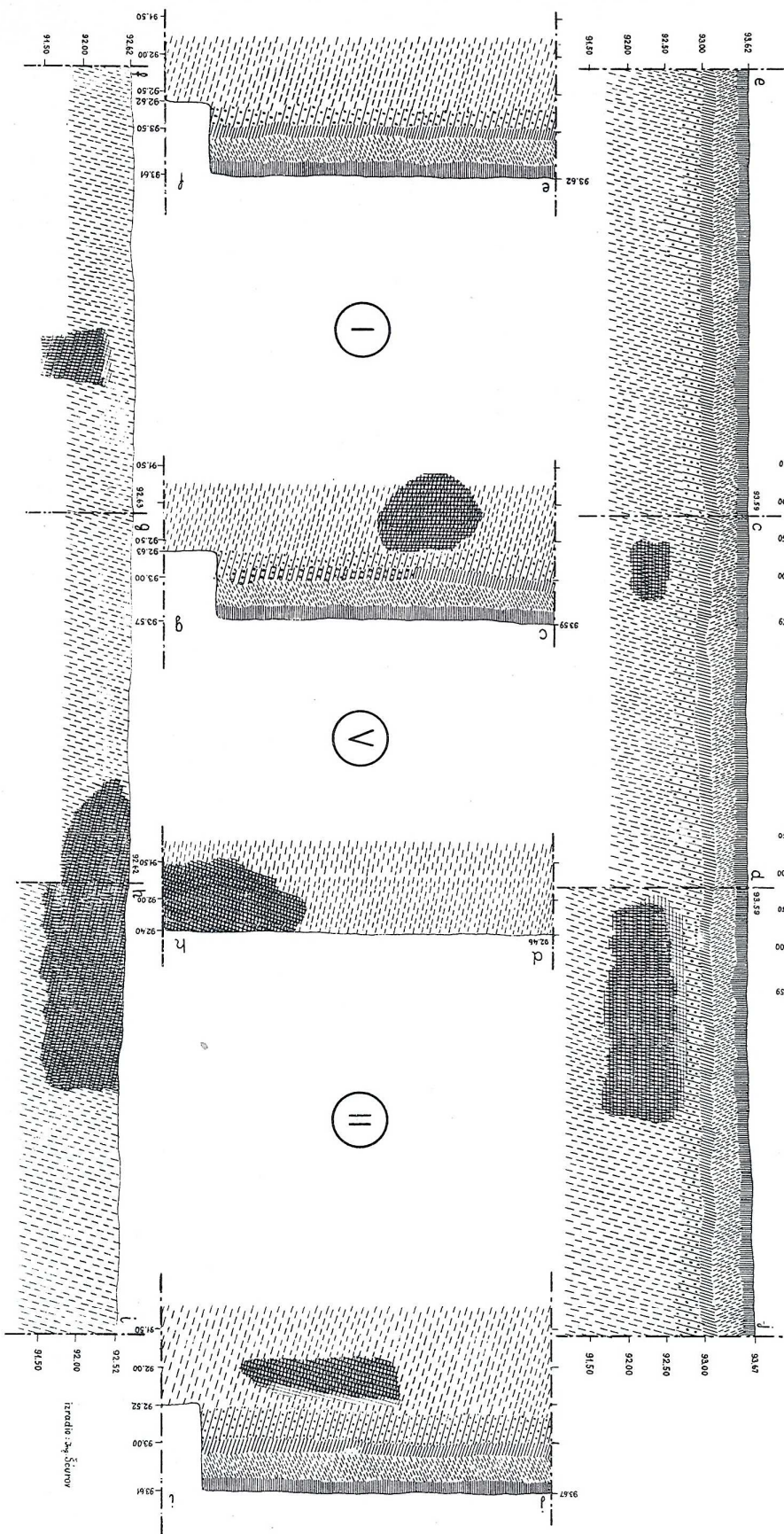
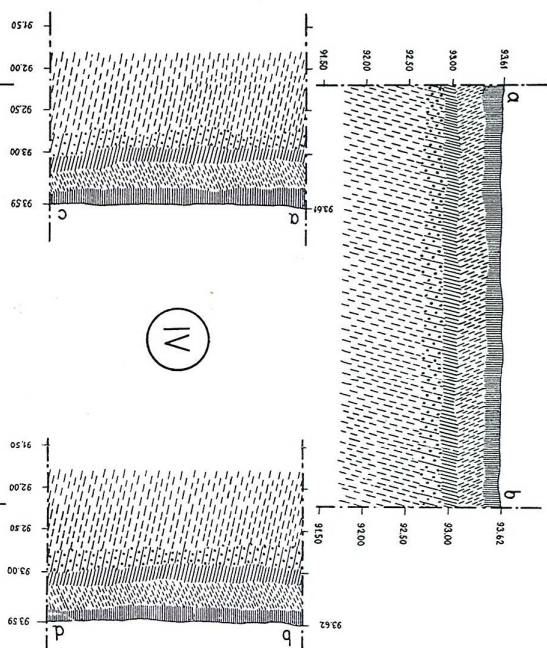
PRESJEK G-H



Beli Manastir Iskapanje 1954 g.

Prilog C.

Profili

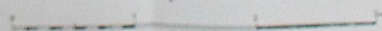


Prilog D.

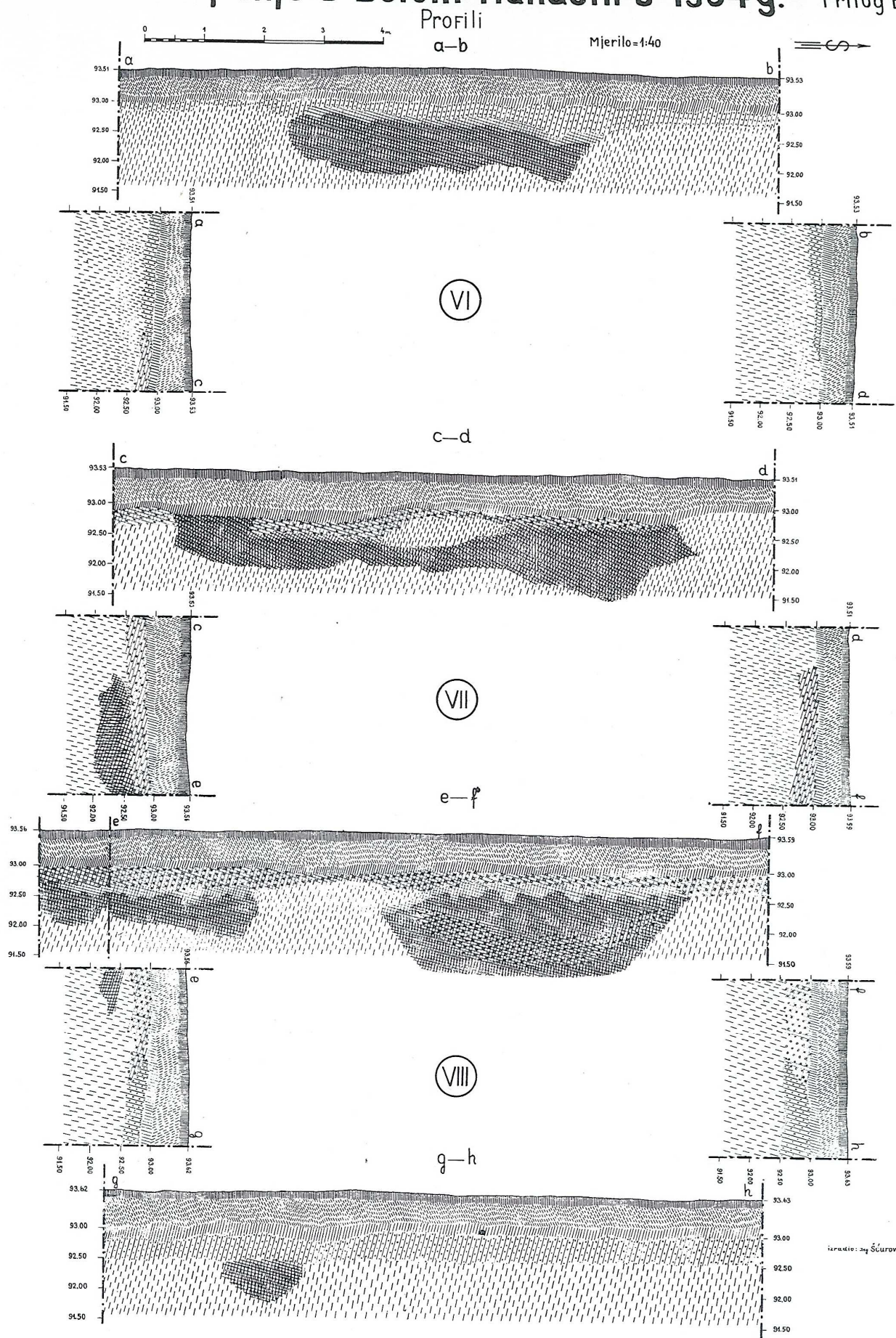
Iskapanje u Belom Manastiru 1954 g.

Mjerilo 1:20

Нјерило 1:20

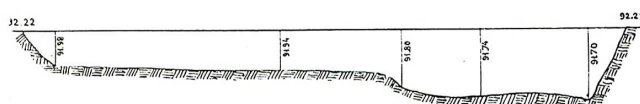
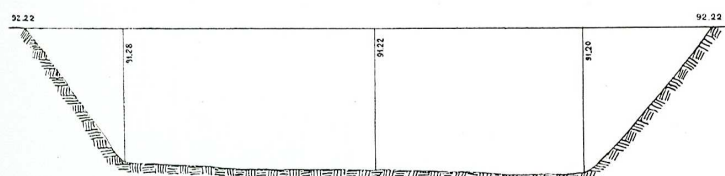
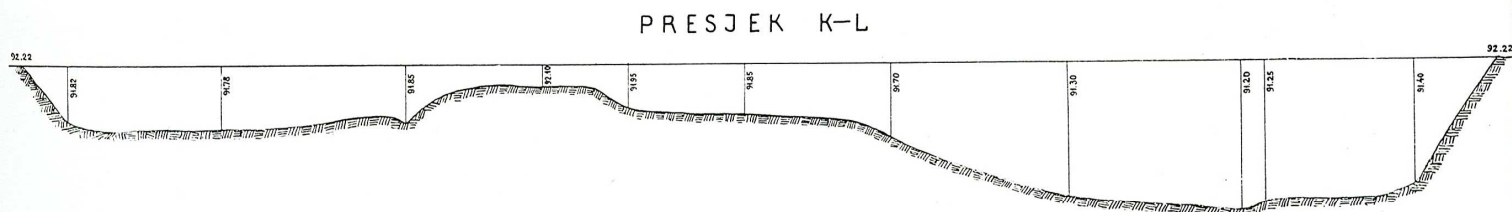
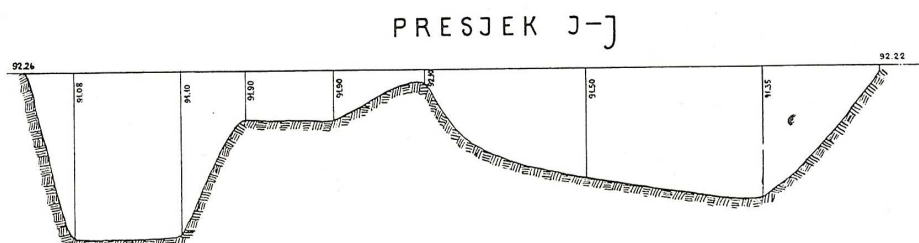
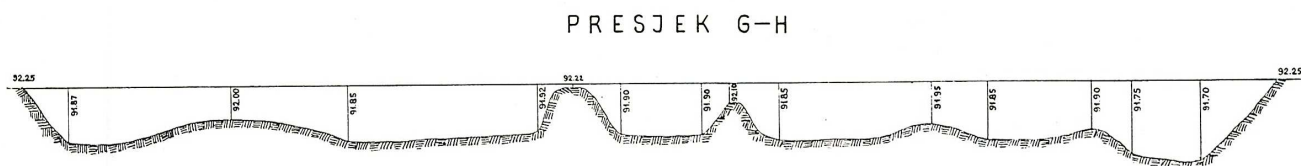
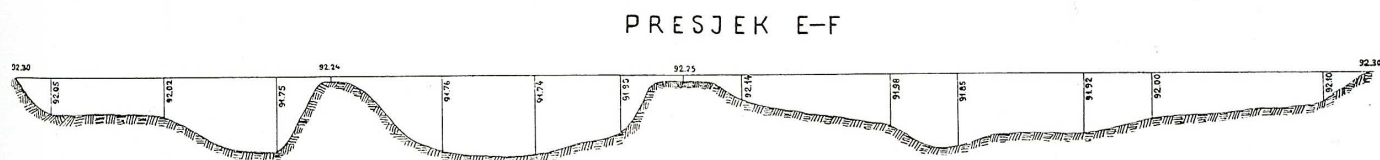
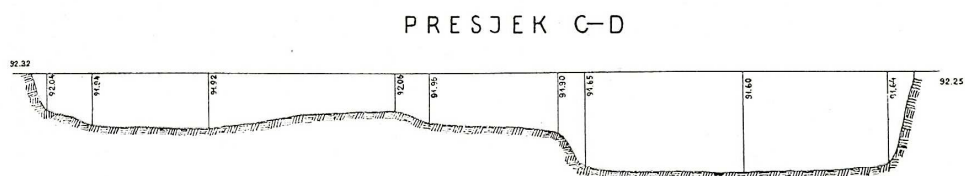
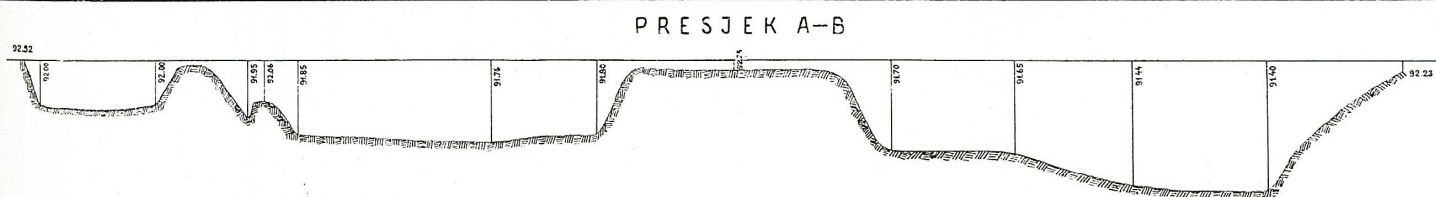


Iskapanje u Belom Manastiru 1954g. Prilog E

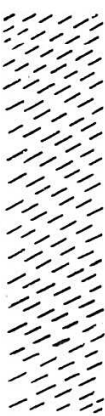
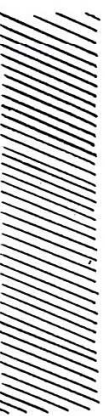
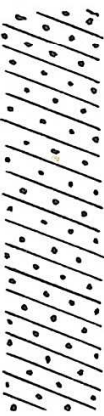
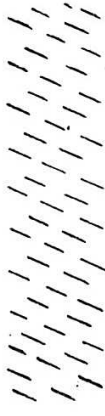


Iskapanje u Belom Manastiru 1954 g.

Prilog F.



Jskapanje u Belom Manastiru 1954g. – tumač znakova Prilog G.

	humus	V	humus	recentno
	svijetlo smeđe	IV	subhumus	kasnije naneseni slojevi sa sporadič- nim nalazima
	smeđe	III	humozna ilovača	
	žuto smeđe	II	izmiješana šarolika prapovrsta ilovača s primjesama organ- ske tvari	horizonti badenske kulture i kulture in- kustizane keramike južne Transdunubije
	smeđe s mazom			
	tamno smeđe			
	crno smeđe			
	žuto	I	ilovača	diluvialno